

Iturria: *Buruxkak*, Jean Etxepare (Isabel Arrigainen edizioa).
Euskal Editoreen Elkarte, 1991.

Klasikoen Gordailuan:
<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/E/EtxepareJBideBuruxkak.htm>

BURUXKAK

Jean Etxepare

Klasikoen Gordailuak egindako lanak oro dominio publikokoak dira,
eta, Jabetza Intelektualaren Legearen arabera jatorrizko idazlanak
bestelako eskubiderik ez baleuka, nahi bezala erreproduzi daitezke.

LEHENIK BI HITZ IRAKURTZALEARI:

—Liburu hunek dauzkan mintzaldi gehienak ezarririk ukanak ditugu *Eskualduna* derizan orok dakiten berrikarian.

Eskerrak diozkagu hemen haren egileetarik bati, zeren xuxendu dauzkigun, berrikarian sarthu aitzinetik, bere nahitara eta oneziaz, atzar-tasun eskasak bezenbat eskuararen ez ontsa jakinak makur utzaraziak zauzkigun hitz zenbeit.

—Han hemenka baditugu hitz batzu, hunenbertzeko batekin (bateko, biko, hiruko edo laukoa) sahetsaren gaineko aldetik. Beheraxago, datxizkon ostu alderdiaren zolan, emaiten dugu, frantsesez behin, gero españolez, zer duten erran nahi.

J.E.
Aldudan egina 1909.ko urrian.
BURUXKAK.

AMERIKETAKO ORHOITZAPENAK

Sei urte eta erdi nintuen Ameriketarik Frantziarat aitamekin etorri nintzanean. Adimenduaren adina, edo nunbait han, diotenaz. Hortakotz othe nizan hoinbertze orhoit Ameriketako lurraz, ala bi tokiak hain direlakotz itxuraz berexak non batetik bertzerat aldatzeak begia joiten baito den haurrenari, ttipian ikusi lekuez eta erabili gora-beherez orhoit niz, hasteko, han nizala oraino iduritzera inoan.

Ez da deus garbiagorik ene buruan. Askotan banago ere kokatzen othe duenez bertzerik. Gogoa bethea daukat orduko zerez. O hurreko egun berriz jinen etzaretanak, zuetarik dut bihotzean nere bizi apurrrak eman daukedan gozorik hoberena!

Orhoitzapen xumeak, bizkitartean, eta nork daki? geroztikako zenbeitekin nahastekatuak orobat, nehork ez baitu ikusten nola dabilkion bere barnea... Halere begiratu ditudan bezala ezarriko ditut hemenxe.

Etxe luze apha bat ginduen, lastoz estalia, bi ixurkirekin; sahetsak beltz, ihia abere ongariarekin gogortuz eginak. Barneak nola zituen, bazuenetz ere bihirik, ez nakike erraiteko. Buru batean, kanpotik, zurubi luze bat xutik zagokola, ba.

Zenbeit urhatsetan, ziloka batean, burdin hariz eta paxet gora batzuez hetsirik, barrio ttipia, zaldiena; zaldi basa xehe andana han zagon, ardura gizonak, zalthuts igan eta, handik baitzeramatzaten azpian putarka.

Haratzago, bainan hurbil hau ere, barrio handia, *corral* erraiten zakotena, burdin hariz berdina hetsia. Han ikusten ditut oraino ardiak, muturra bat bertzearen sabel azpirat zaudela, elgarri tinki.

Ikusten dut ere, lau zango besoetarik diliridan harturik, sartzen zituztela halako ur bat zaukaten aska batzuetan. Ur hartan piltzar bat bus-tirik, huntaz thorratzen zituzten zenbeit. Lan hori deitzen zuten: *cura*. Begien aitzinean daukat bertzalde nola, noizetik noizera, arkhina aski tinkatu zenean eta loditu, palaz urratzen zuten, zohikatuz, zohiak gero metatzeko.

Etxetik urrunxago ginduen zipua, zabal eta barna. Edateko ala zerbitzuko ura handik ginaukan. Noiztenka, soka bat gerrian estekaturik, hartarik dilingo, gizon batzu zolarat bazoazkion, ura zer heinetan zen ikertzeko arabez.

Begiz ikus ahal urrun hedatzen zen zelhaia, belharrez musker gizen, han hemenka bizkitartean pentoka larrutuño batzuez titatua. Zeru apha

urdirin batek leherturik bezala zaukan; odaiertzean, urrutirat, ukurtuz haren ganat jausten zela iduri baitzuen. Nun nahi burua goiti zindezan, erdiz erdi aurkitzen zinuen iguzkia, zabal, xuri, dixtirantarekin lilluragarri, xipiltzeko sapa zariola.

Jendeez bezenbatean, gehienik orhoit nizana, bethi eta bethi gogotan baitaukat: aita. Eta bizkitartean etzaut bururat heldu behinere nehon ikusi dutala, ez baitezaket erran nolakoa zen begitartez ala trakaz. Ardurenik lanean ari zen nunbait, bere aneia eta shiekien.

Haren beldur gaitza nuen. Arras goizik aditua bide nakon haurrer dagola ixilik egoitea jende larrien aitzinean, guziz jateko tenoretan; ezen, urrunerat hautemaiten nuen ber, ixilik jartzen nintzan, erdi ahalge, erdi izitua. Behatzera ere ez nintzoken ausarta. Hain barna sarthua ukan dut zainetan, ttipi danik, aitaren alderateko beldur hori non, gizonduta, jarraiki baitzaut, halako uzkur eta, zer nahitarat abia nindadien, huts egiteko ikhara bat jauzarazten zaundala...

Haur zotz izana gatik, joiten othe ninduenez... baditeke, bainan ez dut gogoan.

Aiphatu dutan herabe harritua huntarik naukan gehienik: ama hantzetan mintzatua baitzitzautan hartaz, goretsiz, bera baino biziki gorago ezarriz. Errana zaundan etzuela lana baizik maite, zuzentasunez ala zuhurtziaz ez zitzakola nehor hurbiltzen herrian, orok jaupen ekartzen zakotela, guziz artzainek, etzuelarik bizkitartean haukiekin elherik batere.

Banakien oraino, amak erranik, gauzak ikusi arau zerabilala gogoa; lausenguz etzitakela bil; huts xehe lerroarentzat garratzago zela, ezin ez handi bakar batentzat; buruan hartuz geroz, etzezakela barka. Behakoa urrun heltzen zuelarik bizkitartean, ezen harek behin tzarrarendako bazterrerat utzi artzainetarik ez omen zen bihirik geroan oneraten. Amaren aneia gazte bat holaxet bazuen sei hilabetheren buruko kanporat emana, ordutik deus behar bezalakorik ez baitzuen egiten nehon dohakabeak.

Amari aditua nakon, bertzalde, berdina gogorra zela zakurrentzat, hotarik baitzaukan andana hilik, alferrak zirelakotz edo hatzemanik izanak ardien ausikika meskaratzen.

Etxetik igor nindezan osaba artzain hura bezala edo, zer dakit?... zakur gaixtoer jazarri zen araberan loth zakitan nire ere, holako zerbeitetarik sorthua bide zen aitarendako naukan delako beldur izigarria.

Beharrik han bainuen ama; bertzenaz, lasturan ereman nintzuzken nere gau egunak. Geroztik, o zenbat urrikari ukan ditudan amarik gabe ttipi danik gelditu diren haurrak!...

Ene ama maite, ene hautasuneko argi eta gozo bakarra, bethi ikusten dut etxe sahetsean xutik, goizarekin, xuhalez jauntzia, besoak ukondoraino agerian, eskuen artean oihal marruskatzen ari, aitzinean bi heraitz sardekadunen gainean zaukan aska baten barnerat ixurkina erortzerat uzten zuela.

Goizarekin atheratzen nintzan bada egun guzietz, eta joaiten etxetik urrun, pala bat bizkarrean, erranen dut berehala norat.

Elhe emaiten zaundan amak, irriño batek arraitzen zakolarik bere begitarte gazte pollita, ahoko sendoak lerro lerro agerian. Nexkato larri bat zitzautan, bainan ona ene alderat ezin gehiago eta, bethi maldatzen ninduelakotz, halako herabe batekin nitaz gorago naukana.

Ihizirat nindoan, oixtian aiphatu pentoka larrutu hetarik batetara, nehorri (ez amari ere) erran gabe hargatik

Peludoaren ihizirat. Bi urtez ez dut behar bada egun bat huts egin, joaitetik; ez oren bat iragan peludo bat edo bertze nere eskuz hilen nuela uste ukan gabe.

Erbiaren heineko ihiziño bat duzu peludoa, lurpean satorra bezala bizi dena. Bizkarra eta sahetsak azal lodi batek gordetzen daizko, balak ere aldeanbertze zila ez dezakena. Zenbat aldiz ez nuen aditua, haren hiltzekotz, tiroaz gibel aldetik behar dela hatzeman; edo, ohantzetik hurbil haren beha egon ondoan geldirik, han sartzean buztanetik lotzen ahal bazako, esku ezkeraz azkarki atxikiz buztana, ipurdi xilotik kanitaz ondoraino sarraskitu.

Entzuna nuen oraino aurdik zitakela, gehiago ez goititzekotan, lepoman edo buruan kaskako bat emanez, hotaraino ez baitzako heltzen bizkarreko azala. Nehondik, bizkitartean, ez nitake gogora nolakoak dituen lepo ala burua.

Ilhutzetan, amak erakutsirik, ikusten ohi nintuen metaka jalgitzen tegietarik. Belharrak segaz bezala bazeramaten beren hortz xeheen artean; non, ephe laburrik barnean, hemengo pentze handi baten eremua garbitua baitzuten. Tiroka nundik uxa zitazketen jostatzen ziren maiz artzainak, bainan alferretan.

Zoin lagunekin ere lurpean bizi ziren, banakien: *bizkatsak*, azeriaren iduriko mutur luze batzu, jateko zailak; eta *zorriñoak*, ile horasta argal batez estaliak, marra urdin bat bizkarrean trebes. Ez niz bizkitartean orhoit, ala hotarik, ala hetarik bat bakarra ikusirik. Zorriñoek, urrundanik ere kitzikatzen balin baziren, are gehiago hurrantzera egiten bazeien gizonak, bi metretan gora eta sei ixtapetan harat zirristan igortzen ornen zakoten berea gernu zikina, soinekoak histen baitzuten, erretzen, eta

haren usain likits izigarria ez baitzen boketarik ezeztza zezakenik. Sorjes hek zaldizkoer berer oldartzen ziren.

Bainan peludoen ondotik ez nindabilan, baitezpada egun guzietz urrutirat ikusten nintuelakotz. Aspaldi zuen jastatua nuela heien haragia, ez bainuen sekula amestuko hain onik bazitakela: orduz geroztik nindaukan bethierekotz hartua ihiziko errabiak.

Ardura ekartzen zaungun bat edo bertze gure etxetik urrunxago ezkondua zen aitaren koinat batek. Aldi bakotx aitak, arduraren elhe guti zuelarik, ixiltzerik etzuen osaba haren begi xuxenaz. Ba, ni ere lehiatu gogo nintzan osaba bezala, eta lehen bai lehen, peludo harrapatzera!...

Hanbatenez ere non amak baitzakien peludokitik jaki hautaren adelatzen, oraiko egunean oraino orhoitzeak berak ezpainak milikarazten baitazukit. Arrats guzietz, etxean sarthu orduko, goiti behatzen nuen: ba othe zen dilindan ihizi hetarik bat, bi ziriek zabal zabala idekirik zaukatela, baratxuri xixter batzu han hemenka sarthuak bizkar azalaren barneko aldetik daukan haragi uzter horail ahotik ezin utzizkoan. Ah! zer phesta, biharamunean, peludoa ginuelarik bazkariteko!

Beraz goiz guzietz banindoan ihizirat, pala bizkarrean, kanit ez harmarik ez bainezaken oraino zorigaitzez eskura. Aitaren zakurretarik bat nerekin hartzen nuen; zenbat zituen, nolakoak ziren oro, nun zagoden ez bainakike gehiago. Bien izen eta itxurak ditut gogoan atxikiak bakarrik: *Kapitain*, zakur larri bat, zuri beltz, arrunta, bainan indar handikoa; *Garibaldi*, orotako maiteena, begi ederrak baitzuten, erneak, ilea labur, margoz kanela iduri, bai eta bere beharri zabalak buruaren bi sahetsetarik dilindan osto batzu bezala higituz bazerabiltzalakotz. Denak diren bezala erraiteko, ene pala eta zakur lagunaren gatik, beldurrez ikharan nindoan ihizien oro zilo eta larrutuak urrun ageri ziren gordegietarat, hara ta bizkatxa mutur luzeek ausik nindezaten edo zorriño zikin sorhaio batek, bere uharra begietarat zirristatuz, alderat itsuturik ezar.

Nere buruari gogor eginez, lotzen nintzan bizkitartean lanari. Palaz zabaltzen nintuen ziloak, gainetik urratzen, barnez barne ahal bezain urrun jarraitzen nintzeielarik; batzuetan, errabiarekin lurrez ahal bezain tinki bethetzen nintuela, handik ezin atheraz ithoko zirela agian agertu nahi ez zitauztan kabala gaixtoak. Zakurra ene sahetsean saingaka eta jauzteka, burua lur arras, bizkarra besoen gainerat eroria, beharriak xut, begiak landatuak, erhotua zilo hetarik airatzen zen urrinarekin. Nik tresnaz jo lur kofatua, harek ihausi eta aztaparka; bainan peludorik ez. Holaxet bagineraman goiz osoa biek, leherturik.

Sabelean ahul bat hautemaitearekin, ordukotz bertzela iguzkiak erre nahi baininduen gain behera, pala sorbaldarat goititurik banindoan azkenekotz etxerat, ene lagun maitea gibeletik; «Ago, ago, bihar ikusiko die gurekin!» nakolarik urhats guziez erraiten eta egun guziez, den gutieneko etsimendurik gabe.

Ardura, etxerat hurbiltzearekin ikusten nuen aita, hegastegiari zagon zurubiaren gain gainerat igana, handik beha zagola urrutirat, artzain ala ardiak nun zabilzkion. Bainan ez nindakon so egoiteko baratzen. Niri ohart etzadin, inguru bat eginex ixilka sartzen nintzan etxean.

Sar eta berehala emaiten zaundan amak jatera. Aita han zelakoan, eta guziz ene keXuarekin ez nuen atheratzen hitzik, ez begirik goititzen.

Ez dute egundaino ene ganik jakin nun eta nola neramatzan goizak.

Are gutiago, ez dutala behin ere hatzeman peludorik.

Horrela ihiznin nindabilalarik, aitak eman behar zaundan nahigabe handia.

Ez dut ahantziko bizi naizeno: arratsalde aphala zen; ama etxe sahe-tsean jarria, itzalean; ni, haren inguruan ari josteta. Horra nun ikusten dugun aita gure ganat heldu, begitarte mokorrarekin arabez, ezen berehala amaren altzorat ihes egin nuen.

— ada berriagorik, Joanes?

— Zakur madarikatu horiek berriz ere ardier ohartiak... Bortzpasei hunki daizkiatzie barda.

—Jainko jauna! Ez dauzkitzute balinba itho?

—Bizkarrerat jauzi eginik, handik ausiki. Ez dituzu hilen naski, bainan xahaturik utzi tizie gaixoak. Behingotz zauri ederra badikezie.

— Eta nun ziren mutilak?

— Gaua zuzun, ez dizie ikusi deusik. Egun ogizian ohartu bakarrik, ardier odola baitzariezin.

_ Badakitea zakurra zoin den?

— Denek Garibaldi dela ziozie.

Izen hori aditzearekin, ene zakur eta ihiziko lagun maitearen izena, izialdurak inharrosi ninduen amaren belhaunen artean. Hauteman bide zuen, ezen erran zakon aitari:

— Ezin sinetsia da. Aspaldi du etzinuela holako zakur onik eskuratu. Bi urte huntan gurekin baita, etzuen bada oraino holako gaixtakeriarik eginik!

Aita ixil ixila.

Amak, berriz:

— Haur gaixo hunek ere hainbertze maite zuen! Hunen gatik, aldi huntako bederen, othoi barka zakozu.

Aitak hitzik.

Kurubilkatu nintzan amari kontra, hatsa doidoi hartzen nuela herturarekin. Banakien etzuela aitak barkatuko; haren begietan ez nintzala deusik; lehenago egitate berarentzat bazituela zakur andana bat hilak.

Ez nuen begirik hetsi gau hartan.

Biharamun goizean, argi urratzearekin, ikusten dut aita, bazoala etxetik zalhu zalhua. Urrundanik jarraiki nindakion, zerbeit izigarri jasan behar nuelako lazturak koropilatzen ninduelarik.

Sarthu zen barrio handian, eta joan haindik bururaino. Ni gelditu erditan.

Burdin harizko hesirat heldu zeneko, horra nun atheratzen duen sakelatik, dirdir, *revolverra*, gibelean berehala gorde baitzuen. Ageri zitzauban ba orai zertarat jalgia zen, bainan nik deus ezin egin! Ah! Jainkoa!

Aditu nakon oiuhu hau, labur eta gora:

—Garibaldi!

Agertu zen handik haratxago zakur gaizoa, eta lasterka abiatu bere nausiarri buruz, — beharri, buztanak higitzen zituela, bere begi ederrak dena amodio.

Ximixta bezala iragan ziren denak: aitaren beso agertzea, tiroa, zakurraren erortzea saheatsaren gainerat, sabela zilaturik.

Bizia ordu berean nihauk galtzen nuela iduritu zitzauban, bainan laster ahantzi nuen Garibaldi, ardiak hala ausikirik hobendun handia zela gogoak erraiten zaundalakotz...

Bazen bertze zakur bat, gogoan bizirik begiratu dutana. Bainan, ez denez bitxikeria! ez nintzan haren izenaz orhoituko, aitak ez balaut geroztik aiphatu, erranez ez duela zakur hura bezain maiterik ukan bihirik, Ameriketean egon den ephe guzian.

Deitzen ginuen *Ñatoo*. Aphala zen, xuri eta beltz, bulharrak zabal, oinak labur bezain lodi; burua biribil, matrail gotorrek zituelakotz. Aitaren ahotik daukat, bat ala bertze huntaz harrituak baigaude, etzuela behereko aldean hortzik; tresna hok gaineko matrailaren hegitik zatxizkila, eta handik baizik ez.

Hau irakurtu duenak bere beithan egin duke ja, horrela marketsa zenaz geroztik xakur hura, sortzez edo bertzela, nekez zitakela loth ardier; ez dela beraz batere balditzekorik aitak hainbertze maite balin bazuen.

Bertze eskualde on edo handirik bazuen ordean Natoak. Berehala erran dezadan: zaldiekilako larderia (adi ontsa: zaldiekilakoa), zaldien garaitzeko jakitate eta... ahala.

Haren lagunak arthaldearen zaintzeko ziren, hura zaldien.

Ihausika abiatzen zitzeien, gaitzeko kalaxkan, hanbatenaz ere non artzainek eta aitak huiatzea laket baitzuten; gero, emeki emeki gibeletik hurbiltzen, zaldiak (ardura gertatzen zen bezala) behatzen ez bazion; azkenekotz, klask buztanari ausikian lotzen.

Zaldiaren laster eta putarrak orduan! Erhotzen zen, bi zangoak airaturik igortzen zuen uztar bakotxean pilota bat bezala goititzen zuelarik zakur mokordoa; bainan hunek ez uzten. Gehiago tinkatzen baizik ez, izaitekotz, iduri lurrean punpatzearekin indar berriak hartzen zaizkotela matrailek. Laster akitzen zen potroa, buztanaz halako ihizi gaixtoaren herrestatzea ezin jasanez; azkenekotz, gelditzen; abiatzen itzulika lekua-
ren gainean, mozkortua izan balitz bezala; eta, oro xutituak ginaudelarik —Natoari: «Bapo! bapo!» oihuka—, sahetsaren gainerat lau hatzez erortzen. Ordu berean uzten zakon buztana zakurrak, eta berriz xutitu zen bezain laster, ihausika bere aitzinean barriorat zerakarran.

Gogoan biziki barna sarthua daukat egun batez ardien barrioaren erdian ezarri zutela barrika bat xutik, eta hari, etxearen sahetsetik, aita bertze zenbeitekin arizan zela revolverraz tiroka, azkenekotz alde orotarik zilo gelditu baitzen. Geroztik bethi orhoit ere niz orduan aditurik hitz hauk: «behar dugu ari *blanquiam*».

Aita bizkitartean ez da orhoit. Gehiago dena, dio ezetz.

Ez dut bada, haurrez geroz, behinere ikusi ara hartako tirokarik.

Nola othe ditake beraz itxura hori ene orhoitean?... Nork erran dezake nola dabilan gure buru barneko alha?

Ardura, etxearen inguruan josteta ari nintzalarik, aditzen nintuen urrunerat oihu batzu gaitzak.

Banindoan zenbeit urhats heier buruz; ikusten bainuntuen orduan zaldizko andana bat zalapartaka harat-hunat zabiltzala, zaharoa besogainka erabiliz; heien artean, heien inguruan, nun nahi, ardiak aztoraturik alde orotarat lasterka, ez jakin zer egin, ez norat jo.

Arratsean, etxerat zeneko, aditzen nakon aitari artzainek arthaldeak nahastera utzi zituztela; zer nahi ikusi zutela zoin zoinena ezin bereziz; etxeko ardiak akiturik gelditu zitzaizkola.

Biziki kexu zen arrats hetan aita.

Amak belhaunikarazten ohi ninduen —noiz, nun, ez nakike— eta, bi eskuak ahurraz elgarri ezarririk, erranarazten zaundan hitzez hitz othoitz hau, oraino aditzen baitut:

«—Jinko maitia, egizu nitarik mutiko perestu bat».

Lehen, azken, agerturik daude ene Ameriketako orhoitzapenak oro.

PILOTA PARTIDA

Pilota partida bat esku huts, Lekornen, dituela hogoi urte, ikusi ez duenak ez daki zer den esku huskako partida, bazter herri batean. Jakin dezazun gatik, ene haurtasuneko batez mintzatuko nitzazu.

Chipiene astelehena zen egun hura, herriko eta elizako phesta bigarena, *San Cyprienen* ohoretan urte guziez egiten ohi dena buruilairekin.

Hogoi egun hartan hitzhartua zuten partida, Hazparneko merkaturan: Elhorriko hiru, hiru Lekondarren kontra. Laster hedatu baitzen berria auzo herrietarat, berehala batzu hangoen, bertzeak hemengoan alde jartzen zirelarik. Diru poxi batzu ere ba bitartekoer atxikitzeko eman, aitzinetik jokaturik, sehiak: partidaren ikustera joaiteko baimena ez bazuten ardiesten ere.

Astelehen arratsalde hartan beraz, ja bi orenetako ikus zitazken hiru erregebideak beltz beltza gizonen estaliak, herriko bertze etxe-mulko bai eta auzo herrietarik toki bererat urhats xehean joan hainbertze lagun.

Plazarat bildu zireneko, multzoka jarri ziren, batzu bertzeekin solasean beren abereez, laborantzaz, harat-hunatez. Horrela nahasiak izana gatik, herri arau kara berezia zuten gehienek: aise ezagutu zintintuzken Makearrak, ginharriak direlakotz eta gora mintzo; Luhustarrak, hiritar emaiten baitute; Heletarrak, hezur larrikoak hek, barnez bezala mihiz azkar; Doneztihiritarrak, xuhurrago, jauntzia ere ez hain aberats; Lekuindarrak, biribil bezain lagun; Gereziatarrak, lerdan eta bipil; bainan, guzien artean, Lekondarrak berak. Gizon bierarteko batzu (handiak, izaitekotz), xut, etxeko-jaun hoberenez bertzeak xamardun, bainan ederki emanak, begitarte xuko, bizar ondo bat gabe, iguzkiak eta nekeak kas-kaildua apur bat, behakoa orozbat herabe eta hotz; ala geldirik, ala urhatsen, ala mintzo direlarik, ala daudenean ixil, baitaukate halako bildu bat, zuhau berehala sararazten zituena zeure baithan.

Plazak arrotze bat iduri du, erdian zabal, bi muturretan hertsia, dena etxez inguratua.. —Haukien artean hiru, lau, eskualdun egoitzaren kara dutenak, argamasak ezagun dituztelakotz gorritz thindaturik. Ez da bat halere lorioa duenik; arte harrasirik ez dute ageri; gaineak ez dakote zolari alharzerik egiten, ez doazko gainka; bi aldetarat ixurkia berdindute estalgik. — *Ursuak* maldatzen ditu ipar ala mendial haizetik.

Buru batean dago errebotatuta, harri pikatuz eginik, harrasi batek zabalzen duela eta bertze batek goititzen, burdin sarea hegian; Eskual-herri

guzian 1870ez geroz aiphatua, armadetako aitzindari, *général* bat, bere zaldi xuriaren gainean herriko seme batek thindaturik badaukalakotz. Plazari sahetsaz badago, hogoi ta hamar ixtapez luze, ostatu bat gaitza.

Lau orenak irian agertu ziren Hazparne-Zelhaitarrak, mutiko gazte xuhail batzu, jaunxkila, erneak, neskato ile harrodun andana besoz besoz zerakartelarik; ausartzia horren gatik aditu baitzituzten handik eta hemendik xixtu batzu saminak. Bainan etziren ahalgetu; eta, ostatuan sarthurik, erauntzirik beren soinekoak, aldaturik, huna nun ditugun ja plazan hiru pilotariak, xuritan jauntzirik, arin.

Ziri luze batzu eskuan, kaskatuz zango muturrak, oihuka, ukabil ukaldika, bizpalau mutikok berehala husten dute plaza zola; inguruan, bizpahiru lerrotan, gainka elgarri, kokatzen dira behariak; etxetako leiho guziak bethetzen, haurrak igaiten zuhamu ala teilatuatarat; horra jujek izendatuak, biga herri bakotzeko, bi bazterretan xutik baitaude, begia atzarrik: hara kondazalea, ziri bat eskuan; huna azkenean, nehor ez baitzitzeien oraino oharitzen, Lekondar pilotariak.

Ixilka sarthuak dira, uzkur hainbertze begien aitzinean agertzeko, ez jakin norat ibil, ez eta nun ezar beren eskuak. Hiru laborari ume azkarrak, gerruntze ala sorbaldak zabal, larrua beltzaan. Soinekoetarik ezagun bertzalde, ezen oro kolorezkoak dituzte, espartinetarik hasirik, eta botoin hori batek biltzen deie osoan, aitzinerat, ixtapeko gaitza.

Jujari bat plazaren erdirat jinik ikusten dugu sos bat piruriketan igortzen goiti; mutiletarik batek derro: «Kutx», hala gertatzen da, eta, pilota punpatuz, badoa gure gizona oldarrean lauzarat, botatzera. Oro ixil, beha zer beso dukeen.

Lehen kintzearen ondok, kondazaleak bere oihu luzearekin adiarazi ere ez! boteak bat, erreferak bat ere ez. Hiruetan hogoi! Trabesa haizul minto samurrik baizen ez da entzuten eskuin eta ezker:

- Bortz libera bortz liberaren!
- Hogoi libera hamarren!
- Ni Hazpandarren alde.
- Ni Lekondarren. Biba Lekondarrak!

Purpurpur higitzen dira beharien lerroak. Orok, moltsa eskuetan, zilar urreak harat-hunat derabiltzate. Ez hanitz, bainan gogotik, gudukatzeari: ez zautzuia alabainan etsai bat, diruz oldartzen zautzuna?... Lehenago, bertzela, bortz liberakoa bortz liberakoa zen; orai, hain ardura baiterabiltzagu, nehork gehiago ez deie eskerrik.

Pilotariak, anhartean, beren hari.

Lehen hamar kintzeak Lekondarrek deramatzate xita-miruka.

Hazpandarrak, hutsa hutsaren gainean, plazaren ezin ezagutuz ari dira. Hunek zola gain behera dauka izpi bat, eta ez orotan berdin tinki, laborarien orgak ardura han gaindi doazilakotz; gune bat uspel dago eta hil; gibela arras tzarra du. Pilota, berek ez dakitelarik nola, bihurtzen dute aldi bakotz ostatu sahetzari buruz. Emeki emeki ohartzten dira lauzak ozka bat egiten duela lurrarekin, harriak ere ez dauzkala oro hein berean zelhai. To, to! eta erreboteko harriek berek baitituzte beren zilo eta zizkak! baitira hetarik zenbeit gogorrangoak bertzeak baino, biziagoak, pilota urrunago heltzen dutenak! Sahetseko harrasiak, berriz, zeiharka izanez, nola igortzen duen ukaldia barnerat, gehienetan ona gertatzen baita! Eta iguzkia, begietarat baitago arratsalde aphaltarekin, guziz gibeleskoentzat! hok itsutzen baititu eta, —non ez diren zeiharka beha egoiten pilotari, eror artio,— ez uzten ikustera!

Orai ikasiak dituzte, haztatuz, plaza hartako xoko moko eta zimardika guziak. Badakite haren ara; jarri zaizko. Laster berdintzen dituzte bertzeak. Jendea heier beha, xoraturik. Hain dituzte oinak zalhu, hain xuxen eta zorrotz behakoa, joa hain erne, gerruntzeak hain guri eta zainhart, halako eskuaira dute airetik, — ezkerrarekin orobat, —punpe lasterretik, gainez, azpiz, itzulian, non gaintitzen baitute bethi danik hazpandar pilotariak Eskual-herrian ukan duten omena. Begikoak dira, egiazki, zapatain xantxail hek!

Bainan neke da Lekondarren garaitzea. Hanitzak jadanik ohartuak dira heien joak, ez iduri gatik, tanka gogorrangoa emaiten duela harrian. Eskoilak nahi duzun bezenbat, bainan jarraikitzen pilotari, bethi oneratzten nunbaitik, leherarazten artetan, eta, buruz ari direlakotz, jo hanitz berexten, hartarik baita ezagun jokolaria! Badute oraino bertzerik beren alde, guziz hau: ez baitira hats hantzen, ez baitute oraino kopetan izerdi xortik ezagun, ez mateletan gorririk. Hogoi ta hamarretan harat doazi. Oraino da ageri jendea, nor noren den alde, nor kontra. Lekondar, Makear, Heletar, Gereziatar gehienek laborariak dauzkate beren gogoko; Lekuindar, Doneztiheritar, Luhustar, Hazpandarrek, zapatainak. Leioak mukurru dagode betheak ikuslarrez, burdin ziri batzuen artetik buru zenbeit geldi geldia dagozilarik, begiak bakarrik alde orotar alhan. Pilota jo eta jo airean dabilano, denak ukur eta xuti, xuti eta ukur, lekuaren gainean tente dagozi; lurreratu dea bada, heien esku zarta, oiho, marruma, jauzi, zalaparta, guziz menditarrenenak!! Halako izi bat sartzerainokoa, behinere aditu ez dituenari...

Kintzeek ez dute hausterik, beren ahal guziaz bermatzen direlakotz sei gudukariak. Indarrean badabila pilota, lore, gora, urrun, batzuetan

aphalik, ximixta bezala; airetik emaiten diozkate gaitzeko zaflak; zoko guziak ikertzen ditu, bainan oro zainduak hatzemaiten; erretzen ardura marra; zirristan lerratzen lur arras, bainan bethi bizi; iraun lezake luzaz oraino, ez balakio azkenean gertatzen, nehork uste ez duelarik, eror lekuan, harri kizkor madarikatu bat, makurtzen duena eta huts eginarazten.

Zurpil, akituak, ahituak hatsa ezin hartuarekin, baratzen dira apur bat pilotariak. Arno xorta bat ekartzen deiete, berriz har dezaten indar.

Hemendik goiti, edozoin estakuru aski zeie gelditzeko, deitzeko juari. Hok ardura dute elgarretarat biltzea plazaren erdirat, onhartua delarik bizkitartean bethi heien errana, nehork hitzik athera gabe.

Kintzetik kintzera ahulduz doazi gure mutikoak, eremu gutiako du hartzen pilotaren harat-hunatak; ordoki izpi batek dauka orai, lau edo bortz lerrotan behariak ithoa baitaukate.

— Berrogoi ta hamarna, berdin, jaunak! du kantatzen oihulariak.

Orduan nahasten dira denak, jokari eta ikusliar. Zer egin: hartan geldi ditu eta etxerat joan, zoin bere eskualde; ala jo aitzina?

Gudukariak «aitzina» diote, gerlak alabainan norapeit hautsi behar baitu.

Bainan beharien artean dituzten haurrideak bara diten othoizka ari zeiezte: zapatain batek, airetik zafratuaren ariaz, ez duia besoa arrunt galdua, ez baitezake gehiago goiti? haren lagunak hebaundurik badukea irauteko gemenik aski, xipa bezala bustirik horxe baitago doidoi? Hirugarrenak aldiz ageri ahal du ez dezakela gehiago pilotarik hunki: eskua hantua du pintzaren iduri, eta ahurrean itzea jauzia begia bezain minbera, eskua aldeanbertze zilatzen baitako... Beha, bertzalde, laborarien beren aztaparrer: ondar neguko mandoak erhi arteetan idekirik, odola dariote gaizok!...

Bainan dirua jokatu dutenek ez eta ere pilotarien aitek ez dute nahi geldi diten. Trenka bedi harat edo hunat!

Erasian luzatua da heien oldez partida hiruetan hogoi ta hamarri. Auzapezak, bere xapelaren larderiak eta makila erakutsiz barreatzen du azkenean plazaren erdirat eztabadaren aditzeko bildua zen gizon multzoa.

Ikusi zinintuzken orduan Lekondar guziak lehen lerroan xut jartzen, ukondoaz elgarri, plazaren ingurua hesten zutela tinki. Blekarietarik biga ukurtu ziren, eskua zabalik lurrean hedatzen zutela, gainerat iganik zangopean leher zezoten herritar gotor zenbeitetik, bere hazta guziaz. Ahurtara bat legar xeherekin eskua freska gero, eta erhiak hartan berma: haste berriz partida!

Inguruan ari zeiezte haurrideak, aitak, ezagunak, sistatzen:

— Emazie hor, zerri gorriak!... Jo gogotik!... Ez barka!
 Iguzkia aphaltu baita, ukan baitute mutiko gaizoez beren indarren
 berritzeko ephea, eskuak apur bat hertzen zitzaizkotelarik, behinere
 bezain azkar lotzen dira guduari, hainbertze diruren gora-behera heien
 menean dela orhoitzeak berotzen dituelarik aitzina.

Kintze arte jarraikitzen dira elgarri. Hiruetan hogoi ta bortzetarat
 huna nun ditugun helduak. Ixiltasun izigarri batek itzaturik bezala dauka
 oste guzia.

Orduan botean den Lekondarrak aurdikitzen du bere burua lurrerat,
 han ihalozkatzen da zamari bat bezala, erhautsaz lohitzen duelarik bizka-
 rra, bainan oroizat larrua freskatzen eta zainer, bildurik, emaiten azken
 oldarra; hain urrun eta azkar heltzen baitu pilota non bortz kintzeak bai-
 teramatza lerro lerro, bertze gehiagoko joiterik gabe.

Arramantz bat orai gaitza plaza guzian; multzoka denak, oixtian
 jokatu diruen lehen bai lehen eskuratzen, ezti ezta mendiari behera jaus-
 ten ari delarik gaua...

Betbetan aditu izan ziren oihi batzu izigarriak:

— Ai... u... iu... iu! uuuuu!... ai!... ai! ai... uul...

«Biba Lekorne!»

«Kuku Hazpandarrak!»

Hara hok jadanik hanxe, badoazila etxerat beren emeak besoan,
 bihotza beldurrarekin pil pil

ITHURRI LEKUA

Ez dakit nori aditu dakotan, eskual herri batean orai artio ithurria
 xoko batean baitzuten, haren handik kentzera doazila, plazaren erdirat
 ekartzeko.

Ez zindezake asma zenbat ilhundu nauen berri horrek.

Nihau nagon herria, hasteko, osoki bertze bat litake, den lekutik
 aldara balezate gure ithurri maitea. Ez pollitagoa, ez hobea. Daukat ur
 ketako, xurikiten berendako ere, irabazi guti luketen jendeek .

Herriko etxe multzoaren ganik berex da gure ithurria. Berrehun
 urhatsetan, nunbait han. Ez urrun beraz. Bi elhorri xurizko hesien artean
 orga-bideak bazeramatza, erdi gorderik. Hara ta, ur xirripa bat argi-argia,
 ñir-ñir, mendixka baten azpitik sortzen dena erasian. Iduri du ohantze bat
 xilo harek, goroldiz inguruatua delakotz.

Gaztandei handi batek egiten dako itzal.

Zurezko askaño baten mokotik haratxago da erortzen xurruta. Ikusi
 orduko ahogozoa jauzten zautzu; ahurra bildurik bazoazkio edatera.
 Zoazi, ori, halako uraren jastatzera berunezko tuta zikin horien ahotik!...
 Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

Xurruta jaustearekin bilhakutzen da ithurri, lur hutsean egina baita-
 kote lekua, zolan legar xehe bat ezarririk. Hunaindiko buruan badauzka
 lerroan bortz latsa-harri gaitzak.

Bortzak hartuak baitire ardura, goizetik. Emazteak urerat ixuriak
 dira, ithurria itsuski laket dute. Nork erran ahal lezake zendako?

Han direnean gibeletik behatzen badeiezu, askotan ezagutuko duzu
 berehala nor zer adin, edo kara, edo gogokoa den. Mutxurdir zaharrak
 zango sagarra gorderik dauka; neskato gazteak, aldiz, belhaunetarik goiti
 zaiak. Aztal beharri hantu batzuek, zainak beltz eta dena koropilo, ager-
 tzen dute ama familiakoa; mehar legunek, hazi oneko edo lanean guti
 nekatzen den andereska. Ez dut uste bizkitartean beren buruaren erakus-
 tea gatik doazila hoin ardura emazteak ithurriat.

Asko herritan, bertzela leihoretik dira aspaldian ari xuritzen. Ez da
 hainbertze hozten, baita erran zahar bat, gezurra ene iduriko —ezetz
 diote, hasteko, jende xaharrek,— bizia laburtzen duela zangoen urean
 atxikitzeak.

Elgarren ikustea gatik, elgarren berri jakiteko, bihotzaren batek ber-
 tzeari idekitzeko lañoki, badoatzi gehienik emazteak ithurriat. Hemen

solas gaitzak derabiltzate, hanitz direnean eta gizonetarik urrun. Elizako gora-beherak dauzkitzute ikertzen oroz gainetik; apezaren erranak ez dira nehon han bezala xehatzen, hain xorroxki. Han da sortzen, hazten, handitzen, ithotzen ere ba hanitz medikuren omena... Herriko jende handien azturak, ahuleziak, itxaxurak deusek ez ditu boketa latsa batek bezain agerian ezartzen. Sehien, langileen mihiarentzat poxelu eta ahalgerik gabeko xoko goxoa!

Egun batzuez, nahaskeria gaitzak atheratzen dira ithurritik. Herriko jende xeheak xinaurriak bezala jazartzen dituzu elgarri. Aste bat edo biez, ez da aditzen elhe eta ukaldi gaixto, mendekio, jokotriarik baizen. Inguruetako herriak berak ikus ditazke auzotik auzora sumintzen. Horiek guziak ahur bat xuritzaleen *poliikaren* ondorioa. Jasaitekorik gabe ohar-tzen zakonarentzat jostagailu.

Hitz batez, gizonek kafe, edo ostatu, edo merkatuan baitute beren bihotzeko jaidura ttipien alha, hau ithurrian dure hatzemaite emazteek.

Erradazut orai garbiki: plazarat ekartzen balin badute ura, nundik nahi duzu gaixoek beren barneko irakinak egotz ditzaten han bezain laño-ki? Kopeta behar lukete, haur mukuzu batzu orenen entzuten eta ikasten inguruan balagozkioketelarik!

Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

Ithurriak badu oraino bertze eskualde onik. Arratsalde aphaletan da ezagun, noiz eta ere, alhorreko lanetik lekora, gazteria ur keta baitoa edo abereen edanaraztera. Epel egiten du tenor hartan. Gaua heldu da gain beheiti, iguzkiak egunaz ixuri su izigarriaren ezitizera. Atsegin dute laborariek erreka xoko hartarat biltzen. Badaude han gogotik elheketa. Nehon ez dute han bezala, gelditu gabe bethi berdin azkar sortzen den ur hotx garbiaren bazterrean, akituak ditazkela ahanzten.

Mutil gazteek laguntzen dituzte neskatzak pegarraren bururat goititzen. Ezagutzak egiten dituzte, kabalekin egun guzia ibili ondoan jendetasun poxi bat ikasten dutelarik. Zenbat aldiz ez dira ithurri bidean aip-hatu ezkontzazko lehen solasak!

Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

BI GOGOETA

Nahi bazare ontsa heldu, zozoek lehen hitza atheratu artio igurik zazu bethi, azkena bere uzten duzularik emazter.

* * *

Alferra ez da deusik egiten ez duena: oro ari baigira zerbeit.
Alferra ez da guti ari dena: horren gatik berdin nekatua izan ditake.
Alferra da *bere bartan gogo onez* bermatzen ez dena.
Bada alfer munduan!

* * *

Ezkontzea diru harrapatzeko bakarrik;
Ezkontzea dirurik gabe:
Bi astokeria.

* * *

Nausi batzu halakoak dira non, ezagutzen ahal balituzte beren sehiak eta halaber beren burua, ahalge bailitazte beren nausigoaz.

* * *

Mintzatzekotz, behar da:
Zerbeit erraiteko;
Hura erran;
Eta gero, ixilik egon.

* * *

Ene maite hilkorra, badakit ez zaitudala*oraiko* baizik.
Oraiko baizik etzaitudala badakialakotz zaitut ordean maite...

* * *

Gizona hainbertzetaraino da ez-deusa non *gaiḡḡkian ere* baitu hein bat; handik goiti, eltzo batek bezala leher egiten du.

Gogoeta hok, zaharrak diren bezain xorrotzak balire, eta xorrotz bezain sarkorrek, balukete zerbeit onik.

NOR ESKOLA-EMAILE ZER IRAKATS

I

Zuk erranen duzu:

«—Oro badoatzi. Deus, badagonik. Beraz izan behar da, *bertzalde*, sortzerik ukan ez duen, ezeztatzerik onets ez dezokegun, bere baitharika-ko norbeit. Sinesten dut badela.

«ineste horren gainean finkatu gogo dut jakitatea, adimenduak gauzen harat-hunataz eman dezakedan ohartze laburra.

«Sinestean dago bertzela, sinestean bakarrik, bihotzeko gozoa.

«Baldin gauzek bertzerik bururat eman balezadatet, bide makurrean nindoakelako beldurrarekin begiak bazter nitzake heien irakaspenetik. Hunen kutsu galgarritik oso iduk nezake nere ustea.»

Ihardets zaitzuke:

«—zin asma dezaket ezeza nitakela, onda ditakela deus. Itxuraz, ba, aldatzen dira denak; izaitez, orobat. Bainan ez iragaiten. Edozoin ala edozer erhauts bedi, bilhaka bedi ilhaun, khe, azantz, argi, usain, indar; Hok begoite bere alde edo, elgarri lothurik, osa bezate aitzinean zen hura, ala bertze zerbeit: bildu direnean, barreatu zirenean baino gehiago ez da galdu izpirik.

«Ez dakit, zu eta ni eta gure idurikoak oro eta zero lurra barne, nolako kara zuen munduak lehenbizikorik, are gutiago nolako luken ondarra, bere itzulikatik gelditzen balitz noizbeit; daukat, bakarrik, bethi danik izan dela, eta bethi izanen.

«Nola dabilan jakiteari lehiatu gogo naiz, badakialarik arren ez nitakela nehondik hel, ttipiak direlakotz ene ahalak eta handi haren golkoa. Utz nezazu ohartzera berma nakion, ez balitz ere ikusteko baizik zer hatzemanen dutan. Aldiz etzait gaitzituko urrundarik jarraitzen balin bazaizkit, behaztopatzen nizalarik xuxentzen nuzula, laguntzen, guziz zurekin ukanen dituzun gizon araldeak niri jazartzetik begiratu. Ezen, nere onetan baino gehiago, zuen onetan ariko naiz.»

Holatsu mintzatu zen egun batez Elizari Gobernamentua, ez du oraino hain aspaldi. Eta berehala hitzeman sailari lothu.

II

Herririk xumeetaraino igorri zituen bere gizonak, eskoletxe berriak nun nahi eraikitzen zituela. Erlisione naturala baizik etzuelakotz onesten, debekatu zeien bertze edozoinen erakustea; zerutikako sineste guzieren orhoitzapenak irazi zituen eta kendu.

Hargatik bere hitza atxikiz, bederen hanbatean: Elizaren *gizonak* utzi zituen irakasle, beren gain, bakarka; ez, multzoka. Multzoka ba, aldiz, Elizaren *aldeko* baizik etziren ez apez ez fraileak; hargatik, hotarik zenbeit jauntzuraz aldaturik ikusi nahiago zituzkela adiaraziz.

Laster ikusi ginintuen alde orotan sortzen beren baitharik, onddoak iduri, *libroak* erraiten zeien eskolategiak. Hirietarik herrixketaraino umeak eginez bazoatzin; haurrak, emaztekiaren kideko, dena sineste baitira, dena bihotz, eta ezin manatuak, erleak kofoirat bezala bazoazkoten, burrunban. Eliza, hastapenean apur bat zapatua egonik, Gobernamentuaren urhats guziet jarraitzen, kasik aztala hunkiz.

Biak hargatik oldartuak elgarri: berex, bat bertzeari sumindu gabe, ibiliko zirela ginaudelarik. Harek gibeletik zimiko; hunek, itzul eta, behar-rondoko; hura errabian, hau ulitxekin; bat ez bertzea bere zedarrietan ezin egon, gizonki.

Mutiko gazteentzat baitzauzkan Gobernamentuak eskoletxe hetsi batzu, bere eskukoak; hetan sartzera uzten baitzituen Elizaren gizon, apezak, haurrer erlisionea erakuts ziezoten; lan hau saristatzen ere baitzeien: azkenekotz, gizon heiekilakoa orobat hautsi, aitzinean bezala sartzeko zuzena begiratzen zeielarik, bainan haurrek berek galdatu arau eta bizi-tzekoa emanez.

Ordutik moztua gelditu zen lokarrik azkarrena. Bi aldeak berezi-zeak zagoden.

Ez arrunt bizkitartean. Nausi batek nekez uzten ditu bere giderrak, nahi den bezenbat heien erdizka emaita zuzenago izana gatik.

Arras berdinerat heltzen etzakono jasaitea aski lukelarik, azpitik dauka oraino Gobernamentuak bere laguna, eta idorki. Ala eskola-emai-leen, ala ikasleen tituluak eskutik badauzko. Haren aitzinean agertu behar denek, haren, baimena behar nolazpeit ardietsi. Deus ezin egin, hari eskatu-tuz baizen; bidea, batzuek ala bertzeek, jauspen eskasean hetsia.

Zango hori aski ez balu bezala, bigarrena Gobernamentuak eskole-txteen ikertzeagoan ezarria. Nahiz hitzmana duen behatuko duela bakarrik hok nola diren atxikiak, zer duketen makurrik osagarriarentzat, nola

ditazken hobekienik bizitegitzat, —jabeak ikharan arrotz harek, guti edo aski begietan dituelakotz, sudurra sarthuko duela barnago, jakitea gatik zer irakasten den han, nolako jaidurak eragiten diren gazteen baithan, sineste hertsu batzuetan gaixtatzen dituztenetz ala gizontasunerat heltzen bihotza emeki emeki Munduko gauzer idekiz, hok erlisione-zko sinesteez eztituz; ikharan, bekaizgoz ezpada, herraz edo aiherkandez ondoko egu-netan jazar dakiokela...

III

Erlisioneen asmu eta erranak bazterrerat utzirik, gorrarena eginez heien erasiari, zapatuz ohiko hatz beretan egon nahi zutenen oldarra, aztapar eta begiak bermatuz zagokon ikertzea Gobernamentuari, bethi eta gehiago, zeru lurrek gizonari erakuts dezoketen egia.

Baldin egia hunen hatzemaiteak ez baleza ekar deus gibelondorik, mendetik mendera bilha baledi ere alferretan, hau bederen onik bailuke ondotik dabilkionarentzat: alha emaiterekin eman bailezoke bere antzearen neurtzeko bidea eta, zoin ahula duen agertu liokenean, jakitateari darraion barneko histura guziz gozoa...

Gauzen ikertzeari zagonaz geroztik eta ohartuko zitzeienaren gainean bere indarraren finkatzeari, zuzen zen Gabernamentuak sartzera zoan sailean azpitik iduk zezan Eliza.

Ara makurrak hautatu baititu ordean, zorigaitzez; Frantziako giza-dea hanitz nekatu dutenak.

Lehenbizikorik, zendako zoko guzietan eskoletxe berriak? Zaharrak bazagoden oraino kasik orotan xutik, apur bat antolatzea aski baitzuketen arras ontzeko. Asko herritan jendea jarria zen elizari lothurik zagon eskolategiari. Hau hala hala bazagoken. Hanbatenez ere zuzenkiago non haurrak baitzuden han berean, bi urhatsetan, erlisione-zko irakaspenen hartzeko bidea. Horrela aitamen nahia egin zitaken osoki, heien sakelaz orobat urrikalduz.

Zendako hoinbertze erakustun, gizon ala emazte? Ikusten —Elizari, behar bezala, bere alde bermatzeko eskua uzten zakonaz geroztik— haur gehienak edo bederen zenbeit hari jarraikiko zirela, etzutela zangorik ere ezarriko Gobernamentuko eskoletan; ikusten bertzalde sortzeak hogoi urte hotan geroago gutituz doazila, itsuski, izigarriki, halatan non herio-tzeak nausitu baitzeizte eta nun nahi ikusten baitira errient eta errientsak bortz-pasei haurrer buruz, erdi alfer, zotz batzu iduri; ikusten laborantza,

goldelari eskasez, egunetik egunera nekeago doala; ikusten lanak ditugula urrungo *geure* leihorretan auzoer ezin ihardokiz, eta *bertzereñetan* gure salerospenak behehituz doazila, ez dugula han gizonik aski gure herriko esku-lan ari bide egiteko; ikusten jendea zergaz gauditua, alde orotarik behinere izan ez den bezala hertsatua; ikusten horiek oro, eta zenbeit zokotan kokatzen ari, gure gain hartako nausiak! Okaztagarri litake, biho-tza zaurtzen ez balu.

Erresumaren nahiaz, beharraz, ahalez, berdin axola erakutsi du, axolarik batere ez, hirietan mutiko gazteentzat eskoletxeen eraikitzen abiatu zelarik. Bat aski zen tokian, biga ezarri; ttipi bat mila zitalekarik, atherbe gaitza eginarazi, erdia hutsik egonen bazen ere.

Geroago gehiago errextasun badelarik leku batetik bertzera joaiteko ez-deusetan, hirixka gehienetan eskolategi handiak eragin, estakurutzat emanaz jende xeheartzat hobe dela ahal bezain hurbil.

Garbiki mintzatzeko eta orok aditzeko menea, izenda ditzagun beren izenez erhokeria batzu. Orogen jakinean da Frantziako hiririk tarro-enak sei edo zazpi direla: Paris, Lyon, Marsella, Bordale, Lille, Tolosa, Nancy, Frantziabertze hainbertze eskualdetan zatitzen baitute. Hiri hoitarik bakotsak badauzka eskola handi batzu, *Facultés* deritzatenak: zoin medikuntzako; zoin, kabala, landare, harrien ikertzeko; zoin, mintzaien gora-beherer dagona; zoin, legeen argitan ezartzeari buruz. Bada, horiek aski ez izanez, itxura guzien arabera, Gobernamentuak badauzka bertze andana bat, ez dakit zenbat hirixketan barreaturik: Rennes, Caen, Ais, Potiers, Reims, Dijon, Grenoble, Clermont-Ferrand, Amiens, Limoges,... gogorat heldu ez zauztanak bertzalde. Hotan orotan erakustuna baduzu, ulia bezala. Aldiz, ikaslerik nehor kasik ez, edo guti. Gizon gazteak alabainan, dela argitzeko, dela bere adin ederraz gozatzeko, nahiago hiri handia. Erdi hutsik baitagode beraz, aipatu tokietan, jakitatearen etxeak.

Aditzalerik gabe, zer ari dira bada eskolemaileak? Berentzat lanean arai, erran nahi baitut zerbeit berriren asmatzen, oraino ezagutuak etziren ara batzuen bilha, jakintsunek orai artio zakitenaren emendatzen? — Etzazula holako ametsik erabil. Ez dira deus handirik ari. Ez ditazke ar eta! Hiri ttipi batek daukan eremu hertsian nekez alha ditake gizon erne bat. Bermatzeko, gure adimenduak galdatzen ditu bazter nasai eta goriak. Nun ere baita gauza, han, han bakarrik ohart ditake zerbeiti begiak bipil dabilana; iduritu aizkonen haztatzeak han ditazke egin hobekienik.

Hortakotz, lehenbizikorik aipatu ditugun zazpi hiriak balitazke aski, soberaxe kasik. Lauek indar bera egin lezaketela badugu halako uste

bat. Handizki ezarriz hargatik, ez dezaten ukan deus eskas: lantegi mota, liburu, tresna eta behar diren errekitu guziez jabetzen direlarik.

Artetik erran dezagun, zendako ez litazke hiri bakotxean *Facultés* derizaten eskolategi handiak oro elgarri eratzik, bat bertzeari loth, gizon gazteek alhapide guziak ukan ditzaten gatik menea, hurbil? Urhats gutitan, hobeki heda lezaketete horrela beren adimendua; bertzela, beren ofizioari bakarrik dagozin zurruburuetan hetsia baitaukate eta ithoa! Hortan, bertze askotan bezala, gure auzo Alemanek aspaldian aitzinduak gitudte. Den itsuenak ikus dezake, bertzalde, hanitz gutiako aski litakela, ara hortara, bai atherbe, bai eskolemaile.

Orai dauden barreatuan idukiz eskola handiak, hiri berean eta hiritik hirira elgar jaten dutelarik, Gobernamentuak tratatzen ditu ikerzaleak, erresumari kalte dakar.

Eskola ttipiez bezenbatean, huts beretan erortzen dela daukagu, ustez etxe eta mutil ketak egiten ahal dakotela nausitasun zerbeit Elizari buruz.

IV

Ez du *ketak* egiten nausigoa. Nor eta nolakoa ziren, zer indar daukazun buruan, hortan da guzia.

Gobernamentua banintz eta herri gehienetan ikus banintza nere eskoletxeak hutsak, etsaiarenak aldiz brokatuak hurrez, ez lakiaket den gutienik gaitzi. Nun ere ospe ekar baitezakete nereer, han azkar atxik nitzazke hok, apainduak, aberats, erakusteko behar diren zer guziez dun.

Kantonamentuko harri-nausi bakotxean bat bederen banaukake, harat bil bailitazte ene irakaspena baitezpada hartu nahi luketen guziak.

Hiri tarroetan baizik ez nitzake onets bierarteko eskolategiak (*lycées*). Hiririk handienetan, aldiz, eskoletxe handiak (*Facultés*).

Oraiko egunean xahutua den diruaren heren bat, zer diot! seigarrena aski nuke jakitateari bere alharen emaitzeko. Garaitikoa iduk lezake jendeak sakelan, bere nahitara edozoin erlisionetako eskolen eraikitzeko.

Hau nukelarik bethi gogoan: lana jarraitasun ixil batean; Munduaren harat-hunat izigarriari, ene ahalaren arabera, emeki emeki ohartzeta; ohartu arau, hartaz on egitea nihauri bezala bertzeer.

Zerbeitet buruari demat herriko gizonik zuhurrenak, adimenduz ala bihotzez hobekienik dohatuak, enekin nintuzkela.

Bizkitartean nere eginbide naukake, Gobernamendu kariz, Elizak bere eskoletxetan gazteen osagarriaz oroz gainetik grina ukan dezan begiaren atxikitzea.

Orai trenka ditzagun bi eztabaida, Frantzia hanitz urte huntan nahasia daukatenak.

Tituluen emaitari dago lehena. Orok badakite hok badoazila gei agertzen direnen eskuetarar. Bainan noren aitzinean ager diten bilhariai litake zuzenenik? Nor ezar juje? Nor, tituluen nausi?

Biziki errex da. Tituluak emanen ditu erresumako eskola guzieren buruzagitzat hautatua izan den minixtroak. Gei direnen ezagutzeta dago, urte guziez, Elizari jarraikitzen diren gazteez bezenbatean, Elizaren eta Gobernamentuaren eskolemaileer, erdizka. Zuzen daukagu hunek atxik dezan hura, ez azpitik, nahi baduzu, bainan *begira* bederen.

Gobernamenduko eskoletan dabilzan haurrek, aldiz, eskola hetako buruzagiak lituzkete bakarrik ikuskazale.

Bi alderdietako eskolemaileen izendatzea, gazteer tituluen emaiteko ara berberetan egin litake.

Bi alderdietan diren hein bereko eskoletxetan titulu berak ukan ere bitzate erakustunek.

Bigarren eztabada: Gobernamentuak nun behar ditu hautatu bere mutilak? Berak bere eskoletan argitu eta altxatu haurretan, ala Elizarekin egon direnak heiekin lerroan ezarririk, erdizka?

Daukagu, hemen ere tituluak bi alderdietako buruzagiek elgarretaraturik behar lituzketela eman: eta zoin ere baitira gizonetan hobekienik dohatuak, hek izendatu aitzindaritzat, behatu gabe noren eskuetarik atzeratzen diren. Denak lur beraren umeak direnaz geroz, zuzen berak dituzte, berdin gei direlarik, kargutan sartzeko.

Ez kargu orotan, hargatik. Orai artio erabili ditugun solasetarik ezagun ahal da ez ginezakela onets Elizaren aldekoetarik, haren esneaz hazietarik, jar dadien Gobernamentuaren etxeetan eskolemaile; ez eta ere Gobernamentuaren haurretarik nehor Elizarenetan.

Bi eskualdeentzat galdegiten dugu emaiten ahal zeien libertate guzia, bainan bat ala bertzea dagozilarik bere zedarrietan.

V

Zenbeit urte hotan nahasirik dabilza oraino bazterrak, esku-lanen erakusteari dauden eskola motez bezenbatean.

Batzuen ustea da ez litzatekela batere holako beharrik; haurrak ikas dezakela ofizio bat, hau bera ja ikasia duen edozoinen baitan.

Bertzeek nahi lukete eskoletxe bereziak balire hortako, bai Gobernamentuaren, bai Elizaren aldetik.

Badira Gobernamentuaren eskuetan bakarrik ezartzeko xedekoak, diotelarik hau baizik eta ditakela esku-lanen erakustun onik, irakaspen hunen emaita bere aztparretarat behar duela bildu eta beretzat atxiki.

Ez dakigu zer ekarriko duen geroak, ez gabiltza etorkizunaren asmu; bainan gure nahikundea litake, mendeak eskoletxe mota hoier buruz hartzera doan sailak utz baleza bakotxa bere buruaren jabe. Saila, beraz, hunela baitaukagu xuxenenik:

Han-hemenka, bakhan, iduk bitza Gobernamentuak, bere meneko, esku-lan etxe zenbeit, behar diren gizon eta tresna guziez dun, alde orotan asmatu arer ohartuak, ohartu bezain sarri jarraikiak; ikusgarritzat lauzkenak Frantses ume erneentzat. Hortakotz aski luke zenbeit urte hotan heldua den heinean egoitea, gehiagoko berritzetan hasi gabe: dela laborantza, dela harozgo, dela zurgintza, dela mekanika egite, ofizio baitezpadako guzieren irakastea bere eskuetan baitauka.

Erresumako buruzagier dago, biziari dauden harat-hunatetan jendearen argitzea, nola dezaken *ikas* hobekienik.

Bainan hortan baratzen dela emana zeien zuzena, nork ez du ikusten? Zendako ez litake nor bederentzat zilegi, dakien ber, erakutsi nahi duen ber, beha egon nahi zaizkonen jakintsun ezartzea ofizio bati doazkonetan? Gobernamentuko esku-lan etxeen itzalean, zendako ez litzazkete Elizaren aldeko gizonen eraik ahal berenak, beren sakelatik, beren gain, ordutik zoin gehiago berma bailitazke batzu ala bertzeak orenen onetan? Zer irabazi ez luke

Frantziak buru hortarik?

VI

Orai artio erabili ditugun solasetarik aski garbi ezagun ez balitz, eta zenbat nahi bihotzmin dakargun guharen eskolemaile ohier laido hunen egiteak, azken hitz ezarriko dugu: baizik eta apezak ez ditugula erakustuntzat onesten, non ez den *beren adimendu osoan* apezteko xedea hartu dutenen alderat. Lehia hunek sustatzen dituen mutiko gazteek apezgoko gora-beherak apezan ahotik ikas ditzaten *semenario handietan*, ederki; xuxen zauku, xuxen baino baitezpadakoago.

Semenario ttipiak aldiz, apez mindegi xumeak, apez en esku menetik kentzekoak direla adiarazten badugu, ez ahal dauku beltzuri eginen nehor, diteken bezain erlisionearen adixkide eta gizon izana gatik. Apezgeiak baizik hartzen ez dituztelako estakuruan, delako etxeek biltzen dute alabainan edozoin, ordutik apezaren amarruak azpitik baitauzka ofizio guzietarat dauden gazteak.

Adinak bethe-ta apez sartzeko xedea luketenak baloatzi ere eskolategi hetarat, eta hek bakarrik, ez ginintzazke apezak onets han buru.

Apeza ez da eskola emateko egin. Deus ez doako hain guti, edo hain gaizki, nola eskolaren ematea. Apeza erlisionearen mutila da; erlisione eginbideer ditu behar jarraiki bere urhatsak. Erlisionearen erakusten ibil dadiela eskoletxeetan, ontsa; deus hori baino zuzenagorik, hortako galdatua den ber; nor ukhatuko du sail horri buruz dela apeztua?

Bainan erlisioneaz bertzerikakoetan sar dadien, haur baten gogoaren osoki lantzeko zuzena utz dezoten, makur daukagu. Hanbat gaixtoago apez en menean gazteria idukiko duen erresumarentzat! Ez dut erran nahi gaiztuko dela edo tzartuko, bertzela baino gehiago; bai ordean aphalduko, nagituko, gemenik gabe jarriko, bere haurren izpiritu ala bihotzeko jaidurak gauzatarik urrunduak ukanen dituelakotz. Apezaren irakaspena sineste batzuen gainean finkatua dago. Sineste heien alde diren gertakari edo itxurak baizik ez ditu ikusten; bertzeer aher da, edo bederen ez ikusiarena egiten deie; itzalean dauzka. Nehondik ez ditake izan egiazkoa. Entzuleari geroztik, dena hedoi eta amets geldituko zaio burua.

Bizkitartean haur gehien baithan *erlisioneazko* sinesteek *jakitatearen* irakaspenak ezti ditzaten, iragaz, beren zetabean zikin larrietarik bederen garbi, ez daukagu deus hoberik. Arras gutiak dira egiaren hazkurri osoa barneak jasaiten ahal deieten haurrak. Bainan berexkuntza horren egitera nekez jartzen da apeza; bakarrak dira onesten duten apezak. Ardurenik zorigaitzez apezari adituko diozu: hetsik begiak eta lokhar hadi Elizaren altzoan!

Haurren argitzea, haurren altxatzea, gizon eta emazte xoil en eskue tan emeki emeki jar dadien litake gure lehiarik minena. Erlisionearen *aldek* batzu irakasle, ez baitezpada erlisionearen *mutilak*; hok fedeari doazkonetan hetsiak, beren jauntzi bereziak manatzen deien bezala: horra mende hunek, urte laburrik barnean, zer ekarriko duela daukagun.

Iduritzen zauku ara horrek kalte baino on gehiago emanen dakola, bai erresumari, bai Elizari. Hasteko, hunek ez du galduko bere haurretarik nehor; apezgeien keta berdin egonen zako, eta jendeen artean berdin indardun, ohartuago baizik izanen ez delakotz batzu ala bertzeen behar

orduer: hari aldiz, amodio gehiago jarraikiko zaio, eta ospa, bere auzoen eretzean.

Gizon eta emazte xoilak nahi ginintzuzkela eskolemailetzat diogularik, ez dugu bizkitartean aski erraiten. Gogoan duguna ez dute arrunt kokatzen hitz horiek. Gure lehia litake, gure irrtsik minena, aita eta ama familiakorik baizen ez baledi —ahal bezenbatean— onets erakustuntzat. Haurraren aitak ukan beza, bere lekuko, bera bezalako aita bat; amak, ama bat.

Haurrek buruzagitzat balituzkete, orduan, haurren gora-beherak beren haurrekin etxean ikasiak lituzketen gizon eta emazte batzu. Ala buruz, ala bihotzez, irabazirik baizik ez bailukete gaixoe, bana bertze, alde hortatik.

Bizpalau lerro hok badaukete gure amets guzia:

Gobernamenduak ororen sakelatik atxik bitza mota guzietako eskoletxe andana bat, ahal bezain guti eta ahal bezain azkarrak.

Utz ditzala begi onez, larderia ala jazarkunderik gabe, Elizaren aldekoak iduri zeien garaitiko guzien eraikitza, beren dirutik, beren indarrez. Apezak ken bitza eskolemailegotik, dela multzoan, dela bakarka; ez ditue larik erakustuntzat onesten gizon eta emazte xoilak baizik, eta hauien artean, ahalaz, aitama familiakoak.

ITZE-EGILEAREN ZAKURRA

Bizi nizano orhoituko naiz ene herriko itzegileaz, hunen lantegiaz, hunen zakurrak.

Agerreko nausia zen. Lekorneko plazan, berrogoi ta zenbeit urtetako gizon sekail ginharri bat, erre; laborari-etxe goriko buruzagi zelarik, itzegilea ofizioz.

Etxe aitzinean zagoen lantegia, errege-bidearen gainean. Egun guzietz eskolatik lekora, egun guzia kasik ortzegunetan, han nintzan ene adineko bertze mutikoxka batzuekin. Alta ez baitezpada esker ona egiten zaungulakotz Agerrek! Gizon kexua zen, berriz ere diot, elhe gutirekila-koa. Ardura idorki manatzen ere zaungun erabil ginezon hauskoaren giderra, lan nekea baitzen hori gure beso ttipientzat.

Lantegia hala-hulakoetarik zuen, dena haroztegi bat iduri: harrizko pentokaño baten gainean sua, bere khe-bidearekin; haren sahetsean, hausko handiak; aitzinean, aska bat urez bethea, behar orduan burdin gorrituaren iraungitzeko; hegi batean estoka, erdi estoka, erdi ungede, bere ezpain lodien artean xilo hertsu biribil bat zaukana: harateko xokoan, lur-ikatzaren meta, beltz dixtirant; atheari hurbil, paxet batzuek jasaiten zituztela, burdin ziri mehe andana bat.

Lau seme bazituen gizon harek, ene heineko, enekin ardura zabil-tzanak, aneia batzu bezala maite bainintuen. Ez uste ukan bizkitartean heien gatik ere nindoala hain maiz lantegirat.

Itzegile bilhakatzeko tirriak hartua ninduelakotz othe? Egiaren den bezala erraiteko, biziki ofizio pollita zitzautean. Eta errea. Behatuaren ariaz, ikasia bezala nuen jadanik. Aski zen, ezkerreko eskuaz burdin ziria atxikiz, hunen muturra suan ezartzea, han idukitzea gorri-zuritu artio, eremaitea gero ungedearen gainerat, hemen eskuinaz mailu ukaldika mehatzeko, biribiltzeko, xorroxteko, azkenean xilotik sartzeko. Mozten zen, eta xilo barnean gelditu poxiaren buruari emanak zitzaizkon gain-behera lau aldetarik lau ukaldi, ordutik katxet jartzen baitzen eta kaskaño batez igortzen baitzinen, beltz-urdir, hoztua, eskalapoin itze, bil untzirat.

Eta zer sosak etziren irabazten! Hanitz aldiz aditua nakon erraiten amari, hau ere harriturik baitzagon:

—Agerrek egun guzietz bortz liberakoa garbi atheratzen du... Agerreko anderiak bortz liberako ederrik bazien sakelan, ondarreko merkatuan ere...

Nunbait izan behar zen zerbeit, ezen itzegileak etzuen iduri baziola etxeko laborantxari eskerrik.

Ezpeletako merkatuan zeraman bere saltzopen izigarria, hamabortz guzietz. Mahain baten gainean ezar bakotxa bere untzian katxet mota guziak, eta erostuner emaita aski sosean hunenbertze. Bethi joaitea ba katxetek, konda ahala, ikus ahala: zenbat zenbat, eskalapoinak berex, klosken berentzat! Eta bertze egilerik nehor ez Eskual-herri guzian, Bastidan baizik!

Ba, itzegile jarriko nintzan handitu ta. Itzegile edo apez, hau ere ofizio goxoa baitzitzautean.

Bainan ez nuen baitezpada oraino geroaz halako grinarik. Bertzerik nerabilan buruan eta bertzerik zen Agerreko lantegirat egun guzietz hain gogotik ninderemenana.

Sarthu ta berehala, hunaindiko xokoan, ikusiko zinduen errota bat gaitza, haxaz bi ernai xuten gainean, errota bat gogorki zabala, bere bi mazelatko zirien artean huts bat baitzaukan. Haxari zatxikola bazuen zur makila bat; hunek, errota itzulikatzen zenean, baitzerabilan hausko handiaren goiti-beheitia. Eskuzko erabiltzaleak bakhan baitzituen hauskoak, errotari zagon hunen alharaztea.

Bainan nork higi errota? Ez zabilken alabainan bera!

Zakur batek; Karno, etxeko zakurrak. Kokatzen zen errotaren barnean, eta han besoez bermatzen zelarik eta zangoez iduri aitzinatzen, tokiaren gainean zagolarik bizkitartean, bere azpian ibilarazten zuen errota, itzuli, itzuli.

Karno bere errotaren barnean bere aztaparrez joka, ez nindaken ase hari beha egoitetik. Haren gatik nindoan, orai aithortzen dautzut, hain ardura Agerreko lantegirat; bertze deusetako.

Nausiarekin zen goizetik hasten lanean Karno, arratsean harekin gelditzeko. Otorontzetako tenoretan ere baratzen zen, guziz eguerditan, hamabietarik biak artean; bere teian, atheari hurbil, loaldia egiten zuelarik itzegileak bezala.

Akitzen zen gaizoa eta, gehiago dena, pastikatzen naski; ezen ardura jausteari zagon, hatsaren hartzeko, jabaltzeko lurrean etzanik egonez. Nausiaren kexua lan hori egiten zakonean! Zume batez zafratuz, oihuka, lardarian igortzen zuen berriz errotaren barnerat; bainan bizpahiru itzuli eman orduko huna egundaino bezala zakurra beheiti, jauzian.

Kabalek badakite gizonak baino hobeki beren indarraren izaria, eta ez dute gainditzen. Itzegileak, ohartua bide zelakotz horri, barkatzen

zakon bere lau zangotako lagunari; eta, hunek indarrak bildu artio, guri zagon, niri edo haren semeer aldizka, hausko giderraren erabiltzea.

Bainan ahal bezain laster hurrantzen nintzakion zakur maiteari. Urrikalgarria zen zinez, hats-hantuarekin sahetsa goiti eta beheiti zerabilala, mihia luzatua, hunen axaletik lantxurdan odolaren bafada bazoakolarik. Perekatzen nuen, lausengatzen, deitzen bere izenaz: orduan, gozoarekin, higitzen zuen buztana, behatzen zaundan begietarat eskerren emaiteko bezala; adixkide min bilhakatzen ginelarik zerbeit hortzen arterat emaiten nakonean, ogi puska, gasna, gaztena, orotarik on baitzitzakon. Bainan, sinetsiko nuzu nahi baduzu, etzuen laket horrela alfer egoitea luzaz; indarrak berriro zituen bezain sarri, jauzi batez igaiten zen bere errotaren barnerat.

Zakur pollit, langile, maitagarria, kabalaren itxuran jendearen gogo-eta gehienak zerabiltzana!

Nausiak, jorik ere artetan, nik bezenbat maite zuela uste dut. Hasteko, ez-ontsa jartzen zenean, manatzen zuen etxeko emazteer ontzezoten bazka hezur gehixagorekin.

Maina horien guzien gatik horra nun, egun batez, hatzemaiten duten bere teian Karno betespalak eroriak, begia hits, ilea latz. Ez nahi xutitu. Deithuz ere ala zerbeit eskainiz, ezin higiaraz buztana baizik. Hiru egun handiz haren ordain ufatu ginduen sua Agerreko semeek eta nik, aldizkatu.

Laugarren egunean, goiz goizetik, bazabilan haurren mihietan berri hau, orori halako bat egin baitzaungun: itzegilea, ikusiz zakurra behingotz eri zuela eta ez nahiz shirik hartu, Bastidarat joana zela bertze zakur baten bilha.

Ez nintzan agertu lantegirat, erranguran nolakoa etorriko zen Karnoren laguna: eder eta azkarra agian, ernea, eskuetako errexera, ez ausikikaria, hain urrundani heldu zenaz geroz! Bastida urrun hartan ba ahal ziren holakoak, hainbertze aldiz aipatuak zauztaten itzegile heien baitan! Hura lanean ariz senda zadien laster Karno gaizoa.

Biharamun goizean, jaiki nintzan orduko, aitak erraiten daut idorki:

—Ehadila joan egun Agerrerat. Aditu duk?... Orhoit nik erranaz, Juaneito, ederrak hartu nahi ez balin baituk.

Debeku horrek hanitz gogoetatu ninduen. Zendako egin othe zaundan aitak? Ah! zerbeit izan behar zen erran nahi etzaundani! Eskola hastekoa baitzen oraino, inguru handi bat eginez banoa erdi gordeka Agerrerat.

Oihuka seme gehienak ez ninduen utzi lantegitik hurbiltzera. Etxe aitain guzia plazako gizonetz bethea zen. Harritu nintzan ondarra, ikusi

nuenean Karno jauzteka ari bere esteka hausterainokoa, erhotua. Ez zaundan behatu, ez ninduen gehiago ezagutzen, etzuen ezagutzen nehor. Zalapartaka zabilan, jo harat, nahasiak, haguna zariola ahotik, ile-ondoak xutik. Berehala nausiak, hogoi urhatsetarik, tiroaz aurdiki zuen.

Errabiatua zela erran zauztaten etxeko ene haur lagunek, miresten zutelarik aitak nola kausitu zakon eta zilatu burua erdiz erdi.

Ene bihotzmina eta nigarrak!... Ez dut ukan, arimaz egia, ene bizian, nahigabe saminagorik.

KATTIN

Joan den astean galdu ukan dugu, eritasunaren ondotik herioak bereturik, *Arrokiko* etxetiarsa zaharra, *Kattin*, aspaldian gutarik bakoitxak bere baithan deitzen zuena, boz apha! bainan khartsu batekin: POBREN AMA! Hitz eder horien gora erraiteak edo norbeiti erraiten aditzeak berak halako bat egiten baiterauku: ahalgearazten guharen buruaz!...

Eta bizkitartean, zinez «pobren ama» zen *Kattin*, aiphatu dugun *Arrokiko* etxetiarsa zaharra.

Bizi guzian errumes batena bezain xume iduki du bere burua. Goizetan lehenik jaikia, egun osoa barne ala kanpo lanetan iragan ondolan, jendeak, kabalak, gauzak zoin beren lekuetan, tenoretan eta izarian moldaturik, azkenik zoin bethi oherat, othoitzean, eta urrikita... egun hartan hain guti erabilirik zango besoak.

Zer nahi gerta zakion, alegera zen; eta haren begitarte gozoa ikusiz, arraitzen ziren etxeko guziak. Irri bat bazuen graziaz bethea; begiak zeru kolore, malezia ñirñira batekin; ibilgunean, lehenagoko denboretako moldegaizkeria izpi bat. Lanean ari zelarik, laketa zuen hango eta hemengo berrien aditzea xeheki. Emaztekoa!... Baina emazteki baino sailduago baitzen, atxiki ohi zituen beretzat. Etzen bazter ikusi nahia: merkaturat zenbeit aldiz, elizarat maiz, eta gero etxean, han baitzuen osoki bere bihotza. Gutti zakien, baina eskolatu gutik ukan dute haren jakitatea, etzakie-larik bizkitartean deuseren egiten, ez asmatzen, ongiaren baizik.

Errumesekin zen osoki haren zoriona. Bere atxean bat ikusten zuen ber, —haur debalde utzi; gizon gazte minhartu lanetik gelditu; haur bat besoetan, bertze bi ondolik, ama batzue goseak; xahar ezindu, itsu, eri; begitarte min itsusi batez jana bidetan dabiliztan nehork ez ikusi nahizko izigarri dohakabe, —hots, edozoin izan zadien, besoak zabalduz altxatzen ziozkan, ama batek bere haurrari buruz bezala: «Ñe! Hemengo aldi zuk egun? Zato barnerat... Zertan zitut, gizagaixoa?» eta berehala, irri goxo batekin, jar arazten zuen sukaldian.

Elhe ona bethi, bihotzetik bihotzera zoana; gero, zer ere baitzuen eskas eta hura emaiten zakon bere ahalaren arabera: jateko, edateko, soineko edo sos. Eta holaxe *bere* etxean bulta bat iraganik eskalea bideari lotzen zen berriz, loriatua.

Arrats guziez, pobre bati bederen emaiten zuen etzantza, bere mahainean zuenetik afal arazi ondolan. Ez zitzakon hori aski oraino: ikuz-

ten zituen haren oinak, batzuetan zauriak lotzen, garbitzen pildak eta antolatzen, aldatzen ere ba behar zenean eta, biharamun goizean tenores abia zadien, zakuan emaiten hasaria.

Auzoan aurkitzen zena norbeit eri edo beharretan? Bazoakon ikusteri ixil, altzoa beterik. Orok laketa zuten *kattinekin* solasean egoitea: nor ziteken, urrikari etzuenik?

Azkenekotz, nahiz etzen baitezpada zaharra, hainbertze lanek, elhe eta obra onek, othoitze higiturik, hil izan da... igaiteko segur pobreak baino gehiago oraino maite zuen Jainkoaren ganat.

Hil-herrietan, emazte xume haren gorputzak ez du ukanen egoitza eder berezirik, orhoitaraziko gutuenik hartaz. Han, bertzela, ixiltasun eta ilhunbe, ororentzat berdin. Nor daki? Aberats berekoia, esker gaixtoko pobrea behar bada ondolan ukanen ditu,... bainan hek, zuzen den bezala, ahantziak daude:

Ez baitezakegu ahantz «POBREN AMA» .

IGANDE ARRATSALDETAN. NESKATO GAZTEENTZAT

Haurra zenean eskolan ibili balin bada, emaztekiak ikasi duke irakurtzen, izkiriartzen apur bat, konduen egiten. Erdara poxi zenbeit ere sarthu dakote buruan. Apezak ohartarazi du bertzalde, aitamen ondotik, zer eginbide eta zer gozo dakarren Jainkoaren baithako sinestean. Bortzpa sei urtez haurretik athera da jende bat; haurra *nehortu* da, hain polliki erraiten zuten bezala gure arbasoek lehenago. Bainan, neskato gaztea lanari lotzen den ordutik, bere gain dagoko gogoa. Guziz sehi delarik, eta hala doatzi gehienak. Lurrarekin borroka dadien edo bertze zerbeit ofiziotan berma, ez du zeren orhoit hartua duen sailean bere biziaren irabazteaz baizik. Erlisioneko irakaspenak astean behin, elizan, doi-doia daizkote berritzen. Ez aitamarik, ez nausirik, ez eskola-emailerik erakusteko nola behar dituen bethe, emaztekitu denean eta amatu, eratzikiak zaizkon eginbide baitezpadakoak. Ohartu ahal balin ba zeie bere baitharik, hobe harentzat!

Mutikokiarentzat aldiz ez da berdin. Errirentari bederen jarraik ditake gizondu artio. Arrats guziez entzun dezake neguan: laborantzako zurruburru, sal-erospen, tratu, diruaren harat-hunat, lagungo, lekuan lekuko gora-behera, lege, hango eta hemengo berri, ez da deus harekin iharduk ez dezakenik. Apur bat bederen argiturik, erne lotzen da hogoi urteak irian biziak dakarkon gudu handiari.

Horra nun bertzalde soldadogoa heldu zakon begien idekitzera. Daukat hirian ibiltzeak, aitzindari hanitzen manuer bizkarraren ukurtzeak; hainbertze eskualdetarik elgarretarat bildu lagunakilako solasek erakusten dakotela zerbeit. Orduan da, behinere egitekotz, mutiko gaztea ondarra gizontzen. Askotan dakien esku-lana are hobekiago baizik ez duelarik ikasten.

Deus holako laguntzarik ez du zorigaitzez neskato gazteak.

Hartakotz zaut bada eder bezain aiphagarri, Frantzian bai eta Eskual-herrian ere, han hemenka, errientsa batzuek hartua duten xedea.

Igande arratsaldetan, elizatik lekora, biltzen dituzte neskato gazteak beren ganat, eskoletxean. Han mintzo zeiezte orentto batez, oihurik gabe, lañoki, ahizpa batzuei bezala, irriz batzuetan eta garrakzi noizetik noizera, ama familiako guziek jakin behar lituzketen gauza xumeez.

Emaztekiak etxe barnean baiterama bere bizi gehiena, hango egitekoetz deiete gogotikenik emaiten solas.

Jenden garbitasunaz, kabalenaz, barnekoetaz aiphu zeiezte lehenik, guti baita oraino ohartuak zaizkonik, eta osagarriarendako baitezpadakoa baita.

Erakusten deiete sukalde bat nola atxik, gela batean zer ezar eta zer ez, gauza baktotxak zoin duen bere tokia eta hartan behar duela egon.

Jakiten dute neskato gazteek nola ditazken merkeenik, baktotxa bere heinaren arabera, apaint: zoin duketen, beren soineko pusken ala bertzeen begiratzeko ararik hoberena.

Zerbeit onik baluke erraiteak orobat: kabalak, oiloetarik haste, noiz behar diren bazkatu eta nola. Bai eta hanitz etxekandere hobeki ikusiak litazke gure herrietan beren senharraz, langilez, sehiez, balakite jateko jan ditazken batzuen egiten. Eltzekariari darraiko ardura laborari etxearen omena.

Haur haztea gero, heien sortzea baita diotenaz errexenik. Zenbat ez da galtzen ohakoan berean, amak ez jakinez zer eman ahotik, zer heinetan utz loa, airea, argia! Errientsak erakuts dezake oraino neskato gazteari eri baten arthatzen, hau baita emaztekiari eratzikia zakon dohai ederretarik bat. Arthatzen, ez bakarrik axaletik, bainan lagunduz barnea, gogoa azkartuz, huntan baita maiz osasunaren gora-behera guzia.

Laborantzari doazkon zenbat xehetasunen gainerat ez liozke oraino begiak idek, baratzeko lanetaz hasirik!

Badut ordean erranik aski adiarazteko, udako igandetan bederen zer erakuts ala ikas badela nasaiki, orainxe aiphatu ditudanetan.

Ageri da jakitate handiko bezain gogo azkarrekoa lukela behar errientsak holako lan baten bururatzeko gure herrietan. Daukat bizkitartean uste baino gehiago balizateken: jendeak berak, behin jarriz geroz, susta bailitzazke bere ikustateaz.

SAINDUAREN ERRANGURAK

Nik ere nahi nuke egiaño bat erran, bainan... bainan ahalaz nehor samur arazi gabe.

Ezen saindu-itxura bat niz, Lekuineko eliza-aldare sahetsean nagoe-na, eta sainduak ez dezakete ukan aiherkunderik.

Beraz, duela zenbeit egun, *Adorazionea* ginuen. Aithor dezadan hemen, gupida nintzan ja zerbeitez: gizon batzuek aldare aitzin guzian lerro-lerro ezarriak zituzten behinere ikusiak ez nintuen halako berinazko punpullo batzu, barnean ageri zutenak hari beltz mehe bihurtuak bat. Finkatuak izan ziren andana bat ene buruaren gainean, sahetsetan, zangopetan. Bertze saindu asko, ene lagunak, ni bezala inguraturik utzi zituzten delako punpula hetaz. Zenbat etzen, orotar! Hanitz aldiz ene beharrik entzun ere zituzten hitz hauk: *Elektrika... elektrika... xoragarri izanen da!*

Horra nun, *Adorazione* egunean, suntsitua nindagolarik Jainkoa baithan, krik!... berina hek oro pizten diren! Argi bat urre kara, hotz eta gordina, ixpilinga batetarainoko guziak ageri baitziren!

Berehala burzoro batek hartzen nu, lilluraturik... Doidoiak egin du ez bainiz mustupilka erori aldarearen oinetarat: porroskatuko baitzitzautan dena, igelsuz hain ederki eginikako dutan gorputza!

Bizkitartean emeki emeki jarri nintzan argi hari, nahiz min egiten zaundan begietan. Betterrak xori gorriño batzuen kide bazabiltzan harathunat, ernerik. Apez zenbeit oharturik ez nindagoela soberarik aise, gaitzitu zitzaudan, holakorik erran badezaket. Lekuineko Jaun Erretorari aldiz —barkatu!— begietarat heldu zitzaizkon, eta sudurrerat, pindar batzu; ez baitakit xuxen zer zuten erakusten: urgulu izpiño bat, ala othoitzeko kharra. He!... he!... he!... ez baitakit!...

Emaztekietan hanitzak, begi-niniak handituak bezala hainbertze argiz, elgarren artean elheketa ari ziren, mantalinaren azpitik. Noiztenka, iduritzen zitzaudan aditzen nuela ahapetik: «Beha zazu horrat, zer urreria duen!... Nun josarazia othe du soin hori?... Ez da gehiago bizitzerik!»

Xarrak!! Bihit batek ez ninduen othoiztu, ahurrak graziaz betheak nauzkalarik bizkitartean heientzat!...

Gizon batzu, aldiz, atseginetan ziren klaberak ez zaundala gehiago pizteko-makilaz meskaratuko begitarrea. Bertze askok, nahiz ez zauden lo, arrunt ahantzia zuten noren etxean ziren.

Nihauri ere, ez banintz saindu izan, ez othe zitzaudan munduko hutsalakerietarat lerratuko bihotza? Gogoetatua nago, egiazki.

Aditzen dut, ba, lehenbiziko aldia zuela elektrikak Lekuineko elizan; elektrika gauza ederra dela, *Adorazione* eguna zela...

Bainan, ene iduriko, erlisioneke zerek ez lukete nahi argi dirdira sobera... Lekuinen bereziki, eliza barnea ez baita izpi bat baizik. Erdi ilhunbetako ixiltasun ezta dut laket: harek bakarrik, othoitzak lagunduz, baitaizko gizonari ezartzen bihotzeko zauriak samaldurik. Arbolaren fruitutik atheratu olio, erlearen ezkoa ditut oroz gainetik maite. Heien argi goxo eta usain onak, isensuarenarekin batean, arraitzen daut barnea, behin-ere higuindu gabe.

Iguzkiaren, lilien argi eta usaina, —garbiagorik deus beraz ez baititeke eskain Jainkoari!

Damurik ez detzazket eskuak higi: zoin gogotik hauts eta xeha nitzazkeen elektrikaren punpula guziak!

MUNDUAN, LEHENAGO, ez nintzan apez.

BIRITXIAK

Eskoletan nindabilarik, gogotik uzten nuen eguerrietan hiria, zenbeit egunez etxeaz, etxekoez, sor-herririoaz gozatzeko. Akulazalerik ez denean, badute liburuek aizina; Bertzalde, hotzarekin, oinak bezala gogortzen zauzkitzu eta lokhartzen buru-muñak, ezin baitezakezu ikas deus, irakurtzeko bereko nagi baitzira.

Neguak supazterra dako manatzen Eskualdunari, barneko lana, familiako bizia. Solasean xitxuketa, berotzen, baderamatza goiz arratsaldeak. Batere berak ez dakiela, iduri luken baino gehiago alhatzen baitu halere gogoa bere begi, beharri eta mihiaren ariaz, bihotza aldiz gizontasunari zabaltzen zakolarik.

Egun argi deno, badauka leihorak gozo: athetik, zuhau maldan, hatsaren gainean lañoki zerbeit ari zirelarik, noiz nola ikusten baitituztu, bekaizgorik gabe, irriz, bidean dabilan zure ezagunetarik bat lasterka bat-batean abiatzen, atherbe keta; bertze bat, piltzarrez lepo beharriak kuku-tuak, ipar haizeak azpitik goiti dalدارatuz, ukurturik badoana, eskuak ondoraino sakelen barnean; hedoiak orai hits, sarri mokor, batzuetan goibel, noiztenka ortziaren burrumba lazgarriarekin ihes bezala, elgarri gainka joanki; bahazuzaren erauntsi idorra; euria jauts ahala, ithaxurak hegatsetarik zurrustan erortzen; zuhaitzak buluzi; alhorrak mutu; artetan, bazterra elhurak estaltzen, xori ñimiño goseen ttiutta baizik ez baita aditzen nehon; horiek oro ikusten dituzularik, atseginekin orhoitzen baitzira zeure buruaz, zeure jendeez, zeure kabala, bihi, selauruko bazka, diruaz, hok oro gerizan ezarriak zorionez, esku menean; aro gaixtoak, zenbat ere zalaparta baiterabila, ezin baitezauzketzu hunki zeure ontasunak.

Bainan ilhuna etorri denean dauka etxe larneak bere gozorik handiena.

Goizik afariten ginen: ez direa neguko gauak osoan lo egoiteko, udako-ene orde, eta zendako ar argi erretzen?... Opor esnea huts, harrietan hau erre-rik; haren ondotik, gaztenaz ase; gero, bederatzietako oherat, berantenez.

Gaztenak, paderatik atheratzen ziren sukaldearen erdirat, han baitzagoden estalirik, epeldu artio, bahe baten barnean. Huni, inguruan jartzten ginintzaizkion denak. Luza zezala besoa bat bederak eta ahurrean har, behingotz, bihika zenbeit... Elheketa, egun hartako gora-beherak gure artean ihardukiz, batzu eta bertzeak aiphatzen ginintuelarik, hok ephe berean egiten gintuzketen bezala, bagineraman emeki emeki bahe-tara guzia, ez baitziren azalak baizik gelditzen.

Bainan udare idorra da gaztena, artetan ahoa bustiz baizen ez doakizu zintzurra beheiti. Beharrik baikinuen *mineta* bat hauta: gorri arin, garbia; barrikako mahats-lapari, gain behera, urarekin batean bizpalau pint'arno ixuririk, egina. Nago, hain baitzen ona, egarri ginen baino ardurago ez ginuenez hurruputzen; eta, orai ere, jastatzeko tirriak ez othe dautan jauzarazten ahogozoa. Etzaut iduritzen baditakela hura baino edari hoberik.

Eskualdun ohitzak ginauzkan: aitak edan lehenik, gero semeek, adin arau, lerroan, gero alabek, azkenik amak, bazterretik ere baitzagon ardurara, zerbitzari.

Apairuaren ondotik, hoztuak baiginintuen ordukotz zangoak, supazterren inguruan jartzera ginoazin. Aitak hartzen zuen xokoa, alkian. Schia eta hiru arrebak larrienak orratzarekilako esku-lan zerbeiti lotzen ziren. Gu, bi aneia gehienak, erdian. Aitaren eta amaren artean zuten behar kokatu, ez gogotik, bi ttipienek, familiako ederrenak hek, bi aneia arrebak biritxi, adin bereko bezala hein bereko, eta eite handikoak. Ondarrik sorthuak zirelakotz eta sabeltara batetakoak, nahiz muttikoa gotorxago, itsutuki maite zituzten aitamek.

Hango goxoa orduan, oro elgarretarat bildua, zangoz surat, argi bakar batek uzten zaungun erdi-ilhunbe ez-tian begi beharriak erne, athe-ko erauntsien zafraldiak bihotzminik gabe aditzen ginintuelarik!

Su gaitza gin duen bethi, hirian egiten ohi diren ez bezalakoetarik: ametz-ondo, abar ihartu, zukur, ezpal, baginemokon zer nahi. Gar handiak arraitzen zaungun alabainan begitarte, eta oinak bezenbat barnea berotzen. Mendian suak zaintzen balin badu gizona ihizi ala kabala gaixtoetarik, etxean are gehiago adixkide dauka: argitzen du, zalhutzen, gogotetzatzen duelarik artetan, halako histuraño batekin, nundik sortzen othe den khe hura, norat doazin pindar hek, ahurtara bat hautsetan nola suntsitu ditazken hainbertze egur hain lodiak...

Solasean apur bat egon ondoan, guziz seme alaba ttipiekin, kantuz hasten zitzaukun aita. Ordu berean gu oro ixilik, hari beha. Ardura kantu bera zuen: baitzakien, hainbertze aldiz bere inguruan aditurik, zoin ginuen laketena: *Hamar gizon hiltzaleen kantua*. Neurthitz andana handia zaukaten, launazka josiak, oro latz, oro ilhun, oro deihadar, oro kanit eta makil ukaldi, oro heriotze. Hanbatenez ere beren izigarrian sarkorrigo non bietan emanak baitzauzkigun koblak, emeki, luzatuz, noizetik noize-ra izpi bat ikharatuz boza.

Arrats guti bazoan gure amak artetik aitari galdegin gabe:

—Jes, Joanes, egiak direa bada horiek guziak?

Kexaturik bezala, begietan haatik irriño batekin, berehala ihardesten zakon bere Baxenabartar hizkuntza pollitean:

—Egiak direnez?... Nihauk ikusi nintzin, emaztekoa!

Are gehiago harriturik baiginauden orduan gu, haurrak, kantuaren entzuten.

Aldi batez bizkitartean —bethi gogoan daukat, ene haurtasuneko orhoitzapenik hunkigarriena baita— etzuten luzaz utzi biritxiak aita. Tarrotuxeak ziren ordukotz; bortz-paseira urte. Maiz lanak emaiten baitzitu-tuzten geldirik ezin egonez elgarren ondoan, arrats hartan nehon etzauz-ken; mezuka elgarri, zimikoka, irriz, erasian.

Arreba gehiena bildua zuketan aitzinetik; ezen, aitaren baimena ardietsirik, kantu bat eman zuen harek ere, bainan dantza kantu bat. Ordu berean bi aneia arreba ttipiak sukaldearen erdirat jauzteka, eskutik elgarri zatxikitela.

Eta, elgarri lothurik, dantzan hasten, inguru, inguru, barne guzira hartuz. Eliza-phetaz geroztik tirrian omen ziren, egun hetan plazan ikusirik mutil eta neskato gazteak birazka zabilzala halaxet, jauzi, itzulika. Haurrek, jende larrien ihakina egin artio, ez onik.

Beha egon ginintzeizten xoraturik, hain baitziren pollitak eta ma-itagarri beren zango ñimiñoen gainean harat-hunat ibilki, adinez, begitar-tez, mintzoz berdintsu, senhar emazte ttipi batzu orai iduri (hek, aldi batez elgarrekin sorthuak), pikoen hatzemaitera beharriak berek uste etzutelarik lehiarazten zituela, nexka zalhoinago bizkitartean eta kasik ja ikasia bere baitharik.

Bainan laster akitu ziren eta apur bat kexatu ere, sahetsetik jostetan igortzen giniozten kitzikez gaitziturik. Gorrituak, kaldan, hats-hantuak, samur, etzuten nahi ukan gehiago sarthu aitamen arterat, su handiari hur-bil. Urrundu ziren sukaldearen haindiko zolaraino eta, han, elgarri kontra, kadera ttipi bederaren gainean jarri, guri beha tente, artetan izerdia sukatzuten zutelarik.

Ahantzi ginintuen xoko hartan, gutarteko solasari jarraikitzen gine-larik. Ephe luzea iragan zen. Bat-batean horra nun aitak, itzulirik heier buruz eta erhiaiz erakusten zauzkularik, ohartarazten gutien, erranez:

—Beha, beha... Gaixoak!

Nigarra begirat jin zitzaikon, bihotza tanpez beraturik.

Biritxiak lo zauden, lo xurrungan: aneia xut, bere alkiari bizkarras, matela koskoak gorri girriñoa; arreba haren aldean, belhaunaren gainerat buru uzkailla zagokola...

LILIEN USAINA

Ez dituzte orotan laborariek tenore beretan lan berak egiten.

Horri nindagon egun hotan gogoeta, —begi, beharriak atxikiz Eskual-herriko ogi-joiteer, eta, orozbat, ene soldadagoaz orhoituz.

Erdia *Provence* deithu eskualdean dut egina, han hemenda: zenbeit egun *Grasseko* hirian. Baginen han, xede beretarat igorriak, eskualdun andana.

Hiri ttipi bat duzu *Grasse* delako hori, mendi baten mazelari aski polliki dagona, eguerdiko iguzkiari so, erle kotoi bat iduri. Erdi erdian badauka ithurri burdintsu bat omen handikoa. Mendiaren erraietarik atheratzen dute, sal ahala, *marbre* derizan harri xuritik. Baduzu etxe hanitz zointan egiten baita olio, salboin, sedazko oiha, bainan guziz *usain on*.

Zelhai luze hertsu bat dauka behereko aldetik, itsasoraino heltzen baitzaio. Huntan dute beren alha hango laborariek. Hitz dautzut ez dau-dela gu baino gehiago lo, primadera hastetik larrazken ondarreraino. Aztaparrak nun erabil eta begiak, hots, badute. Baditake bizkitartean ez diren, gu Eskualdunak bezenbat, akitzen: heien lanak, ez baitezpada indarra, bainan jeinua duelakotz galdegiten.

Lehenbizikorik, *murier* izena duen zuhamuaren ostoa biltzea, urtean behin ez dezakete utz egin gabe. Girtainetik xuxen mozten dituzte haix-turrez; uda minean: ebaki gunetarik ez ditene andea ondoak. Ostoa hek — musker arin batzu dira— baderamatzate gero beren etxetarat, seda harren (*vers à soie*) hazkurritako.

Sarrixago, buruil, urrietan, *oliben* aldi eta *amanden*, bat ala bertzea lehertzen ohi baitira olio egiteko, jateko begiratzen ez direlarik.

Ez duzu arbola itsusiagorik nola baita oliba ondoaz; ez eta, hala hala, hanbat pollitagorik amanda ondoaz baino. Hura aphala da, zango eta adar kakola bihurdikatu batzuekin, dena konkora eta kailu, ostoa ttipi, gainetik ilhuna, azpitik xuhail, erran baitzinezake eria dela. Hau aldiz, mintzo nitzauzu amanda ondoaz, toaxa edo mertxikaz biga zabal da, haren iduriko, ostoa ala adarrak biziki ardurago dituelarik haatik.

Oixtian aiphatu dautzutan *murier*, harren hazkurri hura, nausi dute bizkitartean, biek, pollitez; biribil dago alde orotarik, ondoaz bezala, eta ostoa larrixagoak dauzka. Egiazen erraiteko, xederratzen ere dute artha handirekin.

Oliba eta amanda biltze, seda harrendako osto biltze... ez uste ukan bizkitartean horiek dauzkatela hango laborarien lan guziak.

Harren haztea bera bada zerbeit. Bazinaki zoin huts egin errexak diren eta minberak, ihizi bitxi hek!...

Nahi den bezain guti izana gatik, belharra xuhur delakotz, kabala hazkuntzari jarraitzen da oraino hango jendea: behi, ardi, ahuntz.

Etxe gehiener datxikitela ikus ditazke ere baratze batzu arras joriak. Ogi landa eta nahasti zenbeit halaber, han hemenka: bai eta lur-sagar kutsua.

Horiek guziak ordean deus ez, beha egoiten bazira hango lili alhorrer.

Hiriaren ingurune guzian ez da bertzerik ageri, kasik. Begiak xoraturik bazagozkiokete beha, egun osoak. Baduzu orotarik: arrosa, julufrei, xarbotia edozoin itxuretako, axintxo, brasil, erratz, gizon-bizia, jenetre, zardina, eta nork daki bertze zenbat, eskuaraz izenda ez detzakkegunak Erraiten dautzut xoragarri dela.

«—Zer leku ederrak ahal diren, horrela dena lore eta zuhaitz polli-tetz estaliak!» duzu ginen zeure baithan, hau irakurtzearekin.

Ihardetsiko dautzut ezetz bizkitartean, harrituko bazira ere. Ba, lilluragarri dira liliak eta, bere ederrean agertzekotz, nahi dute zerua garbi, urdin urdina, iguzki beroarekin; ez baita deus hok baino ederragorik. Bainan iguzki beroak zer dakar ardurenik? Idortea. Eta idorteak? Erhautsa.

Hortakotz duzu bada leku hetako lurra larrutua eta legartsu, asko tokitan irina bezain xehe. Lore eta zuhaitz ondoer beha zeiezu: batetik bertzearen artean ez duzu belhar lipitsik ikusiko, ez eta, gure herrietan bezala, lurra beltz gizen, izerdia dariola.

Kazkartzen du iguzkiaren sapak; iguzkiak baino gehiago, *mistral* deitzen duten haize hegoak. Hau goizetik arrats, kasik egun guzietz, zirurika dabila hango mendixken artean, erhautsa zirimolan nun nahi, guziz bideetan, airatzen duelarik, maiz alhor guziak histerainokoa.

Hanbertzetaraino non, asko lekutan erregebidetaz bazterretan landatuak baitutuzte izei luze mehar, osto ala adarrak hain usu dituzten, frantsesez *cyprès* deitzen dituztenak; gure hil-herrietan dauzkagun arbola biribil legun xut hetarik beretarik. Erhautsaren baratzeoko elgarri tinki tinkia ezarriak dituzte.

Ez dakit bertzalde ohartua zirenez huni: lore ondo batek, lilia idek arau, ostoak galtzen duela: lilia jin eta behar gabe ukanez, edo iguzkiak erroerik, eihartzen zakolakotz. Halatan non aiphatu alhorrek, liliak ederrean dituztelarik, buluziako baizik ez baitute emaiten, ostoak gutiturik.

Ez, Eskual-herriak gozatzen du begia toki harek baino hobeki. Eta iguzki alde ez balitu hazten laranja ondo, *citronniers*, *palmiers*, seska, *eucalyptus*, *caroubiers*, eta bertze hanitz zuhamu mota itzal gehiago daukatenak, arras kaskaila litake, bere lilien gatik.

Lili biltzen hasten dira maiatzaren lehen egunetan, buruilaeren erditan gelditzeko.

Liliak hanbatenez ere usaina goxo dauka eta sarkor, non aro ederra-goan biltzen baita, eta luzazago iduki baituke iguzkiak bere argi beroaren menean.

Gizonek dituzte hartzen beren gain lore arruntak, nun nahi hatzeman ditazkenak, hala nola arrosak. Orgataraka deramazte egun guzietz hirirat.

Bitxi da gizon heien ikustea: piltzarra dariote; bertze edozoin eskualdetako laborariak bezain eskoilak dira, eskoilago; eta bizkitartean usain onez hantauk dabilta; ez da nehor, nehon, hek bezain polliki lili bat sudurrerat deramakenik, atxik dezakenik han, girtainetik, bi erhien artean.

Emazteer dago, aldiz, lili bakhanen biltzea, hala nola *violette*, *tubéreuse*, *cassie*, *jasmin* derizatzen. Buruan ekartzen daukitzute hirirat, zare edo saskiak betherik, biziki ederrago baita eta emanago orgetan baino.

Lantegietan neskato gazteek egiten dute gero berezkuntza. Mota berekoak doazila elgarrekin, atze eta ahaideak berak bazterrerat utziz. Balin bada galtzen edo pirtxiltzen hasirik, doazila hek gibelerat, jin bidez, ez baitira alabainan on ongarritako baizik. Xoragarri da berexleen ikustea, berak ere lore batzu baitira lore heien artean, eta ez itsusienak.

Nola ken, orai, mota bakotxari, daukan usain ona?

Bada ara bat baino gehiago, mota guzientzat ez bailoake bera. Batzuek erreki uzten dute, kasik gogotik; Uzterrak dira eta ahulak; bertzeek, aldiz, tinki daukate.

Arrosari duzu bil errexenik. Alde orotarik hetsiak diren bertz handi batzuetarat aurdikitzen dute, koka ahala bethe artio; gero, tuta batzuetarik igortzen dute bertz heien barnerat ur irakituaren lanhoa.

Izaldura zerbeitetik hartzen duenetz orduan arrosa lilia, ala lanho bero harek izertarazten kexaturik,... bethi, hau gertatzen da: bertzaren zolarat xortaka erortzen baita haren olio ezin gehiago garbi eta sudurra-rendako goxoa, berinazko ttutta mehe batek bertzaren azpian dagon unti batetarat deramana, nigar xirripaño bat iduri. Gaixo arrosa!...

Bainan badira mutiriagoak, debrua ikusi baituke gizonak heien arima nola bil ikasteko.

Heientzat badituzte ezarriak berinazko mahain zabal batzu, hok urin gatz bagez estaliak bi erhi trebes lodi. Urinezko ohe hartan dauzkitzute etzaten aiphatu lore berekoiak.

Zer elhe tetele zuriak atheratzen othe ditu orduan urinak? Zer pere-kak egiten? Izigarria izan behar da, hasteko, haren maltzurkeria; ezen, zenbeit orduren buruko, ez baitzeie lili maiteer galtzekorik gelditzen deus...

Baderamatzate hilik eskorgetan, gorotz egiteko; bertze andana bat ohe beraren gainerat heien ordain igaiten direlarik. Hok ere ezin iharduk, ezin beren burua begira; laster kendu behar dituzte, bertze batzuen berriz ekartzeko: ezen urina, behin hasiz geroz, iduri du ez ditakela ase.

Noizbeit, bizkitartean, baduela aski adiarazten du: hiru ilhabetheren buruan, egun guziez lili andana bat buluzi eta hil ondoan. Hantua da usain onez; ez dezake gehiago har.

Karrakatuz kentzen dute orduan handik, eta nola uste duzu biltzen dakotela —haren aldi baita orai, alabainan— bere ontasuna?

Mozkortuz, ori: arno izpirituan gesalduz eta ithoz. Urinak alkoolean du behar suntsitu, beretzat hainbertze atxiki nahi zuen lilien orhoitzape-naren uzteko. Beharrik du alkoola laket: bertzenaz nork edo zerk ken-duko zakon? Horra zer den edale izaitea: galtzen zitu edariak.

Alkoolak dauka beraz orai lilien usaina: baso baten betheak bizpahi-ru orgatararena.

Nahi duzu jakin zer diru egiten duken pintaka? Beha hunat: *absinthe*, 95 libera; *angélique*, 150; *patxouly*, 150; *zardina*, 35; *verveine*, 60; *lavande*, 25; *camomille bleue*, 250; *marjolaine*, 24; *menthe*, 115; *violette*, 60; *serpolet*, 18; *anis*, 30; *arrosa*, 1000; *iris*, 100.

Hortarik ageri baita zendako guk, soldado gaizok, ez ginuen ekar-tzen etxerakoan, *Grasseko* hirian egon orhoitzapentzat, unti ñimiñiño bat usain on baizik, dena ere mota bakar batetarik.

Lurrak dauzkan hiri guzietarat badoatzi handik usain onak, gathelu-taraka, ditaretaraka. Hotarik har bizpahiru xorta, nahas pinta bat urekin, eta horra nun duzun egina *ur usain ona*, emaztekiak derabiltzan hetarik.

Hau irakurtu duken andre sudur mehe zenbeitek galdeginen daut orobat zoin den, hinbertze usain onen artean, hoberena, atseginik bizie-na barneari emaiten diona. Galde nekea hori, nehon balin bada... Ez ditu-gula alabainan bakotzak geure aho, begi, sudurrak? Huni on zakona ez zakoa hari maiz gaitzi?

Othoiztu banindu aithor nezon zoin zautan nihauri laketeneik, hola nunbait hor... Ihardetsi nioken *jasmin* zautala. Ez baitezpada hauta zaut-

lakotz, usnatzetik ezin utzia; bainan hainbertze usain on baita gizonek *batere lilirik gabe* egiten dituztenak, guziz Alemanian, behinere ez baitira oraino heldu ahal izan *jasmin* delakoarenaren osatzera.

Bederen, hartarik duzunean aurdiki mokanes kantailerat, erran deza-kezu lore pollit baten usaina dariozula; bertzenaz ez.

Zer den haatik usna! Ez du iduri baitezpadako dela gu baithan; urrin zerbeit duketenen ahotik ala sudurretik urruntarazteko baizik ez dugula, du iduri. Eta bizkitartean usain on bat hautemaitearekin zer gozoa dakar-gun! Gozorik xoragarriena, egiazki. Sudurrik ez baginu aire hartzeko eta jan edan tzarretarik begiratzeko baizen, zer luke balio, erradazut, gure biziak?...

AMODIOA

Egun hartan, eskolako lagun andana Biarritzen elgarretarat bildurik, eskualdun eta mendien bi alderdietarikako erdaldun —notari, mediku, abokat, potikario, ingañadore, eta eskoletxe handi batetako irakasle zenbeit— goxoki bazkalduak ginen denak mahain beraren inguruan, leihoak zabaldurik, itsas hegari dauden ostatuatarik batean.

Ez, baitezpada, phesta egiteko harat joanik, baizik ere elgar ikusteko.

Eskoletan guti edo aski burua alhatu dutenek ez dakite gehiago phesta zer den: ohartuago gizona, eta beldurtiago duzu jan-edan soberatik kalte har; herabeago ere lagunentzat, hok nakaizturik gaitzi daizkion; elheketa gogoaren erabiltzeak dakolarik oroz gainetik apurtzen aho ala sabeleko gozoa.

Bainan zer atsegina elgarretaratze hartan! Zer begitarte arraia batzuek bertzeer! Zer esku tinkatzeak! Ezpainek erran aitzinean, begiek urrunerat salhatzen: «Ba, hemen nuk! Nolaiz? Ehintuan, ez, ahantzia! Badae lan, zien ezkualdian?» eta ondarrik gezurño hau, niniak uste gabe-tarik klikx ilhuntzen zauzkitzula: «Ehiz izpirik ere zahartzen, mutikoal»

Eta gero, jarriarik, zer mintzaldi lañoak!... Bihotza ager, zabaldurik, hutsak eta oro aithortzerainokoan; herri ttipiko nahigabe aiherkunde, herra, han iretsi eta pairatu, laido aphaltak irakur, hiri handian lehenago iragan egun eder aberatsez artetan orhoituz; jakintsunen asmuak xuriturik ezar, bipildurik, bizitzeak bat bederari eman dautzueken irakaspeneekin; Pariseko, Bordaleko, Tolosako xoko maiteetan gogoz elgarrekin berriz ibil, harat-hunat ahalgerik gabe edozer aipha: jastatu duenak baizik ez dezake erran mihiz, adixkideen artekoa baino minagoa baita ezen, eskolako lagunek beren biltzarretan elgarri dematen zorion hori.

Bazkal ondo ginauden beraz egun hartan, jateko lekutik pipatzekorat aldatuak, hemen alki guri batzuetan jarriarik errara; hunek atheraldi, harek zirto, bertzeek irri, itsas haize gaziak xixtaka perekatzen ginintuela.

Gutarik batek zuen ipizta emana, ziolarik:

«—Badakizieia zer ginduken orai beharrenik orok?»

Eta denak so baiginaudezkon, harek zartalahara:

«Urrixa bedera»

Hoin ausarki mintzo zitzaukuna ofizioz potikarioa zen eta, potikario gehienak bezala, arrunta.

Irriño bat egin ginakon, doidoi: bainan, ez baitzitzakon arabez aho-paldi hura aski, aitzina bazerasan:

«—Zer da, bazkari on batetarik lekora, emaztearekin gozatzeaz hoherik? Hazkurriak odola berri dautzu: edarien indarra zainetan bada-bilkizu, bero bezain erne. Ez duzu amodioa baizik gogoan.

«Bazakiten hori gure aitzinekoek, guk ahantzia balin badugu ere, edo zorokeriaz utzia. Lurraren gainean hedaturik zauzkatzen estalgietarat lerratzen ohi ziren azken ahamenarekin, soinekoak laxaturik, han ihalozkatze-ko beren hauturala. Menpeko batzuek xirula joiten zeieten edo xirribinka, etzitzaten adi batzuek bertzeen intzira, auhen, hasperenak; gain behera, sare batetarik erortzen zeiezten arrosa liliak, haukien usain eztiarekin ondarra elgarren besoetan hordi ziten...»

«—Bazkari onaren ondotik, eta musikan, eta arrosa lilizko uhar goxoa gainera hartuz baizik ez balin bazitazken joka gure arbasoak, ez niz den gutienik hetaz bekaizti», zuen artetik athera gutarik batek, maltzurkera zariola.

Ez adituarena egin zakon lehenik hasia zenak, erraiten zaungula oraino bere hoherenean:

«—Amodioa, haragiaren irrirts bat da dena, eta haragiak berak asetzen du. Ni, hasteko, hortako niz. Eta ez dut uste baden emazterik ezetz ihardetsiko dautanik... Zoroak dauzkat bertzela iduritzen zeienak. Beude othoi ametsak bazterrerat gure begiz ikus eta eskuz hunki dezakegunari gaudelarik!

«Ez dugu aski behatzen kabaler. So egoiten baginitzeie, irakaspene ederrik eman lezagukete. Hek ez dira gu bezala nekatzen gogoeta. Lehia heldu zeien ber, jazar: ez dute bertze legerik. Edozoin edozoinekin, berdin zeie. Eder, itsusi, gizen, mehe, tonto, erne, oso, markets, ez dute axolarik. Ea ara hortarik gizona baino gaizkiago heltzen diren? Nor zuetarik bihurtuko zaut, erranez ez direla gu bezenbat gozatzen? Behinik behin, begiratzen ditugula hek bezain luzaz gure ahalak?... Gutiago maite dituztea beren umeak?... Badae heien artean, aiphu dugun buru hortarik, eritasun gehiago, makur, ixtripu, heriotze?... Elgarren ondotik ibiltzeak ahantzarazten deiea, guri bezala, hazkurriaren bilhatzeak manatzen diozkatzen urhatsak?... Nere baithan sartzen nizalarik bitxi zaut, egiazki, nola adimendua delako zerak amodioa bilharatzen dakon gizonari ez ditaken lekuan, dakizuen bide makurrez.»

Hitz hok aditzearekin, zigarreta leihotik firrindan aurdiki zuen notariak, ziolarik bizi bizia:

«—Ago ixilik, othoi, mutikoa! Ez dakik zer derasakan. Ez banintzauk bazkaritean beha egon, ikusten nuela zoin guti huen edaten, banik-kek ustea arnoaren kheak harrotzen ari daukala kapeta. Ezen nahasi dauz-kiguk denak, eta ixtilean: gizon, emazte, kabala, haragi, izpiritu, jaidura eta amodio. Etzakiat zer gibelondo ukanen duen ene solasak, bainan xuxendu gogo hit, baituk beharrak.»

Denek beharria atxiki ginakon mintzazale berriari, behatzera ez ginitzazkolarik ausartatzen, ezen bethi danik apur bat azpitik ginauzkan. Española zen: mutiko liraina; dohainez ihaurri; aberatsa.

Orok baginakien hamar urte hartako haren berri, nahiz bere buruaren ahal bezain guti agertzera lehiatzen zen. Xixtez han edo hemen hartako doia ikusia baiginuen ordean, eta gero, zer ez da jakiten oraiko egunian?... Etzitzkon bizkitartean iduri, ja! hain ontsa ezagutzen ginintuela haren izaite ala hurat-hunatak.

Bordales andere bere adintsuko batekin adixkidetua zen. Hau, ditaken emazte ederrenetarik: ile nasai hori, begi urdin zabal ezti, ahoko elhurrara bezain xuri, golko jori, esku legun, oin-lepo mehar, larru xuri-gorri, etzuen itxuraz deusen eskasik. Gogorki argitua bertzalde, eta jendea.

Ardura elgarretaratzen ziren itsas bazterrean, Biarritzetik Donostiarateko hegia burdin-bidez urtetik urtera xehekiago ikertzen zutelarik. Etzitaken amets mutiko, neskatxa, hain bat bertzearen neurrikorik, halako toki miragarrietan besoz beso ibilki. Lehen aldikotz hek ikusi ginintuenak ihesari eman ginen, gure ohartzea ez zitzeiela behar herabetzeko zer bat. Hain maite zuten elgar eta hain da bakhan ara hartako amodioa, non gaixtakeria baitzauguken heiekin bidean buruz buru egitea.

Geroztik gogoan ginintuen biak. Ez ginintzeien hargatik bekaizti. Atsegin ginuen orok, behin bederen ikusirik gizon eta emazte bat hain osoki parekatzen.

Bada, gure laguna hunelaxe mintzatu zen potikario sorjesari:

«—Amodioaz dugunaz geroz solasa, hartan gauden, bertze nehorat zehiharkatu gabe. Ez giten ilki gure hatzetik.

«Daukat, nik, bere izaite guziko lehiarik minena emaztearen alderat baizik ez dezakela erakuts gizonak. diot: bere izaite guziko lehia. Gorputzeko irris aphalen asetzea bakarrik, izpirituaren deik gorener elkor egonez, badakizieia zer zautan? Osoaren ondotik ibilki, eta erdiaren jabe gelditzea.

«Irrits heier dagon gizona aberearen heinetik ez da hanbat goititzen.

«Eta erdiaz on baratu dela athera bazait, sobera diot hori bera, ezen bi izpirituen batasunak dakarran zoriona, hanitzez, hanitzez errotikakoa goa da, ezen ez gorputzetarikoak.

«Zeure baitharik edo gauzen ganik heldu zauzkitzun gogoeta guzien andre eder sendo batekin ihardukitzea: huni agertzea zeure barnea den bezala, zure asmu, jaidura, amodio, nahikunde, aiherkunde, janiza, herrak, zure bihotzaren zolan pulunpatzen diren itsuskeria ala izigarrikerietaraino: ordainez, harenen jakitea eta, jakin arau, zuhaurenen hetaz itzaltzea edo gogortzea; ibiltzea harekin gure buruko dohainek eman dezaguketen alhapide guzietan, lur-azalaren goiti-beheiti, harri mota, landareen itxura, kabalen harat-hunat hain gurenen iduriko, itsasoetako leize dena ilhunbe, zeruetako berri hainbertze jakin tirrian gaudeienak, gizonaren urhats, aztura, ikertzeko khar, ohartze apur, musika, thindu, neurthitz, laxo, lehen gertatuen xuritze, esku-lan, sineste, bizipide; hotien guzien eta hoik idurikoenen mihian erabiltzea maitiaren sahetsean, zure biziko egun laburrak baderamatzazularik maitatzen eta beha Munduaren itzulikari, erradazue, erradazue baditekenez gutarik bakotxarentzat amets xoragarriagorik?»

«Othoi ez niri aipha haurrik! Bere laguna egiazki maite duenak ez dezake onets bertze batzuetarat, hok umeak izanik ere, bere amodioaren barreatzerik. Haurrek ez dezakete ken baizik gizonari emaztearen alderat zaukanetik. Emazteari biltzen dakote haurrek gizonarekilakoa; biak ordutik haurretarat ixurtzen baitira, elgarrentzat epeltzen direlarik,... batek bertzea arrunt ahanzten ez dutenean.

«Amodio osoak bibita du manatzen.

«Aitamek, aitamatu direnetik, ez dakite gehiago zer den amodioa.»

Ez niz baitezpada elheek iziturik gogoetatuak jartzen diren gizon hetarik, bainan aithor dut notariaren azken solasak aditzearekin ezin egon batek hartu ninduela. Erran nakon, hitzhartu sailetik uste baino biziki gehiago zehiharkatzen nintzalarik bizkitartean:

«—Bazitakek, baizitakek egian hizan. Bainan hik diokan bezala egin balezate denek, lurrak dauzkan gizon eta emazte guziak jar balite elgarriso, elgarren koi, ondoriorik uzteko axola izpirik gabe, laster gure motakorik ez litakek ageri nehon nehor? Gure mota ezezta litakek?»

«Amodioz litakek ezezta! zaundan ihardetsi bipilik. Zer hiz, beldur lurrak, gu bezalakorik hazteko gehiago ez ukanez, itxura hitsagoa lukela? Batezpadako gauzak Munduaren edertasunarendako? Uste duk Mundua ez litaken berdin itzulika gu gatik?»

Ez nakon ihardetsi. Ohartua nintzan ene sahetseko laguna ezin egonak harturik zaukala bere alkian, iduri kukusoz ausikia alde orotarik.

Mediku zen Lapurdin; mutiko langile zuzen bat. Etzuen, harek, ohaiderik. Urrun, mendixka batzuen artean, bazabilan gau eta egun bere zaldi zaharrarekin eri batetarik bertzera, sos biltzen. Begitarteari aski zitzakoen behatzea, ikusteko aita familiako on baten gei zagola. Ez ginuen denek bertze asmurik, baizik egun batez haur andanaren buruzagi izanen zela, emazte lakrikun baten jabe orobat, eta orai zabilan bezain nekatua bere egitekoetan ibilki.

Hunelaxe mintzatu zitzaun:

«—Bazkal ondo baikira, beharrik, eta nehork ez baigitu barrandantzen! Bertzenaz, bitxia laike gure solasa, nahiz adin batean, guziz argitua delarik, ez luken gizonak zeren izi atheraldirik zorrotzenez. Guziak aipha daizke eta xeha... mihia neurrian atxikiz. Bizkitartean, ez dut uste baden mintzai bakar bat eskuara bezain minbera denik, derabiltzagunen erraiteko; lotsa da; nahiago luke egon ixilik. Eskualdunak, izan dadien gizon ala emazte, badu halako herabe bat amodiozko zerez mintzatzeko. Bakhan adiarazten ditu, erdi hitzez orduan ere, ardurenik ez jakinarena egiten duelarik. Hortan, goraki diot eta atseginekin, gizonago da Frantsesa baino.»

Potikarioak, besoa inharrosiz, berehala hautsi zakon hoin gurbilki abiatua zuen hitzaldia. Notariak oixtian zapaturik geroztik, egosirik zagon larruaren barnean, noiz hartu ahalko zuen ordaina. Egotzi zuen:

«—Eskuara hoin uzkur balin bada eta kilika, apezek dute hortaratua. Ez noa aski barna: hortaratua dute Galileako zurgin seme pedoilaren irakaspeneak.»

«—Xo! xo, mihi tzarra! zakon ihardetsi medikuak. Ez deiat ukhatuko zenbat bitxi zautan, nihauri ere, erlisione finkazale guziek, Mahometek salbu, higuin ukan baitute emaztearen kutsua, eta hotarik urrun iragan beren bizia, eragiten zuten haziak etzuelarik bizkitartean emaztea baino lur hoberik behar geroan. Bainan etzautak iduritzen hortaz esku har dezakekala, orai artean bere laguna gehienik maitatu duen gizon-jainkoari irain egiteko.

«Nahiz hire ahopaldiek nekez beltz dezaketen...»

«—Beltz edo xuri..., zakon berriz ere lothu potikarioa, ez nuk debekatuko erraitetik: eskuara hoin beratz eta thoil balin badago, apezek daukatela emalditurik. Ah! zer gizaldea zitaken beihala Eskualdunena, erlisionearen irakasteko estakuruan nausi hoik sarthuak etzitueno! Lañokiago zerabilkean bere gogo. Etzikean, ahoa ideki behar zuen aldi bakotx, elizako orhoitzapen zurruburruez mihia tratatua!»

Ez samurtzea gatik eta, bertzalde, hastapeneko solaserat itzuli nahia baitzen, utzi zuen oraino medikuak nahi zuenaren erastera, gero bereari alderat jarraikitzeo:

«—Amodioa zer den?... Galdegiozue haragiak dakarzkon irrirts guziak, adimenduak zuhurtzian dagoeno asma ditzozken gurak bere lagunarekin asetzen dituen gizon ala emazte horri?»

«Hau duzue adituko bat ala bertzeraren ezpainetarik: Amodioa da gizon eta emaztearen arteko batasun osoa.

«Bainan gizonak ez dezake eman emaiten ahal duen guzia emazteari, emazteak ez dezake sunsi bere izaitea gizonarenaren baithan, bakarrik daudeno elgarrekin eta beren arteko atseginak baizik ez derabiltzatarik gogoan.

«Beren odoletik sortzen dituzten hurrek deiete bakarrik emaiten gizon eta emazteari, —ala gorputzez, ala gogoz, ala bihotzez bat egiteari darraion gozo neurririk gabea.

«Jende xeheak, adimenduak manatzen dakonari gu ez bezala jarraitzen ohi baita, halaber guk baino xuxenkiago badaki egia hori. Zori onez badaki eta jarraitzen zaku! Bertzenaz, zer atsegin luke lur hunek harentzat? Nola lagozke bertzela xutik erresumak?»

«Behazue Eskualdunen artean zer agitzen den. Mutiko, neskatoak goizik ezkontzen dire, haur danik hautaturik elgar, beren baitharikako bat bertzearen alderat zaukaten su hartan. Ez dautzuet deusik erranen elgarretartzeko hartzen dituzten bideez: auzapeza ezarriz ararteko, haren aitzinean zin eginez, halaber apezaren oinetan, hunen othoitzaren gerizan orozbat jartzen direlarik, emaiten diote sartzera doazin sailari halako zerbeit garbi eta azkar, bertze deusek eman ez lezokena.

«So egon zaizkiote. Horra nun lothuak diren, bi biak, etxeño berean, ontasuntzat ez dutelarik maiz beren amodioa baizik eta beren besoetako indarra, emeki emeki higatuz heriotzeraino eremanen dituen bideari.

«Zer da batasun ederragorik? Amets dezakeguia bi gazte heien arteko bekoz bekoa baino osoagorik, dela bihotz, dela gorputz, dela buru, dela ontasun?»

«Egiaren den bezala erraiteko, ez dira bizkitartean arrunt adimenduz berdintzen. Hurriagoa da, gizonarena; emazteak, agertu gabe, bidatzen du maiz lanetako goiti-beheitian, sal-erospenetan, auzoekilako urhats minberetan, argitzen, xuxentzen, hezten lagun oiesa. Izpirituaren orozbat xorrotx eta malguak badauko, emazteari, gorputzeko ahularen ordaina.

«Familia heldu zeie: bat, bi hiru, bortz, zortzi haur, ardura gehiago. Zenbat aho asetzeko! Zenbat larru estaltzeko! Zenbat buru emeki emeki gizontasunerat heldu behar direnak!

«Ez dira senhar emazteak lotsatzen. Ez dute ukho eginen guduari. Beharra handiago, handiagoa izanen da heien lana, hertsia goa elgarri dakarten amodiozko laguntza. Gauak egun eginez, igandeak astelegun, phesta egunak ortzirale, aztaparrez, jeinuz, xuhurtziaz bilduko dute, beren burua gabe atxikiko badute ere maiz, umeen hazteko ala altxatzeko doia.

«Nahi duten bezain hertsia izan bite ongiaren zedarriak, atherako dire hek ohorezki.

«Othoi irririk ez egin!... Badakit oraiko egunean gauza guziak, eta oroz gainetik sailduenak trufatzen ez dituen gizona ez dela gizontzat eza-gutua, bainan etzazuela zuen burua hein hortaraino aphall!... Zenbat gizonago ez ginintazke denak, gure elhe onez bederen goretz baginintza aita-ma familiako gaixoak, elhe onez bertzerik zor ginioketelarik bizkitartean; ez ginezakelarik gure eginbidea heien alderat osoki bethe, behar orduan direlarik bakotzak gure ahalaren arabera esku emanez baizik. Agian noizbeit helduko dire huntarat Gobernamentuak!...

«Beharrik badute zerbeit, lausengu eta laguntza guziak baino azkarago dauzkana: fedea elgarren baithan, guduak emaiten deien gemen geroago handiagoa, bihotzeko gozo, haurren beren idurirat altxatzeko atsegin, eta... eta, barkatuko dautazieiea zart erraiten badut? norbeitek, nunbait, hil ondoan, gei diren izarian saristaturen dituelako uste zinezkoa.»

Zoko guzietarik oldartu ginintzaizkon orduan:

«—Hi, mutikoa, apez behar hintzan... Ez ginian aspaldi holako predikurik entzun!»

Bainan, mintzatzeak berak berotua baitzuen, etzezaketen bazterretako elheek izi. Bazarion aitzina:

«—Ez da oraino goren gorenerat heldua aitama familiako gaixoen batasuna.

«Horra haurrak handituak. Xoriñoak lumaturik ohantzearen uztera doazi. Arrunt beren burua ahanterainokoan heien hazten akitu direlarik, indarrak tipitzen hasi zeizten orduko, burhasoek, balin bazuten edo bildu ahal ukan badute zerbeit, zatitzen dute izpi hura umeen artean. Hok eskuin eta ezker barreatzen dire.

«Aitamak orai etxean bakarrik, erdi buluziak; orhoitzapenez bizi, elgarren artean elgarrentzat, aneia arreba batzu bezala.

«Larrazken laburra! Indarrak tipitzearekin, nahiz gogoia berdin azkar daukaten eta suhar, baztertzen zeizte auzoak, ez deiete gehiago irabazpiderik emaiten, beren azken sosñoak uste gabetarik jaten dituzte. Zahartu direlako estakuruan, nehork ez deie eskerrik.

«Mendi xokoan edo zelhaiaren erdian etxetiar zagoden etxeño hura, hainbertze urtez hain gogotik bere haurren erdian borrokatu dituzten lur hek, kabala maite hek, ithurriño hura, oro utzi behar ukan dituzte, plazan etxe huts baten hartzeko, hemendik auzoetarat lan bide errexagoa ukanen dutelako ustearekin. Ez dira lotsa: zer eskukaldiak ez dituzte emanen oraino! Eliza orai hurbil ukanen baitute, harat ere arduraxago joanez...

«Badakite zorionez auzo goriek nor diren, eta zenbat nekatuak gazte zirelarik. On direno galdatzen dituzte, egin dezaketena egin. Orotan begitarte on hatzemaiten dute gaixoek; egun guzietako irabazirik ez bada ere, bethi laguntza, lan keinu batean truk.

«Badabilza holaxet zenbeit urtez, lurrak bere ganat emeki emeki ukurtzen deielarik gorputza, adimenduz haurtasunerat itzultzen direlarik. Laneko ahalak bethi han dituztela iduri zeie hargatik; eta maite balin badi-tuzte, beharrez dituztela maite.

«Artetan haurrak, edo haurren haurrak, heldu baitzeizte etxerat zerbeit laguntzaren eske, ez dute onik ukaiten heien alderat beren burua ondarra buluzi artio...

«Baderamatzate azkenean, kasik betan, senhar emazte xaharrak hil-herrirat, bere ahal guziaz bizi izanik eta, berentzat baino gehiago, bertzeentzat.

«Ehortz eta ere, elgarrekin daude.

«Holakoa dut deitzen, nik, gizon eta emaztearen arteko batasun osoa.

Ixil xila egon ginen denak bulta bat, gure lagunaren mintzaldiaz gogoeta. Iduri zuen, huts zerbeit hatzeman nahi ta, ez ginezokela kausi. Xutitzera ginoazin aire hartzera joateko, amodioaz aski erranik eta aditurik baginuela ustez. Gutarteko batek berriz hasi zuen ordean solasa, dena beharri egundaino bezala jarri baiginen.

Mintzazale berria —hogoi ta hamar urtetako mutiko larri bat —hiri handian zagon, ofiziorik batere hartu gabe; hau jasta, hura jasta, orotarik apur bat buruan sartzen zuelarik. Etzen bizkitartean faun, ez arina; herri tipirat itzultzeak zaukan lotsaturik, ardura hemen gizon eskolatua, alhabazpiderik ez ukanez, auzoen ez-jakin eta nagiaeren kutsutik egunetik egunera oiestuz baitoa.

Bere bizar beltz ederrarekin, urrez apaindurikako luneta batzuen gibelean behakoa orozbat ezti eta hits, iduritzen zaut oraino ikusten dutala.

«Bitxi zaut, zion irriño bat ezpain xokoan ezin gordez, nola nahasirik zabilzaten denak, egiaren sahetsetik. Bakotxa zihauren baitharik mintzatu zarete. Nehori etzautzue gogoratu ez dela gu baithan egia, bai ordean gauzetan; hok ontsa ikertuz, guziz geure begiz, dezakegula noiztenka hatzeman hura, bere argi bereziarekin.

«Hainbertze gizon mota, hainbertze amodio mota, horra egia.

«Hau ere badelarik: zer jaidura ere baitu gizon batek, ez daukala hura berdín azkar bere bizi guzian, ez eta ere egun batetik bertzera; ardura aldatzen ere direla zenbeit gizon bihotzez, hau maitatu ondoan hortarat erortzeko, azkenean orobat nahikunderik bat ere gabe gelditzen baitira harria bezala.

«Hoinbertze aren artean, zoin da zuzena? Badirena ere on ta makurak? Zoin zer diren nola ezagut ditzazkegu?

«Daukat ez dela gizonik galde hoitarik bakar bati ihardets dezakenik. Nik, hasteko, ez nakike, eta utziko zaituztet zoin zihauren sinesteeekin. Ara guziak badira; oro metan hartuz, baginuke behar bada erraiteko asko bakotxarentzat; gure mihiak ez luke behin ixiltzerik; bainan zeren gainean finka ditake gure adimendu xumea, meta guzia ikusten ez duenaz geroztik, jujatzeko hau xuxena dela, hura makurra, hunek gauzak alde dituela, harek kontra? Munduaren goiti-beheitia xeheki bezala osoan ezagutzen ez duguno, zer onets dezakegu, zer gaitzets, itsura mintzatuz baizik? Gutarik argituenaren errana izan ditakea iduripen baten erakutsiaz bertzerik? Badukea iduripen batek baino hazta gehiago, edo ahaidetasun egiarekin?

«Jakín zazue beraz ene ganik, lañoki, gizonaren irristsik beroena, gutarik biziena, ez dela *baitezpada* emaztea; ez eta emaztearena, gizona. Bertzerik mana dezoke bere jiteak.

«Hau dena mahaina da; ez du asetzeaz bertze xederik; jateaz orhoitzeak berak alde orotarik urina atheratzen dio, atseginarekin. Hura, jokoko errabiak dauka azpitik; karta ukaldi batean sal lezake bere burua. Hunen laguna edariak bildua du arrunt, bide handiz heriotzerat badaramalarik. Horxeko horri emozue urrea, urrua oraino, urrea aitzina, urrea bethi; bere urrearekin ehortzirik nahi luke izan. Joanes bazter ikusi nahiakerrerik dabila, lurraren itzulia hiruetan egina daukalarik. Piarresek lan gosea du, eta xutik ez dagoke, akituaren akituz...

«Sei gizon horiek berrogoi urtez goiti badute. Eskua suan eman nezake ez dela bat, urrixaren alderateko tirriarik ere hauteman duenik.

«Ez dautzuet aiphatzen Manex, adimenduaren alhari bere bizia eman duena. Orduak gogoeta deramatza; ez da deus ohartzen ez denik, irakurtu ez duenik, ikertu gabe utz dezakenik. Xoratzen da edozeren itxurra guzier beha, aldizka edo betan; gauzer, elgarren ondoan ezar eta, eite edo berexkuntza edireiten. Hori da, gizonaren jaiduretan, errorik gaixtoenak egiten dituen. Zorigaitz bere baithan handitzera uzten duenari! Galdua da. Nehork, ez deusek, ez du aldaratu ahalko bere sailetik. Beharrik gutiak dira gutartean, bakarrak, hein hortaraino beren buruaren alhaz horditurik daudenak...

«Bainan baditeke zeharkatzen nizan ezarria ninduzuen bidetik. Uste dut gogoan duzuen, amodioa orok deitzen dugun, *haragiak* daukan irristsik minena. Ez dea hala?

«Bada, ez duzue nik erraitearen beharrik jakiteko badirela, gizon ala emazte, berek bakartasunean asetzen dutenak. Badira miliunka. Harri, landare, tresna, esku joko, ez da kitzikagailurik gozatzeko on etzeienik.

«Zer erranen dautzuet jendearen kabalekilakoaz? Badakizue emaztearen ixuria zakurraren alderat. Nihau, behin ikusirik nago, bortuan, biarnes bat lau zangotako astaña bati lothua, geroztik hunat ez baita deus baldi nezakenik.

«Ez zautalarik bizkitartean amodio hori hain bitxia, ez zikina, nola gizona gizonari jarraikarazten duena; ihizi batzuen artean, hala nola ttitarretan, arrak arrekin ikusten ohi diren bezala, udako bero handietan...

«Emaztearekin duelarik gizonak bere gozoa, zenbat ara berezi gizon batetik bertzera eta gizon beraren baithan, adin arau, aldarte arau, ahal eta behar ordu arau! Begi ukaldi, behatze, usna, entzute, musu, jasta, murtxa, milika, ausiki, xurga, hunki, pereka, tinkatze, borroka, kutsatze bitxi bezain xikin, oro baderamatzagu bat bertzearen ondotik, egunetik biharrrera edo bakhanago aldizkatzen ditugularik, ardura ara hoitarik bati edo bier dagolarik gutarik bakotxa.

«Maizenik bizkitartean, egia den bezala erranen dut, emazteak gizona du nahi; bainan ez, hunek uste duen bezenbat, bere odolaren ezitze ko xedetan. Emazteak laguntza du galdegiten gizonari: ez, hunek hari bezala, gorputzeko atsegin iragankor likits bat. Emaztearen amodioa bihotzekoa da: fede, jauspen, urrikalmendu horra zer daukan gehienik.

«Hitz batek badauka, hots, ene erasiaren funts guzia: ez denik ez dela mundu zabalean.

«Bainan aski oraikotz! Etzaretea leporaino aseak ondoriorik deus ez dakarketen solas lizun alfer hoitaz? Goazin itsas hegira, han gozatzeko...

ko gogoak bat bederari emanen daukun bezala, bertzela alabainan ez baititeke...

«Ez nuke nahi zuetarik nehor bere egitekoetarik aldaratu. Ikusten dut potikarioak uztekotan gaituela, lilittoer jarraikitzeke. Notariak baduke behar bada norapeit galdea. Zorionezkoak horrek bezala izarra kopetan duten gizonak!... Medikuak aldiz itsasoan nahiko du sarthu, eta zafratu bere odola, ur gaziak eman dezon gerokotzat etxean amesten duen familia handi haren hazteko indarra. Nik aldiz, aithortzen dautzuet lañoki, luzesko mintzatu nizalakit edo bertzela, zintzurra idortua dut; eta etzaut iduritzen deus beharragorik baduketala orainxe, nola *bock* bat. Nahuzue nik bezala egin? Gogotik orori bedera dopatzuetr... Goazin.

CANADAKO BERRIAK

—I—

British Columbian 1907ko abendoaren hemeretziaren egina

Aneia maitia,

Negu minean sarthuak gituk. Haize hotz, horma, elhur, badiuk orotarik. Ez nik uste bezenbat haatik oraino: Alberta eta Columbiako hegalek hau bere heinean epelxagoa omen duk. Balitz ere den baino hotzagoa, ez nikek bertzela beldurrik: soineko beroekin zabilak hemen jendea, nor nahi izan dadin.

Oinetan, caoutxuzko zapata lodi batzu, barnetik ilearekilakoak, elhurrak ez baitzeie lotzen eta zangoa baitaukate bethi idorrik; buruan, lenazko estalgi bat edo biga, —kaskoa, beharriak, lepoa, kokotsa dauzkatenak, kasketa batek gainetik tinki atxikitzen dituelarik; caoutxuzko edo larruzko mapulisa; eskuak ere ilez eta larruz gorderik.

Hoinbertze puskarekin dantza jauzietako ez ginintazkek hanbat; laneko, aldiz, bagituk... doidoia.

Nola, dakikan bezala, oihamen erdian bizi bainiz, su ederrik ere ikusten diat. Zerbeit duk, hori ere, suaren ikustea: bihotza berotzen daik.

Hastapeneko lagun berekin nagok: lau Angles, hiru Nortamerikano, bi Indio, Finlandes bat gaitza eta Chino kurlo bat, debruak berekin ditiena. Oro anglesez mintzo. Bahaki nihauk ere zoin polliki murdukatzen hasia dutan! Frantses bakarra nuk orainokoan. Ene izen eskualduna hortzen artean ezin xehatuz, arabez, bethi erraiten zaitaie *Franchich: Franchich* hunat, *Franchich* harat!

Batzu arbola mozten ari gituk, bertzeak heien eremaiten segerialat. Segerian ere baituk, nausiarekin, guk ekarriak lantzen dituztenak eta taulatzen.

Hamabi libera emaiten zaiztaian hastapenean nausiak eguneko, eta jana. Hogoï ta lau orenetarik zortzi edo bederatzi laneko: bethi arizan behar haatik ephe hortan, erran nahi deat egin ahala eta ixilik. Eskualherrian laket diuk zenbeit elhe eta irri artetan, baratzea ere ba noiztenka zigarreta baten estakuruan; hemen, *Manex*, ez diat bada uste holakorik haizu den!... Jan nasaia, bainan ditaken higuigarriena, dena sukrea delakotz. Oraino ezin jarriz nagok! Anglesek gatzaren orde bethi sukria die. Lur-sagarrak berak sukriarekin emaiten zaizkuie! Ez dik iduri dakitela

badenetz ere biperrik. Zioie sukria azkar dela barnekotzat: ez nian oraino holakorik entzun.

Janaz bertzalde, nausiak emaiten ere zaukuk atherbia. Aditu duk? Atherbia. Nausi batek bere langileer zor omen dik jornala, jana ere batzutan, bai eta atherbia; bainan oherik edo ohearen idurikorik, ez. Atherbia bakarrik. Hola zioik gure Anglesak. Hortakotz taularen gainian etzan nuk zenbeit egunez, ez baita batere goxo. Orai baitiat erosiak estalgi batzu, azpiko eta gaineko, baitut heien beharra, gure taulazko etxearen arteketarik xixtuz haize hotza sartzen ohi zaukulakotz.

Bainan igandeak dituk hemen hitsak! Hirixka baten aldean girelarik, han ez izanki elizarik; elizarik hurbilena hiruetan hogoi ta hamar kilometretan aurkitzen. Harma harturik, bagoazik denak ihizirat. Hiltzen diuk zer nahi xori mota; hemen ez denik ez bide duk. Akitu girelarik, irakurtzen, izkiriartzen bagaudek, ez girenean joaiten hirirat. Gogotik bazera-maiat, burutik buru, hitzemaiten deiat, igande guziez igortzen dautakan *Eskualdun Ona*, nahiz hunarat orduko bere berriñoak irinduxeak dituen. Ah! mutikoa, sor-herriko orhoitzapenek atsegin zerakarguie zoko hotan!

Nerraian oixtian zer jornal emaiten zaundan lehenbizian nausiak. Ederki zuan. Hanbatenaz ere ederkiago non, etzelarik laneko arorik, jornal hori kenduz uzten baitzaungun jana eta... atherbia. Bainan, duela hamabortz bat egun, ttipitu zaukuk irabazpidea, erditaratu kasik. Aditu dukek nola Etats-Unisetako bankoak hetsi diren eta ehun libera pape-rrendako ez ditaken hor hogoi ta bortz libera urre baizik eskura. Gure makurra hortarik jin zaukuk, Canada delako leihorrari jarraitzen baita orotan. Eta noiz xuxenduko diren bazterrak, nehork ez jakin; laster egi-nen direlako ustea edo nahikaria ukanki ba, denek.

Bertzalde, Presidentaren izendatzeak sal-erospen guziak baratzen ditik. Hemen nahiago likeie hauta baledi *Taft* jauna, gutartekoarentzat oraikoa bezain ona omen bailiteke. Bainan hirietako langileek bertze batendako omen zauzkaie beren bozak, harek agindurik itsas leihorretako sarkuraren idekitzea ardietsiko deiela, bizitzeko behar dituzten guziak horrela ukan ditzaten gatik nasaiki eta merke. Geroak erranen nor egi-nen duen amor.

Badiuk oraino bertze errangura bat: Japonesez madarikatu hoik ea bakean utziko gituztenez. Rusoak erhautsiz geroztik, nehon etzauzkek; hortzak xorrotx, sabela huts, kexu gogo, nork daki ez zaizkigunez bermatuko lur zati zenbeiten jokotriaz edo indarrez edekitzera?

Holako berriak, to, hemen. Ez arras onak, ez gaixtoak, ikusten dukan bezala. Bierarte. Eta hor? Zer diozie Frantzia soko hortan? Ni baratzen bainiz orai, hire aldi: igor laster dazkikanak.

Eta izan ontsa. Goraintzi etxekoer; ez ditela errangura nitaz.

—II—

British Columbian 1909ko urtarrilaren bortzian egina.

Aneia maitia,

Aldi huntan Canadako berriak Canadakoak bezenbat edo gehiago Etats-Unisetakoak bidaltzen daizteiat. Leihorrez bezala sal-erospenez hauier josia duk hura; eskuz esku zabiltzak; baten ona bertzearen on; urte xarrek biak hunkitzen eta mehatzen, araberan; urte joriek biak jende arau neurri berean leguntzen.

Xarra ginian bada ondar hau, zinez, auzoan xarra zelakotz!

Nola abiatu ziren patarra beheiti auzo hoik, zeren gatik, xuxen ez nakikek. Zaukaia urreak jende xeheari uste gabetarik huts egin dakon. Zernahi lan bururatu, dela burdin-bide, hiri, ur-erreka, dela itsas-untzi, eskoletxe, mekanika, bainan paperra dirutzat ibiliz, azkenekotz gertatu duk hauxe: aberatsek, buruzagiek beren eskurat bildua baitzuten urre guzia, hau begiratu die gorderik, paperra urrearen berdinerat igaitera etzutelarik uzten emeki emeki baizik.

Arte hortan, jabe ziren urreak zer eman deien, habil hi! Beren herrian alfer idukitzeko orde, iduri zautak alabainan auzo erresumetan bederen alharazi dutela, eta ez guti.

Banko gehienak paperrari hetsiak egon tuk urte bat hurran. Zenbeit bakar zituan hartzen zutenik, hiruendako biga emanek dirutan, garaitikoa gerokotzat aginduz.

Hanbatenaz tinkiago atxiki die aberatsek beren urre-moltsa non bozkatzear buruz jende xehearen beldur baitziren, hok *Bryan* beren gizona presidentgorat hel zezaten.

Badakika noiz ideki duten sakela eta bihotza noiz zeien jabaldu? *Taft*, beren aldekoa, nausi gelditu delarik. Niri, hasteko, etzautak gogoak bertzerik emaiten.

Dena den, urte xarrago guti dikee jastatu lanetik bizi direnek. Etzuan eta lanik! Tegiak oro lo zaudeian, hutsik. Bideak bakarrik betheak... eskalez. Gizon hiltze hanitz herrietan: lehengo batentzat hamar! Gezurra, herra, jazarkundea, tzarkeria, ohointza bazter guzietan nausituak. Goseak garait etzezazkenak eritasunak lehertzen.

Mendietako artzainak berak hatzeman tik urte xarrak, nahiz ez beretzak bezenbat. Ileak etzian joaiterik: sei sosestarat jautsia izan duk, goititzeko haatik laster hamabietaraino. Hogoi ta bortz liberetan erosi ardiak hamabortzetan ezin sal, tokiaren gainean bederen. Bazazkiat Nevada artzainak, beren arthaldeak ezin kenduz treinean sarthu dituztenak eta Frantzia bezalako hiru eremu heiekin iragan, Chicagoko merkatu handian eginen zutelakoan zerbeit; eta hemen hamasei, hamazazpi liberetan doia saltzerat heldu.

Californian mutilen soldatak lekutan ttipitu tie; mutilak ere ba gutitu. Urrian, ondarrik, bazituan San Franciscoko hiru ostatutan 150 Eskualdun gazte, jin berri eta zahar, lanik gabe: bi nigar ixuririk baitaude hanxe gaizoak beren hain ontsa ziren sor-lekuaz orhoituz...

Bainan aro txarraren ondotik iguzkia, garizumatik lekora Pazko.

Etats-Unisak gaizki abiatu zirelarik gelditu baizitzaunkun lana Canadian, galdegin nakoian ene nausi dakikan Anglesari zertarat ginoatzin. Hunek, burua inharrosiz eta hits, ihardesten zautak:

—Deus onik ez dezaket igurik. Diamanta New-Yorken arrunt erori da.

Handik bi hilabetheren ondotik, nola kazetaren irakurtzen ikusten bainien, nik berriz ere galde bera. Harek, hitzez hitz, egundaino bezala:

—Deus onik ez da. Diamantak New-Yorken ez du erostunik.

Egun osoak banagok eremanik, zer erran nahi zukeen ezin asmatuz gogoeta.

Azkenean, dituela bizpahiru hilabete, eta nahiz ez nintzan gehiago zorigaitzez haren meneko, hurbiltzen nitzakok hirugarren aldikotz, galde bera

ahoa. Arraidu zitzakoian begitartea, erraiten zaundalarik, bere behako hotz urdina gain behera landatuz:

—Berri onak, puttil, berri onak! Diamanta goiti doa!... Zuri, gaztea baitzira, erakutsiko dautzut: batere sosik sakelaren zolan haztatzen duen ordutik gizonak eta guziz emaztekiak, edergailu edo ergelkerietan du lehenbizikorik xahutzen. Diamantarenean da erresuma edozoinen gora-behera...

Ordu zian, bertzela, goiti zadin... diamantak! Urte huntan ahal bezala ginabiltzaian Canadian. Erdietan janean truk lana, bataren edo bertzearen etxian. Ene lur poxia ez banu ukan eta ene etxolañoa, etzakiat zer ikusi behar nien, egiazki. Ezen Anglesek ez die urrikalmendurik.

Negu izpi hau diuk orai iragaiteko. Hotza duk, egia erran dezadan, behinere izan den hotzenerik. Neurriak emaiten dik: *30 degrés au-dessous de*

zéro, —zien horko hotz handienak hamabortzetarat ez direlarik heltzen! Eskoletan haur ttipiak nigar marrumaz zaudek, su ondorat hurbiltzeko beren aldiaren aiduru. Niri aldiz etzautak minik egiten, ez eta ere xixtatzen larrua. Hotz idorra delakotz, langileak ez dik hautemaiten, guziz oihane-tako langileak, ni nizan bezala. Bustia balitz, hezurretan barna sar litzagukek, nehorik ez bailezake orduan eskualde hotan iraun, otsoek baizik.

Hotarik ikusten diuk zenbeit bakar, hor ziek basurdiak bezala, edo gehixago. Bainan etzitazkek gizonari oldar; ihes zoazik.

Halere, urte txar, gosete, hotz ala otso, arras laketua nuk toki huntan. Ederragorik hanbat baditaken etzautak iduri. Hemen oraino emaitetkoa dik gizonak bere ahal guzia; Frantzian, aldiz, xahartu ziezte, higatu.

Deusek baino gehiago haatik mintzaian trebatzeak nik laketarazi. Mintzai bat duk bitxia: lur gainean egundainotik aditu diren hitz guziak bilduak zauzkak, buru buztanak anglesak emanik. Hain duk ezazol eta jori bere hizkuntzan non Angles garbiek berek hunat jitearekin ikasi behar baitute, bertzek bezala. Deitzen diuk: *amerikanoa*. Auko begira: lurrak dauzkan eremuak laster beretuko ditik.

Orai gauden primaderari beha. Diamanta Etats-Unisetan goititu denaz geroztik, Canadian lothu behar diuk nahi eta ez lanari erleen kharrekin. Ja hiriak ernatzen hasiak zauzkuk.

Bizkitartean, ezagutzen balin baduk eskualde hoitan nor edo nor Nortamerikarat etorri nahi denik, errokok: xuhurra badu, ez dadiela etxetik higi, aitzinetik hemen bere lekua egin gabe.

Goraintzi etxekoer, herritarrer, orori. Besoa luzatuz, luzatuz, emaiten deiat esku.

MEDIKU XAHARRAK GAZTEARI

Mediku xaharra eri gaizki baitzen, ikustera joana zitzakon auzotik gaztea, azken orena hurrandua ahal zuela, agian, poxelu harek.

Etzen batere sumindu xaharra. Bere lagunari ohartu zitzakoneko, irri hits mehe bainan goxo batek ideki zaizkon ezpainak:

«—Hor hiza?... Jar hadi horxe, nitarik ahal bezain hurbil. Atsegin diat jin baihez. Ni, banihak. Haldamaldaka hasia zautak ja bihotza. To, ez baita orobat gutarik hil ondoan deus gelditzen ohartu gitzaizkioten eta bertzeer erakutsi dioztegun egia bakarrak baizen, dazkitan lehenbizikoak erran gogo daizteat hiri. Barkatuko daitak gure ofozioari eratzikitzen badira denak:

—Eriekin, elhe guti. Emeetek hanitz sendagailu. Ez die sinesterik erremedio ausarkietan baizik. Bitxiago bertzalde, eta hobeago zaizkoie.

—Sendatzea hitzemak bethi. Ez baduk heltzea uste, eta aithortzera lerratzen bahiz, nundik nahi duk ukan dezaten sinesterik hi baithan? Ez zaitak halako astorik, nola baita eriazen aitzinean bere jakitateaz odol hotzean durduzutzen den medikua.

—Sendagailuak baino nahiago die oraino esku lana. Ez zakie gaixoez zer derabilkan buru barnean, badakikanez zerbeit ala deus ez, asma-tzen dukanez zer duten gaitza edo bat ere baduten. Ikertu ondoan, gogoa dauzkakala batzuetan egun guzia, etzezakeie amets; heien eretzean erabil dezakekan barne kexuari ez die eskerrik. Nahiago hite *ikus*i eta *bazta*-tu, oinhazerik minenak behar gabetarik jasanikan ere. Erabilzkek beraz aztaparrak! Loth hitzeie nunbaitik, ahalaz tresnekin! Badakika zendako jendeak medikuari baino jauspén gehiago dakarran potikarioari? Hunek, elhe ederraz bertzalde, emaiten dakolakotz zerbeit bere begiz ikus eta bere eskuez hunki dezakena.

Jakitate ez duk deus; jendearekilakoa duk guzia.

—Etzaikala gaitzi hire bihotz guziaz arthatu dituzkanek ardura uzten bahite, hiriko medikuen ganat joaiteko, eman dezagun Baionarat. Baionesak berdin bazoazik Bordalerat, Bordalesak Pariserat, Paristarrak Berlinerat, Berlinekoek aldiz Parisen dauzkatelarik beren jainkoak.

«Herri tipian hagolakotz, etzauk nehor etorriko, zorigaitzez, ihes zoazkikan heien ordain. Bainan ez dik famak egiten, ez diruak ere, gizonaren zoriona.

—Gomak azantzekin goersten hitener: hek berek baihite, azpiz jorratuz, gehienik aphaltzen.

—Aiphatzen dituzkalarik hire lagunak, aiphazkik izariz: ezartzen balin badituk goregi, ala kitzikatzen, ala azpirat emaitera bermatzen bahitzeie, hire buruari baizik ehiz ariko harrika.

—Jende xehearen alharik laketena: medikuen arteko aharrak.

—Aithorrek artetan —bakhan haatik— hire hutsetarik bat, ahalaz handienetarik: noizetik noizera zafratuak ez balire, etzakiat baluketenez sinesterik jendeek medikuntza baithan...

—Ez erran behinere eri bati ez duela deusik: hainbertze baita gutartean eri nahi direnak izan, edo bederen eritzat hartuak!...

—Halaber, berauk eriarri erraitetik xahu dela, azken hatsetan ikusi dukalarik baizen.

—Ohartua nuk apiriko azpitan ala ithurrietan emazteak egun guziez mintzo tuk hitaz. Gomak haatik medikuaren orde ez dutenez ikusten hitan... gizon gaztea.

Ehakiatala samur horren erraitera ausartatu banitzauk.»

Mediku xaharrari hatsa bazoakon ahulduz. Ukan zuen bizkitartean oraino doidoia gemen, hunen igortzeko:

«—Adituko dut edozoini urrerik ez dela aski, gizon baten bizia eros dezakenik. Eta bizia begiratu dakokanean, hogoi libera urre haren ganik ezin bilduz higatuko duk hire burua, galduko heure bizia.

Atxizkik halere hire eskuak garbi, laño hire bihotza. Medikuntza duk ofozioetan ederrena.»

Hok izan ziren mediku xaharraren azken hitzak.

Deusek ez du akitzen gizona nola egiaren erraiteak.

Bizpalau aldiz ideki zuen ahoa xoriño batek bezala; lanbro batek hartu zaizkon begiak; eskuaren emaitera baitzoan bere lagunari, biderdi baratu zitzakon, hotz eta geldi.

Hila zen.

MISIONESTAREN EZTEIAK

Banakien ezteiliarretarik izanen nintzala, gurar nintzalakotz alde batetik, eta bertzetik misionestaren etxekoek nahi nindutela adiarazia baitzautaten. Ezteiak behar zirela, erran gabe zoan, apez gazte lehen meza berriki eman dutenen karietarat aspaldiko ohitza delakotz hori Eskualherrian.

Misionesta Pariseko eskoletxetik athera, herrirat jin, eta ondoko asteen bazkariteko hitzhartuak izan ginen haren ahaide, adixkide, ezagun eta atze zenbeit; hotarik ni.

Orhoitzapen bat behar nakola eman berehala jin zitzaudan bururat, eztei guzietatik zor den bezala alabainan. Asko gogoeta hortaz erabilirik; ahal bezain ixilik —hitz-erdika eta ingururekin— jakin ondoan nere baitharik hautatua nuen emaitza onetsia izanen zela, manatu nakon Larresohoko *killori* makila bat mizpira ginharrizkoa, bere burdin gerrenarekin; apez gaztearen izena hitzez hitz zangoan ezar zezon bietan erraiten nakolarik.

Manatu bezala lanthurik *killok* igorri makila, banoa hau eskuan mendiari goiti, oraino ezagutzen ez nuen misionestaren ganat, bi egun ezteien aitzinetik.

Aurkitu nuen etxe aitzinean, xitxuketa ari. Ikusi nindueneko, haute-maitearekin nor nintaken, jin zitzaudan eskuak zabaldurik. Haren irri ezta! Haren agur gozoak! Jo ninduen zenbat xuri zen eta mehe, zer bizar beltz ederra jina zitzaion, nolako sotana laburra zerabilan batere lepo-aitzinekorik gabe, bainan guziz bitxikeria hunek: aztal beharriak agerian baitzabilan, espartin xar batzu erdi jauntzirik herrestatuz. Aithor dut etzaundala berehala gogoak eman, hala balinbazabilan jadanik, ondoko egunetan ointhsirik itziltzeari zagola gizagaixoa...

Jarri ginen buruz buru, apezgorat heldua ikusiz zenbat atsegin nuen berehala adiarazten nakolarik. Erran zaundean Chinarateko zela izendatua. Abiatzeko, manuaren beha omen zagon. Ordu berean eskaintzen dakot ene makila, astokeria hau mihitik erortzera uzten nuelarik:

—Gizalde horiaren arterat bazoazi beraz? Ah! ez dakit bilduko duzunez han nehor... Ergela da jende horia, eta jite xarrekoa... Ori, zure aholku eta othoitz guzietan baino sineste gehiago banuke nik, hartu nahi bazinaut zuhaukin eremaiteko, mizpira adar huntan. Ahal duzun guzietatik

emezute hunekin burutik behera. Deusek ez dezokete guri bihotza la buruan kaskako zenbeitetik.

Makila eskuetan gelditu zuen, irriz, begiak handiturik behatzen zakola. Ihardetsi zaundan noizbeit, hil artio ahantziko ez dutan mintzo ezti sarkor batekin:

—Eskerririk aski, jauna. Zer laguna emaiten dautazun!... Ba, gogotik erabiliko dut, hango bide gaixtoetan ez erortzeko. Ez dakit zuk nahi duzun xedetarat, joiteko, goitituko duanez behienere; baizik azkar atxikiko dautala bernea, zu ganik eskualdun orhoitzapen karietat eskuetan ukaiteak.

Ahalgeturik egon nintzan hanxe nere elhe zoroetz, ikusiz zenbat urrun zagon ene bihotza misionestarenaren gizontasun saindutik. Biharamunagoan bazkariterat jitea baietz eta baietz hitzemanik, berehala utzi nuen.

Heldu nintzan tenoreko.

Deithuak ginen gehienak etxe aitzinerat bildu bezain laster, sararazi ginintuzten eta, goiti eremanik (hemen baitzen ezarria, bi gela lerro luzean artean, mahaina) eman zaunguten bakotxari geure lekua.

Baginen lauetan hogoiengintzen ingurua. Gizonek buru batetik hartzen zuten mahainaren erdiaz harat, emaztekiek bertze buruaren muturra doidoi zaukatelarik. Erdi erdian, buruz buru, jarri ziren misionesta bere aitararekin; hau, hiruetan hogoi ta bortzpasei urtetako gizon ginharririk xut ile xuri bat. Ni, semearen lerro berean nintzan, ez bainezaken ikus aitzinerat edo gibelerat uzkailek baizik. Bizpahiru auzo herrietako apezak han ziren, herrikoekin batean. Familiako notaria ere han, nausiaren ezkerretarik, begiak bipilik. Garaitikoak, oro etxeko-jaun azkar, amerikano, ofiziale gori; laborari xume edo nekazalerik, nehor ez: sukaldean, bere oldez, laneko geldituak baitziren, gizon ala emazte.

Haste hastetik, batere guhauk ez ginakiela, halako latz batek hartu ginintuen denak: barnea ilhunxko zenetz, ala apez hek han, ala misionesta gutarik hanitzek azken aldikotz ikusten zutelako beldurra, ala ezkontzarik gabe halako eztei batzuen bitxikeria,... zer nahi izanik, hits ginanden denak eta ixil. Emeki emeki ginen hasi, eskuin eta ezker, bakotxa gure lagunekin elheketa, ahapetik.

Nausiari behatzen nakon artetan. Solas guti zuen, irriarik batere; begitartearan akitutik ageri zen etzela aitzineko gauetan lo handirik egina. Betespal hegiak gorri zituen.

Emazteki hartako ikasi batzuek zoin zoini jatekoak zerakarguten sahetsera, unti erabiliak besoen artean metaturik zeramatatela aldi bakotx, garbiez ordainkatzeko. Jan edan hautak ginintuen, eta nasaiaik;

bainan jastatzeko doia baizik ez ginintzeien lotzen. Ezkont ezteietan hain jostagailu baitira menditar batzu, jan eta jan, bi aztarrak ahorat betan, ardura basoa huts, begietarik atseginarekin nigarra dariotela, noizteka irri gozo batez inharosten dutelarik etxe guzia, halakorik etzen hainbertze gizonen artean bat bakarra ezagun.

Oro bat bertzearen haztatzen eta beldurrez, elgarren herabe ginanden. Mintzatu ziren nor laborantzaz, nor aroaz, bainan guti. Hau politikarat lerratu zen, harek eskual herrietako ondar bozkatzek aiphatzen zituela, bainan axal egon ziren biak eta laster ixildu. Bazterretako berriak iharduki zituzten zenbeitek, kabala ala jendeen arteko eritasun, ixtripu, heriotze, ezkontza, ordenu, zor, etxe-saltze, bainan hitz-erdika, deus barna zilatzetik ahal bezenbatean begiratuz.

Jende ikasiak ardura mutiri. Zerbeit jakinak, ez dakit ohartua zirenez, tinkatzen daizko ezpainak gizonari; lagunkina baitzen aitzinean, horra orai berekoi jarria; golkoan derabiltza bere errangurak, nehorri erakutsi gabe; galdua du bethierekotz gizontasun lañoari darraion idekia.

Bizkitartean arraidu ginen noizbeit ezteiliarrak eta, buru, eskuak harat-hunat ginerabiltzalarik, kasik oro betan mintzatzen hasi, burrunba puska bat baginatxikila. Apeztarik batek erran behar ukan bazuela, zenbeit egun lehenago, norbeit bere athetik *haizatuturik*, notariak ihardetsi makur zerasala: *haizatzeke* orde etzuenetz *haizkatu?*

—*Haizea* bezala igorri dut handik, zion gora gora apez gaizoak.

—*Aizkatu* dukezu, *aitz* edo harri ukaldika zure agerretik iraizi. Hasteko, ez dut behinere aditu *haizatzen* dela, haizeaz bezala urruntzen, gizonik.

Baditeke etzuen erretor puska onak nehor *haizatu*, are gutiago *aitzkatu*, bainan hitzek baiterakarzate eskatimariak saminena, bi gizon hek hala eztabadan ikustearrekin mahain guzia nahasi zen, batzu (alegiar bederen) apezaren alde, bertzeak notariaren, bakotzak bere hautua erasia zerbeitez finkatzen zuela, zozoenak kalapitan piztuenik. Jostatu ginen apur bat. Erdian, buruz buru, irriz zagoden gogotik, beren lagunekin, aita semeak.

Hainbertzenarekin ekartzen daukute shiek *champagne* derizan frantses arno xuri harro Eskualduner ere laket zeiena; eta, tiroa tiroaren gainean, idekitzen zituztelarik untiak baso luxeetarat husteko, ixildu ginen denak.

Gure alkiak utzirik trinkatu behar ginuen, bainan etzen higitu nehor. Apez gazte bat, xutiturik, ja zerbeiten erraitera zoan.

Mintzatu zen erdaraz, heldu zitzakon bezala, bere lagunaren apezgorat heltzeaz, apeztasunaren handiaz, zenbat ederrago den oraino misionesorateko deia; zer bihotza duen behar, bere etxe, aitama, haurride, ahaide, adixkide, ezagun, sor-herri, orai eta geroko ontasunak oro utzirik, gizalde basa baten arterat bethierekotz doanak, han, itxura guzien arabera, erlisionearen alderat bere odolaren ixurtzera.

Gelditu zeneko, eskaini zuen bere basoa misionestari, ziolarik berriz: —Zure osagarriari, lagun maitea! Etzaitut gehiago ikusiko, bainan ene othoiztetan egun oroz aiphatuko zaitut Jainkoari.

Eta biak jarri ziren, gozoarekin behakoak distiatzen zeila.

Mokanesaz begiak kukuturik, misionestaren aita nigarrez, ixil ixila.

Bigarren apez bat xutitu zen, elhe bertsuen erraiteko erdaraz, hala-hulaxe.

Aita gaixoa, bi eskuen artean burua ahal bezain tinki zaukalarik bizkitartean, hipaka hasi zen, hasperen bakotzak gorputz guzia inharosten ziola.

Halako kexu ezin jasan batek hartu ginintuen denak: zer erhokeria, kenka hartan hala mintzatzea, burhaso gaixo heien aitzinean! zenbat zoroak giren, Frantsesek bezala egitea gatik, bazkal ondoetan geure buruaren erakusteko!

Ezteiak beren hatzerat ekarri nahiz, notaria hasi zen aho eta eskua ederraren omena zuen gizon gazte bati, othoi zerbeit goxorik eras zezan arbasoen mintzai zaharrean. Buruz keinu egin zuen hunek ezetz.

Lehia zadien eman ere zakon norbeitek sista bat gizon gazte hari berari: ea etzitzazkonez, bere mintzoaren adiarazteko, inguruan zituen entzule hek aski? —Ixilik gelditu ordean hura, nigarra begietarik zariola, nahirik ere ez baitzezaken kitzikazale ausartari hobeki iharduk.

Azkenean lothu zen notaria bera, erdi eskuara, erdi frantses, gehienak oraino egunean zorigaitzez mintzo giren bezala gogoan aitzinetik apaindu gabe badariogularik. Bihotzaren haustekorik etzitzakon bederen athera.

Haren ondotik, hirugarren apez baten aldi. Eskuaraz arizan zitzaukun hau ere, ez biziki eskuara garbian, bai ordean hain ezteki, hain amultsuki, halako gauza xume beratzez, familiaren ospe, herriaren atsegin, basen gizontasunerat heltzeko gozo, gizonen beren ganik ikustate eta Jainkoaren aldetik sari bethiereko,... non esku zartaka goretsi baiginuen denek, azken hitza erran zueneko. Hala mintzo bide ziren lehenago, Galilean, Jesus eta haren arraintzari lagunak, jende xeheari lillurarekin lurreko nekeak ahantzarazten zituztela.

Begitartea arraidurik edaten ari ginelarik, horra nun xutitzen zaukun apez gazte misionesta. Hari buruz itzuli ginen denak, begiak landatuak, zer atherako zuen.

Frantsesez orduan erran zituen solas bakarrak hunelatsu litazke eskuaraz:

«—Eskerrak, o zinez eskerrak, ene ezteietarat hoinbertze eta hoin bihotz onez etorri zaretener. Atsegin dut ikusten baitzaituztet ene inguruan,... maite nuzuen bezenbat maite zaituztetalakotz.

«Bizkitartean, nahiz galdegin dautazuen denek, eta guziz orai artean mintzatu direnek, zenbeit urteren buruko itzul nadien hunat, zuekin zenbeit orenez bederen berriz gozatzeko, ez dezakezuet holakorik onets. Gibelerat ez jitekotan banoa.

«Pagano basen tokietan da, orai danik, ene lur huntako egoitza.

«Agian lehen bai lehen ukanen dut, heien eskuz sarraskiturik, heien ztat ene odolaren ixurtzeko zorional»

Hitz hok aditzearekin, ja mintzaldiaren erditsutako nigarrez hipaka hasia baitzen aita, marrumaz xutitu zen gizagaixoa, ezin egonez gehiago. Sahetsean zituen lagunak, beren lekutik ilkirik hek ere, lothu zitzaizkon beso azpietarik, eror etzadien, eta ttuku ttuku ereman zuten, bihotza erdiraturik ginaudelarik oro heier beha, ondoko geletarik baten barnerat.

Ordu berean, nigar batzu aditu ginintuen mahainaren harateko buruan, —emazteki nigar nasai, ahal bezain ixil eta gorde, bihotza joan nahi zuten batzu,— amarenak.

Ukurtu nintzan mahainaren gainerat, itzultzen nuelarik burua misio-nestaren ganat, —zeiharka bederen ikusi behar nuela, bekoz beko ez banezaken ere, semearen begitartea kenka lazgarri hartan.

Irriz zagoen semea aita itzali zakon atheari so.

Ez othe zuen erhoek duten irri lele zozo hura, halako izialdura bat sarthurik ihesari emaiten baitzaitu, gaixtakeria zerbeiten egitera doatzulako beldurrarekin. —Behatu nakon berriz ere, gehixago ukurturik. Ez: irri gozoa zen misionestaren irria, begitartea halako ezttitasunaz arraitzen zakon, hain argi ziren eta samur haren begiak non bainindagon ametsetarik ari othe nintzanetz; ez othe nuenez han ikusten, nere aitzinean, zerua deitzen duten tokian badirela dioten saindu edo aingeru hetarik bat?...

Harriturik hartu ginuen kafea denek, gehiagoko solasik gabe. Xutitu ginen gero eta athera, zoin gure eskualde, emaztekiak ahapetik elheketa xoko batzuetan bazaudelarik, etxe barnean.

Aro goxoa zen, iguzkiaren azken inharrek urre dirdira bat emaiten zakotelarik bazterrari. Etxerat joanen ginen oro, ezteiak gehiago luzatu

gabe, ez balitzauku bat bederari besotik lothu misionesta, othoi pilota partida bat jostatzeko egin ginezan, goiz zela oraino eta plaza han berean, esku huskako hauta; gurekin ariko zela hura ere.

Berehala bildu zituen lagunak: bizpahiru herritart eta notaria. Hok atorra hastu ziren, harek goititu zuen apur bat sotana, gerrian tinkatzeko; eta hanxe, bi aldetarik lerroan, ikusi ginuen partida bat pollitenetarik.

Azkena zuen misionest maiteak, bainan hain gogotik lotzen zen pilotari, hain zalhu zabilan, halako elhe arraiak egiten zituen behari ala jokazaleekin, hain irabazi nahia zuen iduri, non ahantzi baiginintuen oro, bazkaritean ikusi eta adituak, amaren bihotz erdiratzea, aitaren marrumak, semearen sarraski gosea... Udako igande arratsalde ederretan bezala, baginauden ukaldier beha loriatuak.

Gelditu zirenean, bihotza hersturik eman ginakon bizkitartean esku, gehiago ikusi behar ez ginuen mutiko gaixoari.

«Bihar artio» erraiten ohi dugun bezala erran zaungun «adio».

ESKUALDUN PHESTAK BAIGORRIN 1905ean

Ari gira goiti. Aurthengo eskualdun phestak ikus zitazketen orok; begiak eta gogo ase zitazken plaza bethean zirelakotz, gainetik zerua eder iguzki goxo batekin, bazterretarik ageri urrun, beren udako jauntzi xoragarrian, Baigorriko ordoki ala mendi lerroak.

Plazaren erdian, barrika batzuen gainean, taulaz, igaiteko mailik gabe haatik, bazen egina dantzako toki bat, erdaraz halakoer «teatre» erraiten ohi baitzeie. Haren inguruan hetsia ere zuten eremu puska bat, ez baitzuket ontsalaz nehor utzi behar han sartzera, julariak baizen. Jendea ere gutiago akituko zen, berdin ikusiko zituelarik denak, egon balitz jarririk plazaren

sahetsetan diren harrizko alkietan. Bainan nork atxik geldirik harrotua dena? Halako ostea zen bertzalde non, jandarmak izana gatik, ez baitziteken alki hetan ororen kokatzekorik.

Hanitz, hanitz jende bazen, plazan, leihoetan, zolako harrasiaren gain eta gibelean, karriketan, —Baionatik, Bordaletik, Parisetik, Espainiako eskualdun herrietarik ere. Emazteak gogorki apainduak, ez luketelarik bada hainbertzeren beharrik Eskualduntsek ederrak izaiteko; izarren artean izar, bizkitartean, Baigorriko andreak berak.

* * *

Hiru orenetan jin ziren *Xuberotarrak*, ttunttuna eta txulula joz, *Constantin* aita semeak aitzinean. Barka dezadatela biek, hemen izendatzen baditut: atsegin handi baita herritar batzuentzat, eta Eskual-herriarentzat ospe, holako jaun batzu ager zaizkieten buru.

Taulen gainean, Xuberotarrek xoraturik atxiki gituzte. Mutil gazte zainhart batzu, burua xut eta zangarra biribil, gain gainetik apainduak: oinetako motzak, galtzak labur —batzuek xuri, bertzeek urdin—, maipulis gorri batzuekin dena urreria, ponet kokarda buruan; «zamalzaina», «kantinierra», «txerreroa» bertzalde, zoin bere jauntzi pollitarekin.

Aditu duenak zoin zalhuak diren, errana badakote ere luma bezala dabiltzala, egiaren erdia baizik ez du amesten; ikustekoak dira; ezen, ez

dabilta bakarrik airean, airean *badande*, zangoak xoriek beren hegalak bezala harat-hunat elgarri joz inharrosten dituztelarik.

Dantza hanitz eman dute, bethi berdin arin eta ixil, eta zoin bere tokitik zeharkatu gabe: «godale» dantza, miresgarri baita nola baso baten gainerat jauzi egin dezaketen, aurdiki gabe; «Satanen» dantza; «gavotta» —zendako ordean gavotta? ez da hori eskualdun dantza bat—; «Lapurtar motzak», beren esku zartekin; «Xibandierak»; «Ostalertsu», eta zenbat holako! Beha zauden Kaskoin eta Biarnesek harriturik zioten etzutela behinere holakorik ikusi hiri handienetako teatretan beretan. Ez zerasaten egia baizik.

Azkenean orok, elgarretara bildurik, kantatu daukute «Maitia, nun zira» hain gora eta ozen non oiharzunak ihardesten baitzeien Espainiako aldetik, eztiki, «maitia» handik egon izan balitzeie bezala barrandan...

azuten ere beren artean koblarri bat, hanitz ederki kantuz gure arbasoek mintzatu zaukeguna, bainan Xuberotarra gutik dakite Baxenabarren, eta apur bat irringarria zen gizon hura: bihotza aiphatzen zuen aldi guzietz, —sabela, zapatuz eta begiak zerurat, erakusten zaungulakotz... Tolo tolo, eztiki, artetan behaztopaño batzuekin, jende handier haizuek hasten zaukun xehatu nahiz zertaz zen aldi huntan bersularien gudu: «Enperadorearen soldado bat, Baigorriarra sortzez, tirriatzen da herritar itzultzera zenbeit egunendako, gogoan ukanez orai direla hemengo elizaphestak; uzten dute aitzindariak; huna gure mutila: oi zer bozkarioa harentzat, etxekoen, ahaideen, ezagunen ikustea, gozatzea heiekin, haurrean maitatu tokien berriz maitatzea; pilota partida bat baitute haren gazte lagunek Españolen kontra hitzhartua, barne jartzen da; garaia baderama; herritarrek ospan derabilate; bainan horra heldu zakola abiatzeko tenora, hanbatenaz lazgarriago non Enperadorea gerla berri bati lotzera baitoa; ez da mutikoa lotsatzen; Eskualdun izana gatik, badaki Frantziari zor dakola bere odola, heriotzerainokoan: uzten du beraz lañoki sorherria, hemen pilotan bezala han, gerlan, zafratuko dituelakoan bere etsaiak...»

Aditzen dugu ere eskualdun phestetako lumazko gudu hori hork zuen bethierekotz ezarri Eskualdunen artean; zenbat diru den hortako emanik; zoin diren aldi huntan Baigorri garaitu dutenak.

Deitzen ditu bederazka. Bainan untz'urre (saririk gorenaren) irabazlea ez da ezagun. Xoko batean gorderik dago *Joanes Garaztarru*, dakigularik orok nork duen izen alegiazko hortaz itzaltzen bere burua. Hau ez othe daukanez hoinbertze osparen gei?... Egiaren erraiteko, lantu du ber-

tze orduz bersu hoberik, nahiz hok ere neurtuak diren xuxen, labur, eta bat bederak ondar hitzean joite ona duen. Launazka jartzen dira: lauek azken hitzaren buztana berdina daukate, eta berdin joria, aldatzen zeielarik lehen andanatik bigarrenera, eta bigarrenetik hirugarrenera, begien atseginarendako bezala beharrikoenarentzat. Baina irakaz betheak zorigaitzez gehienak, erdara hitz andanatto bat han-hemenka erain eta ez jorraturik. Bertzalde halako denda batean daude. Nekez osatuak iduri dutelakotz, nekez ditugu irakurtzen.

Bainan, beha, beha nor doan taulen gainerat bigarren garait sari untz'erdia eskuratzera: español apez-gei gazte bat, ja sotana jauntzia, Bizkaiatik etorria egun gutarterat, dituela bi urte Donapaleon bertze guzier nausitu zen hura bera. *Pablo de Zamarripa y Uruga*. Badoa lañoki, batere gupidarik gabe, jendeak eskuz joka eskerrak bihurtzen daizkolarik. Nahiago bainuken nik izan balitz han, gain hartan, gure arteko apezetarik bat agur egiteko, zor zitzakon bezala, apez eskualdun arrotz gu hainbertze maite gituen hari; nunbait zaudezin ordean gure herrietako artzainak, batzu han, bertzeak hemen, ostearen erdian galduak!...

Bihotzminekin aithortu behar dut jaun gazte haren lanaz ez dezaketala erran deus. Bizkaia hizkuntza ez dutalakotz izpirik aditzen. Barkatua izan bekit, ez bakarrik ene urrikiaren eretzean, baina oraino mihi gaixtoek salhatu baitadate jujeen beren artean ez dela bat baizik dakienik, eta harek ere guti...

Hirugarren irabazlea: Baigorri bereko xantrea. Norbeitek hartzen du, hunen ordain, saritzat emana izan zakon makila zilarreztatua, makila gorraile lerdin hazta ttipiko bat, mizpira ginharriz, ah! zer makila! Damurik laster zen akitu *Dibarrart* aldi huntako neurthitzan: luzexago egin balu, untz'urra eskuratu baitzuen. Halere, agertu duen poxitik ezagun da zer kobleri den; erran nahi dut hoberenarik dela, ez baita orobat Eskualherrian nehor nausitzen zakonik, non ez diren Elissamburu zena eta Zalduby. Gozoak dira haren bersuak; asetzen daukute beharria; ez datxikite elhe alferrik; baditeke ez duten bihotzari min egiten atseginarekin edo beren argiaz lilluraturik uzten izpiritua, baina hunkitzen gituzte gure gizontasunean, jende gehienak bide hortaz hatzemaiten dituztelarik. Irakurzale hanitz baduke horrela Dibarrartek ttipietan, bierartekoetan, eta bertze hainbertze bederen adixkide.

Oroz gainetik eskerrak diozkate egun herritarrek zeren kobla batean aipatu baititu, beren izenez deithuz, Baigorriko mendi maite Oillandoi eta Jara.

Laugarren irabazlea, Donostiar bat; baina, etzelakotz han, idukitzen daizkote bi gerriko sedazkoak, aitoren semeer baizik ez baita gehiago halakorik ikusten. Guipuzkoako mintzaian haren neurthitza. Pollita, baina... hutsa.

Lumazko kobleriaren iragan da. Lapurtar hizkuntza dago gelditua nausi, Baxenabartar izpi batekin nahastekaturik. Ahozko kobleriak ditugu orai iganak tauletat.

* * *

Zertaz dute beren kantuzko gudua?

Lehen biek: gerlaz eta bakeaz. *Rothschild* Sarakoa gerlaren alde behar zen mintzatu; baina lagunak sista batzu igortzen baitzaizkon gaitzak, laster hasi batearen goستن hura ere. Oro irriz. Pikoak ontsa eman balitu oraino, erranguratzekorik etzitaken; baina etzuen deus onik ala ederrik agertzen bere ponet gorri eta larru zuria baizik. Denik ere, bertzea baino gehiago izan da, ez baitzen behar hanbat.

Heien ondotik jin diren biek, ama familiakoa eta mutxurdina elgarren aldean emanik, hetaz zuten gudua: zoin zer bizi huntan hobekienik han behar trenkatu. Baina etziren hanbat ari, ez bat, ez bertzea: neke baita ere, bereziki laborari batzuentzat, lañoki mintzatzea, elgar kitzikatuz nehoren beharriak laidostatu gabe, holako hedadura eta goratasuneko zer batzuez. Irissartar kobleria zauku azkenean iduritu gutienik ahulena.

Ezarri dute gure gizona buruz buruan bakea oixtian kantatu zue-narekin, ikusteko nor izanen zen nausi: kantonieraren alde hura, hau kurrieraren.

Kurrierak erhausi kantoniera: «oro egun guzietz aiduru ahal daude haren; esku lanak ez ahal du aphaltzen; noiz bustitzen ditu izerdiz kantonierak bere tresna giderrak? ez dea bertzalde ororen meneko, kurrierak aldiz letren heltzeko hatzemaiten dituelarik nahi duen guzietz lagunak?»

Kantonierak ez baitzezaken gehiago deusik erran, ez hatsik har ere, bertzeak leherturik taloa bezala —ah! zer irriak egin ditugun!— garai saria eman dakote kurrierari: 45 libera, naski.

Eiberallarreko gizon bat da, xamarduna, begitarte on hezur larriko batekin. Oixtian, bakearen alde ari zelarik koblan, etzuen iduri bazukela antze ala gemen handirik. Baina kopeta egin zako, zalhoindu mihia, zintzurra ere ideki bere hein eta gurako neurthitz-bidea eman dakotenean.

Azkar zen bere kurriergoan; ahora heldu zitzaizkon zirtoak; kantua baze-
raman ozen, luze eta ikharan herrestatu gabe.

Bainan huna nun, bat-batean agerturik, oldartzen zakon itxura
guzien arabera Ameriketan ibilia den gizon bat, bizar mail batekin gaine-
ko ezpainean, lepoan ttattarra, jauntzia gurbil. Ortzaizeko dela diote. Hau
arnoaren alde ezartzen dute, hura uraren. Oro beha, harrituak gudu berri
hortaz; xamardunak jaunari amor eman beharko diola ikharan denak.
Inguratzen dituzte oixtiko koblarik gehienek, erdi gordeka berriz iganik
tauletarat, behakotik ezagun baitute hasarre direla Amerikanoarentzat.

Zendako ordean ez dute xoririk ederrenek kanturik ederrena?
Zendako itxurari ez darraiko bethi izana? Nola ditake, buru puska duela-
rik, gizon batek hutsa baitu dena? Hasteko, gure jaunak zirtoa bakhan du
eta neke, arnoaz orhoitzeak berak erasian athera behar liokelarik; kantua
ere araberan, kakol bezain ilhuna, ilhun bezain kakola. Xamardunak etze-
zaken ahulagorik hatzeman bere aitzi.

Halere, urrikaldurik bezala eta entzuleak kexatzen hasiak baitziren,
jujeek, elgarrekin iharduki ondoan, eratzikitzen daizkote hamar libera

Amerikanoari: saririk xumeena. Ixilik sakelan sartzeko orde, bihur-
tzen du gaizoak emaileari, laidoarekin gorri-belztua, kantu mutiri eta
kobla jasangaitz batean othoizten duelarik eman dezala handik sos hura
herriko behar bati.

Aitzinera joanik orduan, *Rothschilek* adiarazten daizko lau bersu,
ditazken maltzurrenak, dena keinu eta trufa.

Bainan Eiheralartarrak zakon emaitekoa azken uztarra, eta gaixtoe-
na, kantuz, neurtuz hitzak:

Nik ez dituk ezpainak zimurturen emailearik deno,
Ez bainaz, ene laguna bezala. Amerikano.

Jendearen oihu, irri karkail eta esku zartak!

Denak jujeer galdez: xamardunari eman zitzoten jaunak hain ituski
esker gabez utzi hamar liberak.

* * *

Orai irrintzinarien aldi.

Bada orotarik. On baino txar gehiago. Gizon xahar batek baitezpa-
da erakutsi nahi ukan derauku... erlastua zela eta ez gehiago irrintzina egi-
teko adinean. *Oibanburu* Itxassoukoa zen gehien iduriko hobekienik ari,

erdotsutan haria luzesko zintzurretik emanikan ere; bainan, gelditzean,
hiru *zinka* igortzen zituen izigarriak, ez baita basa ihizirik hain ozen eta
saminik egotz dezakenik. Aldi andana batez egin du, eta bethi berdin,
horrela erakusten zaungularik irrintziak baduela menderen mendetan
iraun duen soinu bat, nehorik orai bere nahitara alda ez dezakena. Harek
du lehen saria ereman.

Bainan bertze batzuek hobeki zakiten irrintzinak ondarrerat, hiru
zinken aitzintzoan, daukan irrizko karrasia. Haletan hon, irrintzinari
guzien artean, ez baita agertu bat bakarrik, irrintzina bere osoan adiarazi
daukunik.

Marruma bitxi lazgarria, nehorik ez baitaki noiz eta zeren gatik athe-
ra zuen gizonak lehen aldikotz! Ohartzen bagira, egungo egunean artzai-
nek dute egiten ardurenik, guziz ilhuntzetan, ardien biltzera helduak dire-
larik mendi gain batetarat. Handik ilhunak hartzera doan ordokiari beha-
tzen duenean, bera erne eta gazte, deuseren ez beldur, ospan, erho batek
gaınditzen dako gizonari bihotza; orroaz, irri karrasiaz, zintzurra mehetik
ethentzerainokoan, adiarazten du zeruari, mendier, zelhaiari, artzain lagu-
ner, goren hartan dagola hura xutik, nausi, azkar, zainak beren baithako
indarraz mozkortuak. Gizon basaren barneko zorionik erhoena, hainber-
tzetarainokoa non bertze gizonak berak ez baitzaizko orduan deus,
erhaults bailitzazke gogotik bere aztaparren artean eta heien ondotik
lurreko izaite guziak, horra zer derraukun irrintzinak.

Horiek buruan derabiltzatarik, husten ari da plaza emeki, erle
burrunba ezti batekin. Banoa ni ere etxerat, atseginetan Eskualdun mul-
tzo bat gaitza elgarrekin ikusirik, zaharrek utzi ohitzez jarraikiki orhoit,
beren zazpi eskualdetarik Baxenabarreko herri gozo hartara bilduak
arraiki, bipilik, bihotzez agian bethierekotz eskualdun.

ESKUARA POXI BAT

Bazkari handi batean nintzan, dituela bortz-pasei hilabete. Mahain ederra, jende hanitz, eta ez edozointarik.

Ondarrerat horra nun, nik dakita nola? eskuarazko bi hitzen gatik nahasten diren denak. Hau irakurtuko dutenetan orhoit ditazke zenbeit, ordu bat osoa irauñ zuen guduak; oro irriz, bainan tinki atxikitzen bako-txak bere hura.

Nola behar da erran: *aitzkatzea*, ala *haitzatea*? Hori zuten beren arteko eztabada.

—Ilhunarekin norbeit ikusten dutelarik erdi gordeka leiho batetarik hurbiltzen, zer egiten dakote mutiko gazteek? zuen galdegiten bazkaltiarretarik batek. *Haitza* bezala ez dutea handik igortzen: *Haitzatzen*?

—Ez, zakon ihardesten aldeko lagunak. Ba ordean *harri* edo *aitz*-kaldika handik irazitzen *aitzkatzen*.

Hitz hunen erroa bitxi iduritu zitzeien bizkitartean gehiener. Zioten etzela eskuara. Bizpahiru ziren bakarrik, azkenerat, ama batek bere umea bezala zaintzen zutenak.

Gutiak izana gatik, hok ziren zuhurak. Ezen Eskualdun zahar zerbeit dakitenak alde dituzte, bai eta liburuak.

Aitz, *haitz*, *harri*, oro *bat* dituzu, haukien arabera. Harri handi, mendietako kottorer, erraiten ohi zuten behiala *aitza*, Baigorriko eskualdean; berdin harri xeheer, Aldudan. Hortik *aitzkatzea*, erran nahi baita harri ukaldikatzea.

Jakintsunek baitiote, noizbeit, lehenago, burdinari ohartu aitzinean, gizonak *aitz* edo *haitz* zorrotz batzuekin urratzen zuela lurra, ageri da nola gure arbasoer mihirat jin zitzeien hitz hau: *aitzurra*, edo *haitzurra*. Hastapenean erraiten bide zute: *aitz lurra*, *haitz lurra*; bainan emeki emeki jan zakoketen hitz huni zer ere baitzukeen ahokotzat gogorrik eta hura, athera baitzen: *aitzurra*, *haitzurra*.

Gure oihanetako zuhamu orok dakigunari, aldiz, etzako erran behar *haitza*, bainan ba *haritza*.

* * *

Aiphatu dut oixtian Baigorri. Lehenago, herri hau deitzen zuten *Ibaigorri*, neguko uharretan horko ur handi edo *ibaia* Bankako lurrak *gorri* ezartzen zuelakotz, arabez.

Hitz horri ere jendeen aho, mihiek, jan zakoten —ez direnez gaixtoak!— hastapeneko *ia*.

Xahar eta gazte zenbeit aditzen ohi dira bizkitartean oraino Baigorri, diotenak, ezpainak ontsa idekiz: *Ibaigorri*. xuxen bezain pollit baita.

Halaber da Baionaren izen egiazkoa: *Ibaiona*.

* * *

Eskuara begitarte hobea zuen bainan larderia gutiagorekin seigarren manamenduak, ezarri izan balitz:

*Ñapur izaitetik berautzu
gogoz ala egintzaz, likisiki.*

Badira xuri, beltz, gorri, urdin, hori, nabar, ubela; bainan zoin hitzek erran dezaguke belharraren itxura?

Eskualdun gehienek diote belharra *pherde* dela, edo *ferde*, ohartu gabetarik hitz hori frantsesari kendua diotela, hunek latinari beihala egin zion bezala.

Zenbeiti aldiz adituko deiezu eskuarak ez daukala, ez duela egundaino ukan, hitz berezi belharraren itxurari doakonik.

Gure iduriko —nahikundeak egiten othe daukenez?— bada hortako hitz bat, asko lekutan oraino derabilatena: hura da «muskerra».

Alabainan, suge-angela pherdeari erraiten ohi diote eskualde hetan: *muskerra*. *Muskerra* halaber, oraino irintzeko dagon edozoin udare pherderi, bildurik hortzen artean karruskatu aitzinetik, —urrunera agertzen den ber, girtainetik dilindan.

«Muskerra» eratxikitzen da beraz udare gordinak daukan *itxurari*.

Belharrarena berdin izanez, zendako ez ginuke hitz beraz adiarazi behar? Zendako ez othe dute hitz beraz adiarazten aiphatu leku hetan beretan?...

ZALDUBY ALDUDAN

Gutiak dira, orobat, dakitenak gure *Harpeko* urari eskerrik gehiena eman dakotenetarik bat izan dela Zalduby koblakaria.

Abuskyn ibili ondoan zenbeit urtez, ohartua zen handik jaustearekin berarekin galtzen zuela, aldi bakotx, hango ur hautek egina zakoten ongia. Mendi gora hartarik mando bizkarrez beheiti jiteak akiturik bazagon aste bat osoa, gerruntzeak minberaturik, gogor juntak, gogoa hits.

Azkenekotz arrunt jarria zen aldudarat igaiteari. Bizi izan den ondar bortzpasei urtetarik bat ez du huts egin hunat bere ager aldiñoa egin gabe. Ur mota berak izanez geroztik han eta hemen —hala direla ithor dute zerbeit dakiten guziek— nolaz ez zuken gutartean laketago, harat-hunat ibiltzeko errextasun guziak bi eta egoitza goxoagoa eskupean emaiten ginaizkon ordutik?

Laster maitatu ere, harek, Alduda. Etzuen aspaldi bazabilala eskualde hotan, HARPEKO uraz izkiriatu zuelarik orok ezagutua den liburu ttipi pollita, zointan ez bakarrik delako ithurria, baina oraino hemengo azinda... beltzak berak hain amultsuki goresten baititu.

Guti dugu ikusi adin hartako xahar hain lirain xut gorarik, ile xuri nasai batzuek bere begitarte arrai xuhaila eztiagotzen zakotelarik oraino eta iduri gaztetzen. Jauntzitik hiritar emaiten zuen, edo bederen etxeko seme handi. Ibilgunean bauzen Eskualdun menditarrek bakarrik daukaten halako zalhu arinkeriarik gabeko zerbeit. Eskuak hain eder eta gurbil zauzkan non berehala ezagun baitzen zer tresna zerabilaten eta nola. Azken bizpahiru urtetarat bizkitartean adinak hurritua zakon urhatsa, burua lurrerat ukurtu gabe hargatik. Gaitz zerbeit zintzurari lothurik, erlastua ere zen, haren entzutea orozbat goxo eta bitxi baitzitzeien orori.

Udako goizetan bederatziak artino hozpil baitago oraino, gauaz bezala, gai hotako airea, *Harperat* bazoan bizpahiru adixkiderekin, plazako gazte andana bat ondolik jarraitzen zitzaizkola. Ezagutzen zituen hok denak; denentzat! bazuen elhe on edo behako ezti bat. Lañoa zela-kotz eta xehea ezin gehiago, maite zuten orok.

Harpeko ur hotx mehe garbitik edan eta, jartzen ohi zen erregebi-dearen bazterrean dagon kotor ttipi baten gainean. Ingurutzen ginuen. Orduan bazuten haren ezpainek zerbeit, zerbeit erraiteko! Batzuetan ezin athertua, xaharra baitzen eta xaharra baino gehiago... koblakaria. Zer nahi bazakien Eskual-herriaz, Eskual-herriko xokoetan aditzen diren hizkun-

tza bereziez. Ez dut uste nehork maitatu duen Eskual-herria bihotz kart-suago batekin eta ukan fede gehiago gure etorkizunean.

Arratsaldetan haren atseginek handiena Aldudako plazan batzu eta bertzeekin elheketa artzea. Hemengo jendea argitua zaukan, ikusia, idekia, ohartua izpirituko gauzer. Gogotik entzuten ere zuten orok, ez baita deus jakintsun batentzat goxoagorik.

Artetan bazoan plazatik urrunxago. Begiak behar zituen ase hemengo mendiek erakusten dituzten itxura pollitez, beharriak ibaiaren xurrungaz, bulharrak aire garbiz. Bazterrean ederrak osagarria emaiten zakon bai eta liburuak hain ardura kentzen duten bihotzeko bakea.

Zer erranen dugu harek utzi koblez? *Eskualdunak* bat bertzearen ondolik ezartzera doatza, eskerrak baitiozkagu. Ja ezagun da zer ofiziale mina

zen, xuhurra, garbia. Orratza bezain xuxen lerrokutzen dauzkitzu behar diren hitzak, iraziz, izartuz. Badaki zer erran, zer ez. Gogoeta bakotxari bere lekua eratzikitzen dako, lumatik erortzera utzi baino lehen. Labur aireño bat othe duenez bizkitartean? Haria mehetto? Idorxko ez othe duen orhatzen? Aithortu behar dugu beharria ez daukula hain gozoki hatzemaite nola Elissamburuk edo Diharrartek.

Ezten norbeit kantuz adiaraztekoa itsasoaren urhuriak, zeruen eder handi izigarria, lur gainaren itxura aldakorak, gizonaren bihotzean ihalozkatzen diren azturen orroa Baditeke ere gure eskuara zaharrak hoinbertzeren erraitea ez dezaken jasan, ez duelakotz hortako aski hitz, aski itzulika. Baditeke eskualdun koblek ez dezaketean ukan, hurbilik ere, gauzek manatzen lioketen hedadura edo indarra; xume eta pollit baizik ez diren izanen bethi, Eskual-herriko bazterra bezala...

Zenbeit miretsi dukete, bertzalde, Zalduby ixur zadien, izkiriartzen zuen aldi bakotx, erlisioneko gauzetarat. Baina etzuen hortako behar apez. Edozoin aipha dezan, apeza bere hartarat laster lerratzen ohi da. Onets dezagun hargatik elizako zerez mintzatu denean dituela apaindu bere koblarik hoberenak, zoin nahi izan dadien erlisioneaz bezenbatean gutarik bakotxak bere barnean daukan sinestea. Irakurtzekoa da eta elize-tan kantatzekoa, bertze hanitzen artean, aldareko ostia sakratuak athera dakon bersu andana.

Aldudan zabilaneko utzixea zuen bizkitartean hitz neurtzeak galdegiten duen eta doidoia aiphatu dugun lan nekea. Jarraitzen zen bakarrik egunean eguneko ikusi edo aditu zituen larrienen paperrean ezartzera. Berrogoi urtez holaxet izkiriatu ukan ditu arrats guziez, bat huts egin gabe, bere berriak, izkirio xehe doidoia ikus ditaken batez. Erraiteko bai-

zik ez da, bainan gogoa azkar bezain bixta xorrotx zuen oraino lauetan hogoi urtetan.

Eta bakhanago gertatzen dena, hauxe: bere bizi guziko gora-behera ttipienez orhoit baitzen, ordu berekoez bezala. *Crespoeneko* etxe ederrean, harat biltzen baitzen, badauzka hogoi ta bortz xoraturik hortaz, eta orobat harriturik!

Eskualdunek, guziz Aldudan, ez dezakete ahantz Zalduby.

EGIAREN HIRU ITXURAK

Abiatua nintzan mendiari behera, Eskualdun zuhurrenetarik bat lagun, biak elgarrekin iganak baikinen goizetik, jatekoa bizkarrean. Bai eta goren gorenean, aitz baten itzalean bazkaldurik, elgarren ondoan egonak, beha bazter zabalari, begiak alde orotan ikerka, bulharrak gain hetako aire meheaz ezin ase; artetan, halako eremuak gure oinetan ikusiz eta guhau hain ttipi, hain ezdeus, barnea hersten zaungularik bakotxak guretzat ginaukan lastura batek.

Orai jausten ari ginen etxerat, ixil eta zalhu, —zerbeit handiagok, gibeletik jarraikiz, izitu ukan baginintu bezala. Gizonaren neurri xuxenerat aphaldurik gure burua mendiak, gogoa bildua ginoazin.

Iguzkia gora zagoen oraino; agorrileko iguzki bat, sua zariona. Beherago eta beroago, airea bakhanduz zoan; oro sapan eta geldí; laborariak bakarrik harat-hunat, ogi sartzen.

Mazelaren zolara gabe trikatzen gira, asti ausarkiz.

—Ori, zaut hasten besotik harturik ene laguna, zelhaia erhiaz erakusten zaundalarik: Egiak badiu hiru itxura, baldin beha egoiten bazaizkio aitzinetik, parrean, edo han harat joan eta, gibeletik. Hiru itxura berezi... Egia bera ezin ezagutuz, hiruetarik bat hautatzen baitu gizonak eta bere barnean finkatzen, ordutik eratzikitzen daizkolarik bere egintza eta gogoeta guziak. Hoberenaren berextera behar baitu beraz ari, bere onetan.

Orai erradazut othe ditaken deus ederragorik hanxeko laborari hek baino, hemendik?

Urrun direlakotz, iduri du kantuz baderamatela beren lana. Lanetan den gozoena ogi biltzea, bihotza gehienik bozten duena, bizkarra bustirik ere apur bat. Zer jende andana lerroan, gizon, emazte, haur, zahar eta gazte, batzu espaltzen, bertzeak zamatzen, bertze batzu ezpartzua bi buruetarik eskuan azaoaren tinkatzera abian, xeheago zenbeit handik haratxago josteta ari direlarik buruz-gainka kizkien artean! Iguzkia alde dute, aroa idor; soailuan, jarraikiko zeien sapparekin are gehiago zohituren zaizkote ogi-buru horiak.

Goraxago beha zoin pollit emaiten duten herriko etxeek, xuri xuria, metan, elizañoak gain hartarik zaintzen dituela. Arrai iduri dute hilherriek berek, egunaren argiak gaintzen dituelakotz. Nork daki, guk ez ikusirik ere, ez direnez hil gaixoak beren egoitzetarik jalgiak —hotz eta

ilhunak baitzeiezte— alhorretarat jausteko, beren haurren laguntzea gatik lehenago berek hain laket zute ogi sartzean?...

Zer atsegina gure begientzat, laborari hoik aitzinean! Etzeielarik bizkitartean gogorat heldu, gaizoer, zer gozo dukegun heien harat-hunatar beha. Uste gabetarik dira eder, ikusgarri; urhats bat bakarrik ez dutelarik egiten non ez den beharra. Iduriz zorion osoa badaukate, bihotza garbi eta laño atxikitzen ohi duelakotz egunean eguneko lur-lanak.

Hau da Egiaren lehenbiziko itxura, ikusi gabe guhauk amesten dakoguna, urrundunikakoa.

* * *

Hurbil giten: hemen egonez ez ginintazke etxerat hel behin.

Aditzen duzu?... Kantuz ari zirela iduritzen baitzitzaukun, zernahi erranka ba elgarri, ahorat jin guziak; irri zafla handi batzu haatik artetan, bainan gizon edo emazte batek elhe tzar bat airez aire igorri duelakotz edo, ttonttor bat baitute berekin, mutiko kankail harek lasterkatu baitu ostikoka gibel-aldean...

Urteak ditu holaxet beha nagola herri huntako laborarier. Aithortuko dautazu badela itxuraz bazterretan jende ederragorik: gizonak, goizetik arrats lurrarekin borroka ari direlakotz, bai bihotza bai izpiritua arrunt hari emanak, gazterik kaskailtzen dira; emazteak ahokorik gabe, aztal beharri hantu batzuekin, erditzeek pitrailduak, zoldaz legun, ez litazke on ez zure ez enetako; haurrek, ttipi direlarik ohakoan ahanzten baitituzte eta behar gabe zer nahitaz asetzen, zango makilak kakol derabiltzate, zorroa ja biribil, buru zabal gaitza lepo meheak nekez bezala jasaiten deielarik.

Bainan axalez hala-hulakoak badire, barnez ez dira zilarrago. Uste duzu hor, landa hortan, amodioz direla elgarretaratuak? Esker gaixtoan ba, bihurrian, ordainkari, ogiek bakotxarena bere aldan behar baitute sarthu aro deno, sarthu ondoko egunetan bizi nahi bada. Egiaz derratzat batek bertzea ez dezaketela ikus. Berexten direnean hoienez gozorik handiena hau da: elgarren jorratzea, aphaltzea, belztea, ausikiaren ondotik batzutan aztapar ukaldia ixilik eginez.

Beharrik huni edo hari noiztenka zerbeit makur gertatzen baitzakol Orduan, barneko janiza kexua axalerat barreatzen zeie; zainak ematurik jartzen eta begitarrea arrai: bakea dugu herrian zenbeit egunez.

Sehi direno, azpiz beren nausien jaten; nausi sarthu direa bada, zikoitz ala idorrez hitz dautzut beren ohiko nausier ez dutela deus zorrik.

Gomazu lanean erakutsi behar deiezula abiatzetik! Beren ohiko urhatsetik ez zauzkitzu aldaratuko tuntik, —hura delakoan bakarrik xuxena, eta ona, ustez.

Ez zeiezula aipha holako mendi xoragarrien artean biziaren eremaitea atsegin bat dela, aski gorets ez ditakena. Ihardetsiko dautzute, nakaizturik:

—Ederrak gure mendiak, jauna, ederrak?! Itsusiz, izaitekotz! Ezagun da etzirela gure Domingo bezala egun guziez han ibiltzen, hiru oren behar baititu bordarat heltzeko, ardien biltzea bertzalde!»

Deus ez da ederrik hoientzat, urrea baizik eta ase ondoan etzanik egoitea.

Bizkitartean, Gobernamentuko mutilik xumeenaren aitzinean burua ukurtzen dute; legeko gizonak urrun ikusi nahiago dituzte ezen ez hurbil; heriotzeko orenean, ifernuko suaren beldurrak apezaren oinetan xuritzen ditu, boketak oihal zikin bat egiten duen bezala.

Horra Egiaren bigarren itxura, gure begietakoa, hain hitsa non barnea ilhutzen baitauku eta, lurrer ala etxeer behatu ere gabe, manatzen laster urrunt giten hemendik.

* * *

Berriz so egoiten bagitzeie, gaua heldu zaukularik gainerat epel eta ixil, gogoetaturik nago, jadanik urriki dut oixtian hala mintzaturik; zurenekin batean ene begiak bertze zerbeiti ohartzen dira, —doidoia, hubilegi izanez, argi soberak gordetzen baitzaungun. apha eta higuigarri zitzauzkigun heien beren maitatzera goazi elgarrekin.

Zer da gure adimendua, hartaz baigaude guziz hantuak? Gauza guti. Badakiguia deus ororen buruan? Bada errotik ezagutzen dugun zerik? Hoinbertze menderen ondotik, belhar ostu bat bakarra ez du egin ahal ukan oraino gizonak, ez eta ere zilatu bera nundik heldu den, norat doan, zer den zeru gain hortan, noradino doatzen horko eremuak, nola gauden zenbeit urtez baizirik gero itzaltzeko, heriotzeak ea hiltzen gituenez osoki, ala bertze norapeit bertze itxura batekin apaindurik alharat eremaiten? Lur huntako itzulikez berez, ez daudea gure argiak bethi heintsu bat, hitzak baizik edo izenak ez direlarik aldatzen?

Gure haragiaren alderat zendako gira ixuriago? Orain egiazki ahalgetzen laborari gaizoer beha. Hoik bederen beren izerdiaz, beren

nigarrez, batzuetan beren odolaz bustirik ontzen dute lurra! Ez bakarrik jendeak, bainan kabalak ere, eta landareak hazten dituztelarik beren esku-lanaz.

Gure eginbide ala jakitateetan lehen ez gindukea behar, egiazki, geure hazkurriaren lurretik atheratzea, nekearekin zebatzu gure burua, zoin leku guti daukagun eta indar noiztenka bederen bermatuz ikusten dugularik?

Ez dezagun uste ukan bertzela laborari hoik bihotza ala izpiritua arrunt hutsa dutela. Hanitzetan laborari iduriz gaizoenetik eta jakintsunik bipilenera ez da arte izpi bat baizik, harrigarri baita zoin ttipia: eta hil baten oinetan, haur baten aitzinean, emazte baten ondoan laboraririk goibelenak berdin nigar, berdin irri egin dezake, berdin maíta nola jakintsunik argituenak. ala batek ala bertzeak ez dute bertzerik erakusten baizik gizonaren izaitea daukatela, bizi huntako gertakari handietarik batekin bekoz-beko aurkitzen direnean.

Hobeak othe gira hoik baino? Aithor dezagun ezetz. Buruaren alhazteak baldin gizona apur bat axalez leguntzen badu, idekitzen dakolarik, argitzen, hedatzen bere baitharik zukeen antzea, bihotza berdin latz eta jauzkor eta berekoí uzten diola daukat. Hobeak girelako iduria dugu, ez bertzerik.

Eta egia balitz hobeak girela bihotzez, eta adimenduz hanitzez gehiagokoak, ez gindukea gure soberakinetik izpi bat zor hola lurrarekin borroka higaturik hazkurria bilhatzen daukutenei?

Orhoitzen othe gira behar bezenbat langile gaixoez gure gainean dituzten zuzenez?

Gau on, adixkidea. Ilhun beltza dugu. Erakutsi dautzut Egiaren hirugarren itxura, gizonak zuhurtzian dagoeno eratzikitzen dakona, hoberena eta azkena.

TRATUAK ORDU BATEZ

Egon zirea behinere merkatuetan gure laborarier beha, kabala buru bat saltzeko dutenean?

Goitzetik helduak dira, argiko jaikirik mendi xokoan. Bide guai oinez iragana dute, beren hura sokatik; akituak, kexu, ahulduak, haskari xume bat egiten dautzute hanxe, aberearen aitzinean xutik.

Eta bethi xutik badaude eguerdi artio, han berean, erostuna noiz agertuko zeien. Bazkaria tokiaren gainean, haskariaren iduriko, ez balin badute lagunik nehor; orduan, aberea haren eskuko utzirik, ostaturat baitoatzi, eta jan baino gehixago edanik (maiz dena ere ahal bezalakoa) bazkaldu direlako ustearekin baitire atheratzen.

Bi orenetarik goiti haste, zinez, merkatua. Arte hartan ikuskari, usainka, haztaka baizik ez ibilki erostunak.

Heldu zako bada azkenean gure gizonari hotarik bat, kitzikatzero. Solas alfer andana bat erabili ondoan, orok sortzetik gogoz dazkiten batzu, badoatzi biak, erran eta erran, ostaturat, hemen trenkatuko dutela beren gora-behera. Arnoa edan, gero kafe, gero aguardient zirrista bat, eta tratua bethi hein berean. Zintzurra larrutua, barnea sutan, beharriak tuta-turik ezin elgar adi gehiago, bai eta iduri samur, bizkarra itzultzen dute, jalgitzearekin, batek bertzeari.

Gure laboraria bere aberearen ganat. Harat orduko, bertze erostun bat kitzikan. Elhe hanitz, itzulika, harat-hunat, estakuru, ikertze, zimardika. Lapurtarraren mihia, nork erran lio? Baxenabartarrarena baino zalhuago, Ziberotarrarenari gaihentzero. Alo, goazin berriz ere ostaturat, antolatuko girenetz!

Atheratzen dira laster, deusik ezin eginez, pint'arnea hargatik zanka zanka husturik, basoak elgarri joz.

Gure gizonak bere behia ezin sal. Lotsatzen hasia da. Berantzen ari du. Egarria bertzalde gaixtoago baizik ez. Lagun batzuek baderamate xamarretik berriz ere barnerat. Han erasten dituztenak, xuxen edo makur, egun hartako kabalen, merkatuaren, hunen eta haren gainean!...

Bainan, handik athera deneko huna nun aitzinera duen oixtiko erostun hura bera, lehenbizikoa. Hasten dira berriz gataskan. Eta berriz ere, hamar liberako baten ez-baia nolazpeit gertatuz, sartzen biak ostatuan. Edariak barnean erakitzearekin mihia zabaltzen baitu, etzazula uste ukan

berehala aditzen dutela elgar. Egiten dira bizkitartean noizbeit. Saltzen da behia.

Ettxerat abiatzean, hor agertzen zako gure laborariari auzo herriko ezagun bat. Nola utz hura, harekin hustu gabe baso ttipi bat karrikako ondar etxean?

Heltzen da azkenean, ilhun beltzeko, bere mendirat. Behaztoparik gabe, xuxen, bertze egunetan baino hargatik apur bat airosago.

Bizkitartean merkatu egun hura guzia galdua ukanen du bere lanendako. Bere buruari edatearekin eta kalapitan eman dako akit aldi bat. Biharamunean egon beharko da gemenik gabe eta hits. Horra bi egun galduak.

* * *

Bertzelako arak dituzte Nortamerikako laborariak, lekutan bederen.

Han sal-erospenak, hamabortz, hemezortzi urtetako mutiko gazteen gain doatzi. Aita familiakoari doako etxean egoitea, bere lanetik ez dadien aldara, bere bizipide eta irabazia begira ditzan osorik. Semea zako joaiten merkaturat kabalekin, haur izana gatik behar den guzia badelakotz.

Goizarekin egiten dira tratuak, odol hotzean baitu gizonak kaskoa bere, nihoiz ukaitetoz. Atherbe handi batzuetan dira kokatzen oro, abere eta jende, iguzki ala euritik maldan.

Sartzean kabalak pizatzen dituzte, denak. Gero baderamatzate zoin tokitarat iduritzen ere baitzeie, eta harat: baitira lau barrio, abereen oneziarena araberean eginak. Hoberenak lehenbizikoan kokatzen dira, lerroan, xarrenak azkenean. Mutikoek laster ikasten dute, begira, zointarat behar dituzten batzu ala bertzeak berezi.

Erosleak, saltzaleen adin berekoak hek ere, erran dutan bezala, badabiltza ikertzen. Hotz eta motz, arras elhe gutirekin. Merkatua hasi gabe ezarria da athean, auzo hirietarik jin galdeen arabera, orok irakurtzeko menean, zenbat egin dezaken egun hartan kiloak: hoberenak, onak, bierartekoak, hala-hulakoak, baitira lau mota, aiphatu dugun bezala.

Hamarrak irian joiten da xilintxa bat. Haste tratua! Ez dute mutikoek buruaren den gutiena akitzerik. Bakotxak badauka eskuan liburu ttipi bat, hartan kondu guziak eginak baitire aitzinetik asti edo jakitaterik ez dutenendako. Hunenbertze kilo dea behi hunen hazta? Ederki: egungo saltzapenaren neurrian, aberea hauta delarik, heldu da hunenbertze urre. Gutixago, arinago balin bada edo haragi arruntagokoa. Hitz batez, zer ere

emaiten ahal baitzako eta izari hartara dute dirutzen. Hameketan, bertze xilintxa ukaldi bat. Hanbat gaixtoago, hura jo eta, aitzina jarraitzen denari. Ez dute haizu utziko gizon batzuek, eta bertzalde haren sakelak jakinen du zimiko baten berri.

Merkatua husten dute orok. Kalapitarik gabe, jan edan eta elhe alferretarik begiratur, denen onetan xuxen egin izan da, *ordu* batez, hanitz mila liberakoren tratua.

...Ez dautzut erraiten. Manex, ez dautzut erraiten hola behar gindukela egin guk, egin dezakegula ere hoinbertzetarainokorik Eskual-herrian.

Derratzut bakarrik Nortamerikan nola den.

ESKUARAREN IKASTEKO

Eskualdunek egiten dugu gizalde bat bertzetarik berezia, ez bakarrik bizi giren tokiaz, itsas bazterrean bortuen bi aldetarik egoitatzat hautatu ginduen xoko guziz maitagarriaz; ez bakarrik gure ohitzez, artzaingo eta laborantzako aztura, herriaren amodio, urrongo leihorren ezagutzeko tirria, pilota, dantza-jauzi, makila, mus, irrintzina, ezei, phesta-berri, tobera-mustra, bizitegi nasai eta garbi, xuhurtzia, zuzentasun, geure buruaren jabego, arrotzetarik begiratze, familiako atxikimendu; ez bakarrik gure haindirateko sinesteez, hok odolean bezala, aitatik semera, baiterakarzagu; ez bakarrik, hitz batez erran dezadan, gure baitharikako olde hoitaz; bainan oraino gure hizkuntza zahar, guhauk baino gehiago orobat auzoek miresten duten eskuara ederraz.

Ez dakit nehorik behinere argitarat aski eman dituen ez gure mintzaiak, edozeren erraiteko, dauzkan bide, itzuli, antze, inguruak. Edozoin hitz nahi duen aldetarat xuxen erabil detozkon gure mehiak, etzako eskuarari gaitzitzen; mozten, luzatzen, xederratzten, bat bertzeari josten ahal diozka; zume batzu bezala malgu dezazkegu, gogoaren harat-hunat guzier uztartuz; ez baita bertze hizkuntza bat lurraren gainean, ez, gozoguene berak dituenik.

Zendako aiherr ginitzozke, erasian diogularik ez dela jarraiki mendeari; gibel egon dela, xuhur, mutu, hau bethi eta aitzinago zoalarik, hunek galdegiten ziozkan apaindura berriak etzituelakotz hartzen; amaso emaiten duela oraiko mintzai gazte, burrustan elhea dariotenen artean?

Hitz guti derabila, ba, gure amasok, eta bertzela ixila da. Kasik herrian beihala ikusten zituen gauzen baizik ez daki izendatzen. Etzen berrikaria. Aitzinekoer atxikia zen. Bazterretarik begien azpirat edo bere esku ederren arerat emaiten zakotenean arrotz zerbeit, urruntzen zitzaion, edo zuen aurdikitzen behatu orduko. Etzuen oraiko neskato gazteen eiterik...

Erakutsiaren ariaz, balakuz, lausenguz, indarrez batzuetan, har arazten zioten azkenean; bainan ez gogotik. Bertze bat jarria zela idurituri, zaurturi zaukan bihotza hanitz urtez. Gertatzen ere zitzakon, lehengoaz orhoituz, aldatzea baitezpadako ez kausituz, ez eta pollit, eman zakoten apainduraz biguindurik, uzten baitzuen hau, zaharraren jaunzteko berriz. Mendeak eta mendeak behar zituen bere hartarik den gutiena zeharkatzeko.

Hain aspalditik, erakusterat emaiten zuen bazakiela ja egietan handiena, hauxe baita: gure funtsa, gogo mina, bihotz barnea berdin dagozila bethi, larruaren edo larru gaineko apainduren itxurak edo zer izan diten; hok ez direla begietako baizik, eta jostagailu.

Hartakotz lehenago zen hura orai ere badago, alde orotarik etsaiek zenbat hertsaturik ere baitaukate. Bere haurrer, bere umeer berer indarrekin diharduka; hok, auzo mintzaiek lilluraturik, hizkuntza joritu nahi dakotenean. Adiarazten deie, irri ezti batekin:

«—Etzaiztela ahalge nitaz. Ez kexa. Xahartua izana gatik, begi onak dauzkat oraino, eta burua azkar. Gauzak, bederazka hartuz edo batek bertzeari datxikitela, dituela berrogoi ta hamar mende bezala diraute. Ginharriz berdin, azalez bakarrik izpi bat aldatuak. Entzun nahi banuzue ontsa, erakutsiko dauzkitzuet nola diren beren izaite egiazkoan, hartarik ez baitira kantitu, ez bahinere eginen. Nahi duten bezain urrun eta barna hel ditela ikerzaleen behakoak, nik erranen deiet ikertu edo hatzeman uste duketen guzien erroa.»

Elhe gutiz, holaxet, gure eskuara xaharrak baderatsa gizonek dazkitzaten eta jakin ditzazketenak oro. Eskual-herrian, guziz jende xehearen mintzai balin bada, jakintsunek ez dute hoberik beharrenaren elgarrekin ihardukitzeko: gauzen zolaraino hel dezakelakotz, eta laburzki, bere hizkuntzaren argia.

Hanitzak eta hanitzak badira, bizkitartean, ohartzen ez zaizkonak, oroz gainetik gure herritar eskola apur bat hartu dutenen artean. Beren mintzai ederra bazterrerat utzirik, bertzetarat lerratzen ohi dira, ardua batere beharrik gabe, handiarena egin nahiz. Zoroak hek, beren amaren esnea ukatzen baitute!

Bertze batzuek ahulkeriaz, alferrez, beren mihiaren jabe ezin egonez, nun nahi, noiz nahi, nola nahi, erdaratik emaiten dakote, nahas-mahas itsusi ezin jasanezko bat egiten dutelarik; ezin baititeke adi ere, okaztagarriz.

Badira eskuararen irakurtzea bera halako bat zeienak; hok, burutik badutelakotz, urrikalgarri baizik ez baitira.

Bainan makur mintzatzea baino goihengarriagorik baduzu. Zer erran izkiriatu nahi ez dutenentzat izkiriitzen ez dakitenentzat! Hok ukatzen baino gehiago dute: egiten diote laido.

Ordu litake eskuarari gei den amodioa eman baginezo, jarraik baginitzozko mihiz, lumaz, bihotzez.

Hemengo gure oihuek, bizkitartean, ez dakarkete holakoetan gibe-londo handirik. Lana du galdegiten, mintzai bati zor zaion atxikimendua erakutsi nahi zakonean, haren gogoan, ahoan, eskuan erabiltzeak.

Haur danikako lana, egun guzietakoa.

Behazu alabainan nola diren buruan sartzen bertze mintzai guziak, dela frantses, dela español, dela angles, dela aleman. Lehen hitzak, amaren belhaunen gainean, amaren besoetan entzunaren ariaz ditu beharriak hartzen. Hitz goxo amultsuak, bere bizian, eta hiltzeko tenorean ere, hek bezain oso ala garbirik ez baitu atxikiko bere baithan gizonak!

Etxean aditu elhe, othoitz, kantuek laster emendatzen dute andanaño hura. Bainan xuhur lagoke, bizitzeko harat-hunatarendako eskas, haurrak ez lioke handitzearekin eskerrik, baldin neurri hartan balauka.

Bere lagunekin egunetik egunera finka ez baleza ere eta usu, hor heldu zaizko ordean eskolako urteak, zointan aitamen lekuko batek xuxenduko baitako miha, trebatuko hatzean ezarriko bethierekotz, ephe berean hizkuntzaren bai irakurtzen bai izkiriitzen erakutsiko diolarik. Liburuetarik buruan hartuko ditu jakintsunen amets eta erran xoragarriak. Luma eskuan, hek bezala egitera lehiatuko da.

Zorigaitzez Eskualdunek ez dezakegu holakorik. Hemen, adimendurat heldu orduko, erdarari behar du jarri haurrak, eskuara ez dezakelakotz eskola-emaileak onets: egin ahal baleza ere, ez bailezake eskuarak, bere zaharrean, haurraren izpiritua idek oraiko mendetako gauzen itxurer. Etxekoak eta apezka ez balitu, hastapeneko mintzaiaren ahanztea luke haurrak, edo alderat uztea.

Iduritzen zaku hargatik eskola-emaileak, eskualduna delarik, aita-men ordaingoa errexki bethe ahal lezakela, bere nausien manuer berdin jauspen ekarriz. Zendako ez, erakusten ari delarik, frantses edo espagnolari, hauien hobeki argitan ezartzeko, eskuara poxi bat jarraikaraz? Batetik bertzera jauzika, haurra ohart litake. Bi hizkuntzak elgarren ondokit ezpainetan erabiliz, adi lezake bat bederaren soinu berezia. Bere etxekoe-tarik dauzkan elheen izkiriartzeko tirria jin lakioko, eman lezokete behar orduan; ikusiz, gogoan har bailezake zer begitarte duten erdarazkoek eta hek, zertan berdina, zertan ez.

Ez gabiltza bizkitartean ametsetarik. Gure herri ttipietako eskola-emaile guziak eskualdunak balira ere, eta eskuararen aldekoak, heiekin labilkeno guti lezake maita haurrak eskuara: hurregi litakelakotz alde batetik, eta bertzetik izpirituari nekez lotzen ohi baitzako zerbeit, ez bazako egun guzietan emaiten hartaz alhapide. Hortarik adiarazi nahi bai-

tugu ez derabiltzagula —ezin bertzez, maizenik— aski ardura gure haurrak eskolan.

Etxetik jalgitzen denean nunbait geldi geldia izpirituaren alhatzeko, hala nola herri-nausi gehienetan ditugun eskoletxe tarroetarar, hemen egitek; orduan, aiphatu dugun sailean bermatzeak uste dugu eman lezaken ondorio zinezkorik. Hanbatenez ere non hango buruzagiak bere jabe baitira, beren gain ari. Urte guzietz hogoi egun, zer diot! aste bat bera baka-rrik eman balezote eskuararen irakasteari, dela ahoz, dela lumaz, zer haziak ez litzazkete gerokotzat eragin!

Irakaspen garbia emaitetokan haatik, bakuna, edo zoinek errexki buruan sar eta koka lezaken bat; guziz izkiriartzaz bezenbatean, huntan berriki danik hartua duen itxura baldin ez balakio begira eskuarari, pollit bezain garbia baitauka eta ezin gehiago garbia, laster bazterrerat utzia baitake eta galdua.

Zendako ere, delako eskoletan, ez litake *artetik* hitz bat aipha gure lurrak jasanik dauzkan gertakariez, sorthu dituen gizonez, erabili dituen itzulikez, bederen azken mende hotan? Zendako ez izenda Eskualdunek bururatu esku-lan miragarriak, ikertu leihorak, neurtu kantuak, piztu ala pairatu gerlak, agertu liburuak, beren artean jenden ala ontasunen alderateko finkatu lege zuhurak?

Horrela, jende xehea balago ere, bethi bezala, bere sor-herriaren omenaz jakin gabe deus, bere lurraren maitatzeko ez ukanki harekin egun guzietz borrokatzea baizik, apur bat eskolatzeko ahala luketenetan bederen baginintuzke nun nahi Eskual-herriaren zaintzale, Eskual-herriaren gizon ager litazkenak, ahoz, lumaz, buruz, bihotzez.

Noiz goitituko othe gira, gurez gure, bertze gizaldean neurritat?

ERIAREN GELA

Eriaren gela —zendako nahiago othe dute batzuek erran, erdi frantsesez, *gamberra?*— behar litake etxeko hoberena: ohean denak, senda dadien edo hil, jakin dezan gatik guk bederen, haren ahaideek, zenbat urrikari ginduen eta maita. Orok onesten dugu hori; aiphatzea bera halako bat zauku.

Dezagun orai ikus nolakoa behar litaken gela hura, etxeko hoberena izaiteko, etxetiar edo maizter etxe batean; eta bertzalde, eriantzat nola ditaken hoberenik.

* * *

Iguzki alderat nahi luke leiho nasai batekin: argia, airea, berogia jabe ahal zaizkion ausarkian. Ilhunbeari maiz darraiko zikina. Gizona, kabala eta zuhaitzak bezala, airetik bizi da, hunek sar athera bat birietan, ostoe-tan, egiten deielarik; bereaz berritu behar du aireak ardura, eta izan kutsurik gabea. Zenbat aldiz ez dugu zorigaitzez ikusten ongarri metako bafada, leihotik erriaren gainerat heldu ithoka, gelaren barnea urrin likits batez bethea daukalarik!...

Eriari, zoin nahi izan dadin, laketago zako bertzalde, iguzkiko berogiaren pereka goxoa, ezen ez ipar haizearen xixtua; gehiago dena, aire bustia, hala nola baita toki uspeletan, kalte du.

Harrabotsak ere gaizten du ontza ez dena: haren etzantza ez dadie-la beraz izan ez sukalde, ez barroki gainean.

* * *

Eriaren gelak behar du bier-arte handi eta, etxeko hoberena izan dadien lehia dugunaz geroztik, zurez zolatua, bai gainean, bai azpian, etxetiar etxe bat balin bada ere. Gela taulaz tronatu bakar bat ez litzaguke sobera bizitegi bakotxean, jende batzu huntan egoiten diren ordutik, —den beharrrena ere jendea baita, eta erikor.

Zola dena lurra, eta zilokatua itsuski; gaina, hainbertzetaraino joana non arto-buruak soailutik dilindan baitzagoden: horra nolako «ganberan» hil izana den berriki, erhauts pean, mainarik gabe —nausia aberatsa zuelarik bizkitartean eta bera bere lanaz hanitz urtez emeki emeki joritu—

gizon laborari nekazale bat... Gaztena, haritza, lizarra, pagoa ez ginintuzke bada hain xuhur gure oihanetan!

Gelaren sahetsak beude xuri xuria, arinago baita hola, eta gisuak hanitz ihizi xehe ala onddo gaitz-emaile erretzen ohi baititu. Laborariak ez luke harrasien apaintzeko onetsi behar paperrik: hunek galdegiten dituen arthak, garbi, oso, tinki egoiteko, nehola ere ez baitezozke eman.

Itze batzuetarik dilindan ontsa daude gure herri girixtinoetan ur benedikatu untzi eta kurutzefika bat, eskuaren menean: urruntxago, ohe-tik agerian hek ere, ez balitz begien atseginarendako baizik, miraila bat eta bizpahiru «kadre» —ez gehiago— ahalaz ederrak, bainan osparik gabe.

Zer dugu orai kokatuko, gaina, sahetsak beren edergailuekin, azpia emanak daizkogun gela hortan?

* * *

Lehenik ohea. Ohe ona. Zurezkoa baino hobe burdinazkoa. Hertsi izan bedi, baten doian, aski litaken baino luzexago. Ez ezar zokoan, hemen zikin litakelakotz, ilhun, higitzeko neke, arthazaleen xifrigarri, erriaren ehaille. Harrasietarik baten erdiari doala buruz, garaitikoaz ez duelarik hunkitzen deus. Horrela inguruan errexkiago ibiltzen ahal zako edozoin, laket baitzaio zaintzaleari eria goititu behar duelarik, garbitu, lothu, untzian ezarri, jausten lagundu; bai eta medikuari, zer ari den argitara ikusteko.

Oheak bertzalde aski gora luke nahi. Hanitz behar orduetan, haur ukaitetarik haste, errexago baitira halakoarekin laguntzak.

Daukala «sommier» bat, bai eta, hunen gainean, «matelas» guria, ilez. Bihotza joan nahi dauku batzuetan ikusteak nola eri gaixo batzu badauden, sahets-hezurak minberatuak, gibel-aldea zaurtua, lastai idor baten barnean, ziloan, bizirik ahantziak... Mediku bat hurbiltzera heldu zeielarik, zer lanak ez ditu han, ezin ikusiz, ezin ikertuz, ezin lothuz!

Tronaduratik eskuen menera jauts bekio soka bat azkarra, ziri bat datxikola beherean trebes: huntan bermatuz eria, hein batean daduzkano indarrak, goiti ahal bailiteke, itzul, jar, gozaten duelarik etzanik egonarekin hainbertze minberatua eta maiz egosia duen bizkarra.

Othoi, othoi ez ezar «erridauik»: erhautsaren biltzeko eta, higitzen direnean, harrotzeko baizen ez direlakotz; airearen harat-hunatari, bertzalde, bidea hesten diotelarik. Hetan igortzen ohi den dirua zuhurrago gindaukake «sommier» batean xahu baledi.

* * *

Etzantaz garaitikoak errexki ezar ditzazkegu orai beren tokietan. Ohe aitzineko «tapizaren» orde, kalainka edo mihise zahar bat doblaturik hobe baizik ez litake, haatik maiz aldatzekotan.

Buruaren aldean xutik dagoela gauazko untiaren teia. Lau taula puska, mihietan, ontsa ondoratzen den athe batekin, aski bailitazke.

Urrunxago mahain bat, garbitzeko ala xukatzeko behar diren zer guziekin. Ez ahantz ororen artetik «savon» zati bat, boketako den hartarik, hoberena hura baita.

Gelditzen da oraino gure gelan leku ausarki «armairuarentzat», hontan koka ditezen mihise, atorra, mokanes, hitz batez oihal xuri mota guziak; bai eta bi lastozko alkirentzat.

BASA

Amen-omenek beharrietarat ekarri daukute eskual hirixka batean egun hotan gertatu bitxikeria hau.

Merkatua zen. Karrika, ostatu, botiga, oro alhan. Betbetan ikusten dute komisarioa bazoala, urhatsa bipilik, etxe batetara. Igaiten da, sartzeko aldiaren goait zaudenak besoez baztertuz, legearen izen garratza oihiu egiten du, idekitzen dakote: berehala, barne hartan lanean ari zen basa dentistak bere tresnak kukutzen ditu, barkamendu eskatzen gezur zenbeiten ondotik, amandaren pagatzea hitzemaiten, eta hagineko minarekin ihakinka zaudenak handik badoatzi hortzez karraskan.

Ephe berean, ja berria adixkide batzuek heldua baitzakoten basa hezur-xuxentzaleari, hunek bizpahiru gizon kanporat, haren eskuareari zaudenak hautsiak zituzketenen xuxentzeko: medikuaren ganat laster egin zezaten.

Basa emaginak berak ikharan zauden, nahiz ba omen den hetarik emazte bezenbat.

Urrunxago bizi den aztiak, etxea hetsi berriz harek, erasian ziolarik oraiko Gobernamentu tzar hunek gizonik baitezpadakoenak ez dituela bizitzera uzten.

Ez dugu ofiziale ohoragarri hoitarik bihirik ezagutzen; badakikete bertzela, engoitik, nola iharduk etsaiari; bainan ez gaudezke, hemen, heien alde gure mintzo xumea zuzen den bezala adiarazi gabe.

Gure indar guziez badatxikigu heien alderdia, komisarioaren kontra. Huts egin du komisarioak. Hunen egitateak ez duke uste zuen ondorioarik. Ez dezokegu onets, ez barka.

Ba, egia da, orok ikusten dugu, oro gure gustuz ohartzten gitzaizko: *ez da nehor ikasiz baizik ofizio baten jakitera heltzen, ikasiz norbeiten ganik*. Har dezagun xumeena: artzaingoa. Artzain guti, artzainik bat ere ez, bere baitharik artzain on bilhakatu denik: ardien alhatzea, batzea, moztea, deiztea, gasna egitea, horra lan andana bat, erakutsi gabe nehor ohartzten ez zaizkotenak. Galdegiozute xuberotar artzainer. Alta ez dira tontoak! Bainan sorginik ez, halere, heien artean. Orok ikasi behar beren ofizioa, eta ttipi danik.

Behazu laborariari. Hainbertze lan mota baitauka lurrak, begi ala eskuak hain xuxen jarraitzea galdatzen dutenak, nor da hek ikasi gabe dazkienik? Nahi duzun bezenbat jeinu eta eskuare ukana gatik, bizpalau

urte bederen behar dituzu laborari on jartzeko, *norbeitek bidatzzen zituelarik*. Zoin zautzu lanean jakinago: menditar laborari bethi bere gain ibili den bat, ala zelhaiko laborari-etxe handi batean mutil egonik dagona? Hau?... Niri ere ba.

Nun da zurgina, bere antzez etxe baten zureria ontsa ezarriko duena?

Nor da, eskolarik gabe, liburu bat eginen duenik?

Ezartzu laborari edozoin, apezaren jaunzturaz apaindurik, ea meza xuxen emanen duenetz? Ikusi duke bi aldiz, bizkitartean! Bainan, berauk othoi!

Gogoeta horiek guziak erabili dituzke aiphatu dugun hirixkako komisarioak. Barneak eman bide dio basa dentista harek etzakiela hortzen antolatzen, guti edo aski atheratzen balin bazazkiken ere, hau ez baita neke.

Jazarri zako, uste ukanez laborari zozo batzuer erhautsa begietarat emaiten zuela bere tresnekin, jokotriaz zerameiela dirua sakelatik.

Gogoeta berak bazerabilzken basa hezur-xuxentzalearen, emaginaren eta aztiaren alderat. Ez balin bazeie oldartu, ahamen handiegia ez baitu nahi ukan ereman egun berean, horra zendako...

Egin duke oraino bere baithan komisario gaizo harek:

«—Dentista hunek etzakik dentistgoan, hargin batek notantzan baino gehiago. Karrikaren haindiko buruan, hara berriz biga, hogoi ta lau urte artio eskoletan egonik etorriak direnak. Zenbat nahi guti bermatu balin badira ere, ba ahal zakie zerbeit. Orai artean sakela behartu ere bide zeiek, eta ez guti. Deus ez dakienak zerbeit dakienari eta, zerbeit haren ikasteko, hanitz urte ala diru xahutu duenari bizipidearen kentzea, ez dea hori ohointza!»

Erabili duke oraino bertzerik gogoan, nork daki, komisario dohaka-beak. Hau, behar bada:

«—Bitxi duk nola hanitz eta hanitz urteren eskola galdegiten duten ofizioetan *bakarrik* diren agertzen, beren baitharik, herri xoko batzuetan, hitz baten erraiteko ez izkiriatzeko ez direlarik on, ofizio hek errotik badazkitela orroaz dioten batzu. Laborari sorginik ez, eta dentista sorgina izanki; zurgin ala harotz sorginik ez, eta hezur-xuxentzale sorginak nun nahi; dendari sorginik ez, eta emagin sorginak ihaurri; mediku sorginik ez, eta aztiak bazter guzietan: xoko ala gezurtien erresuman bizi othe gira?»

Nahi duzun bezenbat, jaun komisarioa, nahi duzun bezenbat, bainan makur zabilta. Utz nezazu emekiño emekiño xuxent zitzadan.

Ageri da ez dakizula zer den basaren ikusi nahia. Izenak berak jende xehea harrotzen du. Guziz ofizio bat badakiela, eta bere baitharik, basak oihu egiten duenean;... hanitz nekatuz baizik bertze edozoinen ikasten ahal ez duen ofizio zerbeit. Hartakotz duzu hainbertze basa ofiziale Pariseren beraren erdian, burutzarik ez baitezakete egin lanarekin.

Ni huntaz nago harrিতua, ori: basak izanez, zendako beren buruaren *jauntzera* diren atxikiak. Jaunzturaz berexak balire, eta bitxiak; eskuaraz mintzatzeko orde, murduka balezate frantsesa edo anglesa; eskazalak ez balituzte hoin garbi: derabiltzaten tresnak ez balituzte ofiziale egiazkoen hek berak: arimaz derratzut baluketela miletan gehiago behari, eta jandarmekin berekin ez zinintazkela hurbil heien ganat, zenbat ere baitzira, jaun komisarioa.

Bainan, badute bertze zaintzalerik: Jainko ala debru, ez nakike. Batere berek ez dakitelarik, batzuetan eskua laguntzen deie hunek: ikusi ditut, aldi bat baino gehiagotan, basa dentistak lothu hortzak irauten, aztiaren edari itxura gabekoez hilak pizten kasik, hezur-xuxentzaleak jain behartu batzu tanpez sendatzen, haur ederrak sortzen basa emaginaren perekarekin. Beren baitharik, gizona, gauzak heien alde jartzen.

Hanbatenaz ardurago non —utz nezazu erran dezazudan beharri-rat— hortzetarrik, ala hezurretarrik, ala sabeletik, ala burutik erranguratzen zeieztenek ez baitute erdietan *densik*, edo bederen zinkurinaz dauden mina ttipienetarrik baita.

Basek *ikasiak* direnei kalte dakartela, kalte zuzen kontra, kalte ogiaren ahotik kentzerainokoan, ezin ukhatua da, jaun komisarioa. Bainan zer egin? jendea alde dute, guziz jende xehea, hunen oldarrari bihurtzeko ez baituteke poliza aski azkarrik.

Utzi behar dira, irriz.

Basa dentistek, basa hezur-xuxentzaleek, basa emaginek, aztiek irauten dute menderen mende.

VILLENEUVETTE

Herri tipi bat da *bérault* deitzen den departemenduan, *Montpellieretik* hurbil, 600 hektara lur, edo gehixago, 95 familia, 350 jende buru. Jabe bakar batena, dena. Hau lenazko oihal fabrika baten buruzagi, han berean: herriaren erdia ari baita harentzat ile berexten, joiten harrotzeko, lertzoaz gabetzen, xuritzen (ehunarendako hamalau zikinkeria badauka, bana bertze, ileak), thindatzen, ondarra garbitzen dauzkeen porroskerietarik, leguntzen olio, kardatzen, zerrangatzen, hailgatzen, *kolastatzen*, ehaiten, oihalaren izartzen, ikertzen, tinkatzen, garbitzen berriz, berdintzen bi alderdietarik, dirdirarazten; bertze erdia, aldiz, laborantzan.

Villeneuve hastapena 1666^{ean} izan zen, Colbert zelarik minixtro; dirudun multzo batek, elgarretaturik, zuten finkatu.

Ipar aldetik maldatzen dute dena bazka-leku diren munho batzuek, handik erregebidez itzainek jausten baitakote ardien ilea. Iguzki alde badu, bere oihalen urrun heltzeko, *Cette* derizan portua, huni esker heda baitezake bere sal-erospena Algerialat, Australiarat, eta guziz Amerika beherarat. Burdin-bidea 4 kilometretan gelditzen zako, 150.000 bergaren oihala atheratzen du, urtekal.

Herri hartan, familia bakotxari darraio bizitegi berezi bat, baratz puxka datxikola. Eliza bat ere badute bere apezarekin. Etxe hek guziak, eliza eta fabrika, hamar hektara eremu inguratzen dituen harrasi gora baten barneko aldean dira. Ilhuna jin denean, burdinazko athe batek du hesten harrasia, ordutik nehoi ez baitzaio ala sartzea ala jalgitzea zilegi athezainaren baimenik gabe.

Herriko-etxea bakarrik, eta bi eskolak, bat mutikoena, bertzea nekatoena, bazter daude, arras hurbil, laborantzak beretzat daukan lurtean. Hau oihan eta larre, gehienik; mahastiek hartzen daizkotelarik bizkitartean 60 hektara, —landa, alhorrek, 40. Urtetik urtera lur alferrak ari dituzte haatik tipitzen, labakitzuz, fabrikako ur zikinez ontuz: arthaldeak ezarriko dituztela gero han, bai ilearen bai haragiaren eskupean ukaitea gatik.

Auzo herri batetako bi medikuen eta potikarioaren eskuetan dute beren osagarria ezarria orok: hunenbertzeko batean urte bakotx, nor bizi, nor hil.

Ura lurpez heldu zeie, berek egin ondoan bidea, handik oren batean den mazela batetarik. Herrian iragaiten zeien ibaiak emaiten deie ehun eta hiruetan hogoi zaldiren indarra, elektrikaz alharaz ditzaten beren lante-

giak eta argi beren etxeak. Hok, ikusirik baizik ez daiteke sinets zoin garbiki diren atxikiak, airea ala argia ithoka sartzen zeieztelarik.

Jana, orok elgar aditurik, halakoa dute hango langileek non departemendu guzian ez baita bertze herri bat, hain eri guti duenik eta haur hainbertze: heriotze bakarra estaltzen dute lau sortzek, ehunka jendeak ezarrit! Badakizua, arau hortara, gure Eskual-herri maitean, sorthu berri bakotxari badaudela bizpahiru hill...

Horiek guziak baino gehiago dena, hauxe: aberats guti izana gatik, ez baita ikusten herritto hartan errumes bihirik. —Nolaz bada hori?— Ikus errex da: zeren duten, elgar lagunduz, orok *bat* egiten.

Langileari, aste bakotx zenbeit sos bakar berexiz, —batere ez dakielarik, erran behar bada,— ezintzen deneko sakela joritua gertatzen zaio: *caisse de retraite pour la vieillesse* deitzen den eltzitsu batean lagunarekin metatu izan baitzako, umeak eginez, bere dirua.

Ara beretan *caisse de secours mutuels* deitzen den aldara-leku batek, baldin lana gelditzera heldu balitzaio eritasunez edo ezin bertzez, begiratzen dio, ixtripuak dirauno, egunean eguneko ogia. Alhargunts ala umezurtzek badukete orobat hartarik laguntza, behar orduan. Hari esker aita familia-koak, geroari behatu nahi badu, beretzat bil dezake, hunenbertze urteren buruko, uztaño bat gorria; utz, hil ondoko, zerbeit bere haurrentzat.

Hirugarren batek, *caisse d'assurances mutuelles contre les accidents* derizanak, minhartze batek bere eta familiaren bizipidearentzat dakarkiokeen ondorio hitsetik du gerizatzen.

Hortakotz da herri hura azkar, eta haren ikustea bihotz gozagarri. Badira bertzela ja hura iduriko hanitz, bai Frantzian bai auzo erresumetan, iragan mendearen ondarrean harek bezala piru andana batez egin dutenak soka ezin hautsizkoa.

Eskual-herrian, aldiz, lagungo hoitaz bezenbatean gibel gaude oraino. Eta, itxura guzien arabera, gibel egoitekotan.

Daukagu, herri gehienetan laborari tipirik baizik ez baita, ez dezaiketela han nehola egin errorik. Laborari xumeak badakia bere eta auzoen ona holako lokarri batzuetarik lukela? Jakinik ere, balukea gizontasunik aski, bere lagunari esku eman ondoan, harekin luzaz bat egoiteko? Ez duia, bertzalde, irabazpidea hain neke, hain xuhur, hain aldakor, hain huts egin errex, non lagungoari ez bailezoke eman ahal harek eskatzen lioken laguntza izpia? lagun izaiteko orde, ez bailitake ardurenik ager eskale baitzen, pauser azkar eta jarraiki bakarren bizkarkin, jasangaitz, lotsagarri?

Gure uste da menderen mende ikusiko dela herrixketako laboraria bere etxeñoan ahal duen bezala bizi, bere idurikoetarik berex eta urrun, ororekin adarka, enthoil, uzkur, zurtz.

Harriturik gaude, aithor dugu, nola finkatu ahal izan diren zenbeit herritan kabaler buruz dauden lagungoak, eta guziz, nola dirauten... Laborarien elgarretaratze hori handi zauku egiazki, beren itzalak berak hain ardura izitzen baititu gizagaizoak!

Aldiz uste dugu, nahikundea baginuke, hiri ala hirixketan, herri tarro zenbeitetan ere ba, hala nola Maulen, Hazparnen, Donibane Garazin, langileak geroago gehiago ohartuko diren eta jarriko elgarren laguntzeari. *Villenemette* derizan herriñoak erakusten deien aran. Herri gotorretan, bana bertze, bizitzea errexago da bazterretan baino; esku-lanak badakar diru, bederen alha delarik; ofizialeak ofizialearentzat badu atxikimendu kutsua; egun guziez ikusten duelakotz, elhatzen, haztatzen, bat bederak ezagut dezake bere laguna basherrietan egin ez dezaken bezala. Argituxago da bertzalde ofizialea, eta erneago. Biziaz gozatzerako ekarriago ere ba, orduetik begia baitauka hobeki batek bertzeari eman eskukaldiak ororentzat dakarran gibelondoari.

Errexkiago hatzeman ere dezake langile saldo batek norbeit, buruzagitako gei dukenik, arthalde bat bezala gizon bilku hura zaint dezakenik eta mana. Ez da, herri tarroetan, beren idurikoen bidatzale edo buru jarri nahi diren hoitarik eskas, ez balitz ere politikan bazterren nahasteko bai-zik: Langileari baitago hurbil danik behatzea halako artzainen egintzer, ez dadien geldi, elhe ederrez ase ondoan,... bere irabazi poxiez bipildurik.

Daukagu eite zerbeit duten ofizio guzietako langileek, xuxenak diren ber, beren onari jarraikiak —sustatzale makurrer ihardukitzeko aski beko-kiarekin,— indar handia egin lezaketen beren alderat, baldin eskuz esku jar balite aneia batzu bezala. Nausien eta delako bilkuen ararteko balitakelarik, erran gabe doa, Gobernamentu zuzen azkar bat, eztabadak sor arau onez onean hauts letzazkena.

Edozoin hirik baluke horrela bilku andana, mota guzietarik, eta bilku bezenbat lagungo; zoin hobeki, bakotxa bere zedarrietan egonez, beren urhatsetan labilzkenak.

Deusetan ez litzaguke baitezpadakoago langilenzat elgar laguntze hori, nola bizitzeko beharren beharrenik diren pusken erosteko, dela jateko, jauntzi, oinetako, dela edari, argi eta su gei. Xede hortarat elgarretaratzeko lukete gehienik ordu; hortan da hastapena eta erroa.

Agian mende berri hunek emeki emeki eta geroago barnago gogoe-ta hoitan sarthuko ditu Eskualdunen buruak!

URRUNGO LEIHORRETAN

Bere sor-leku xumean ororentzat bizipiderik ez, sortzeek hiltzeak tokitan nahitzez gaintzen dituztelakotz; bazter ikusi nahia: horra zerk utzarazten dakon herria Eskualdunari, ardurenik itsasoaz haindirat baitoa onaren ala berriaren keta.

Lurrak dituzken zoko gehienak engoitik ikertuak dauzke. Ba othe da ere bihirik, Eskualdun bat edo bertze ez daukanik? Amerika behearek hartu bide zituen lehenbizikoak, bakar zenbeit bizkitartean iparrari buruz kokatzera zoazilarik, Ternoako alderat. Geroztik, bi toki hoitan, bainan guziz iguzkiari dagonaren eremuetan baitzitzuten egin beren errorik azkarrenak. Argentina, Chile, Perou, Uruguay, horra bederen lau gun, Eskualduneh ihaurri daudenak.

Zuketan hoberena jastatu zeietenean, Nortamerikari ziren oldartu, Californiako eskualde bero gizenak burrunban bethetzen zituztelarik, Mexicohan zenbeit urtez trikatu ondoan. Californiako buru soberakinak emeki emeki orai inguruatarat barreatuz doazi: hanitzak sarthu dira Nevadan, sor-herrian bezala gehienak artzaingoari jarraikiz; Arizona, Montana, Utah, Texas, New-Mexico haztatu dituzte zenbeitek; izan behar da hogoi ta hamar bat Wyoming deitzen den tokian, hamabortzen heina Coloradon; Bizkaitar eta Gipuzkoar andana bat Washingtoneko mendietan abere hazkuntzatic ontsa heltzen omen dira; botzpasei bederen badi-tugu bermatzen zauzkigunak New-Yorken.

Azken urte hotan Canadako zelhai hotzetarat lehia badute bakar batzuek, ez baitakigu zer gibelondo eginen duten; hobea uste dugularik hargatik Afrikan egin zuketena baino, hemen lothu nahi izan diren Eskualdunek ezin iharduki ahal ukan baitute lurraren eta hango bereko umeen idorrari.

Eskuaraz mintzo direnak hatzeman litazke oraino, guti edo aski, uharte handietan, hala nola Cuban, Madagascarren, Caledonian, bai eta, kutsua, Australian.

Bakarka, nun nahi: itsas-hirietan, untzietan, Europako herri tarro gehienetan, Asian ere; gizalde hori, beltz, xuri, gorrien artean; gutienik uste zinduken lekuan, ardura. Hala nola berrikitan entzuna baitut, ez edozoinen ganik, badela Chinako hiri-nausi *Pekineko* karrika baten muturrean oski egile bat, lanari burutziarik ez dezokena; bai eta bertze bat, hau Nafarroa, Klondykako urre mietan ari, —udako beroa zer den, eta iguz-

kiaren argia, eta alhorren itxurak, eta kabalen laguntza gozoa, ahantzirik arabez...

Bainan, bakarka eta multzo ttipitan daudenak bazterrerat utziz, erran dezakegu Ameriketako leihorrak deramala arrotzerat doan Eskualdun keta guzia. Amerikako gain beherek.

Hor harat airatzen direnek orok ez balin badute hatzemaiten zorion ez diru, bakar zenbeiti bederen gertatzen zeie goritzea, ordutik ez baita-gozke itzuli gabe beren sor-herrirat, hemen ahaide eta adixkideen artean beren azken egunen gozoki iragaiteko.

Eskual-herria ohakotzat; Eskual-herria hobitzat: Eskualdunari bihotzak ez derroko bertzerik.

Hanbatenaz ere non, zerbeit, zerbeit ikusi eta pairaturik heldu baitira guziz gehienak gibelerat. Etxetik urrun du egiazki ikasten gizonak, nehon egitekotz, zer den gosea, zer egarria, zer bizkar hezuraren, oinen, gerruntzearen bermatzea, kopetako izerdi arau nola den ahultzen gemena; zenbat duen, luzara, gogoia uzkuertzen eta higitzen gorputza nausien azpiko egoiteak...

Eta, bertzalde, nehon ezin hatzeman Eskual-herriko zeru gain ezitia, hemengo aro bierartekoak, jendetasuna, ordokietako apaindurak, mendien arina, bizitegien bildua elizaren eta eskoletxearen inguruan, arbasoen orhoitzapenak, aitamen amodioa, aneia arriben begitartea; kabala, zuhaitz, harriek berek eman atxikimendu mina!

Urrungo leihorretarat ontasan keta doazinek, zenbat ere gutiak baitira itzultzen, beren so-herriri ospe eta gauza dakartenaz geroztik; leku arrotz delakoetan hainbertze jasaiteko balin badute; halako lanak, halako nekeak garaitzeko bizia bera ezin begiratzuz: nago nola gu, hemen aisian gaudenak, ez gitzeien (egiten ohi giren baino gehiago) urrikaltzen, harat joaitea errexten ahal ginezoketelarik, han egoitea ezti, hunat bihurtzeko lehia bero.

Behazu mutiko gazte haur hotz Ameriketarat abian den horri, bizkarrean makilatik dilingo soineko puxka batzu deramatzararik. Ez da behinere etxetik jalgia. Ez daki zer erran, ez norat joan, ez nun geldit. Bideko dirua doidoi bildua dakote etxekoek, bizpalau bortz-liberakok baitaukate soberakin guzia. Lagun andana batekin doalokotz, hok, oro bera idurikoak ukana gatik, zer egin erakutsiko diotela du ustea; hetarik bakotxak aldiz, hunek argituko duela, bere heinean.

M utikoa baino urrikalgarriago baizik ez neskato gaztea: ez-jakinaz bertzalde, bihotzminak, herabeak, beldurrak laguntza gehiagoren beharretan baitaukate.

Balitz Eskual-herrian ahur bat gizon, arrotzerat doazin haurrak bil litzazkena, diruz guti edo aski dunt, elhe onez susta, jan edan ala etzantzaz garbiki ostata, etxetik untziraino artzain zuhur baten menea hel, hau aitzineko: etzautzu iduri egintza ederrenetarik bat litakela, haur batzuer esku emaite hori?

Badakit, ez niz jakin gabe, Bordaleraino helduz geroz, badituztela han bidatzale hautak, hirian sarthu orduko; bainan, arte hartan? Bainan, Bordalen iragaiterik ez dutenek? Bainan Espainiako gure anaiek?

Nor ausartatuko zaut erraitera: diren bezala doazila gauzak hobe-kienik, estakurutzat emanez mainak guritzen duela gaztea eta nagitzen; bere gain utziz baizik ez zaizkola egiten kopeta ala mihia; orai artio nun-baitik oso athera dela hor gaindi? Egiaren aithortzeko, etxetik itsasorako bide labur hortan gutiak balin badira orai artio galdu direnak, hanitzak badakigu ibili direla nekez, gogoetatuak, sakela goizegi behaturik, zerbeit onik nehon hatzeman zezaketelako lotsarekin. Zorionez zuten alde beren gaztetasunaren iguzkiko sua: hunek, agertu arau, hedoiak barreatzen baitzeizten!

Bainan horra nun diren helduak amestu lekutat; urrea ausarki daukala aditua duten leihorrak ja beretuak ditu. Untzitik jautsi orduko, bazituzten gehienek laneko galdegileak, bainan nor? nundik jinak? zer aztura eta xedetako gizonak? Etxakiten. Begira etzezaketan asma. Itsura jarraiki zeiezte, jakin gabe norat ez zerendako. Ah! emaztekiarentzat tenore hitsa!...

Zenbeiti bizkitartean agertu zeiezte eskualdun nausiak, ahaide, adixkide, lehenago herrian ezagutuak zituztenak. Heien ongi-etorri arraiak gozatu deie bihotza; lañoki badoatzi heiekin, zenbeit egun lehenago etxeko alhorrerat multzoan zoazin bezala. Bigarren familia baten arterat eroti dira Ameriketara.

Hirugarren gazte saldo bat, aldiz, gelditu ditake karrikaren gainean, lanaren aiduru, lanik ez gertatuz, ezin ausartatuz galdegitera, ezin lehia-tuz, hiriko amarruek ja orobat erdi bilduak. Arrotz, ez-jakin, herabe, edo buru arin, laster dituzten poxiak janik zer bilhakatuko diren ageri da. Hastapeneko erortze xarrak maiz aikatze nekea.

Sor-herritik abiatzeko bidatzaleak behar zituzketela erran baduguk, nolaz ez lituzkete hemen baitezpadakoago? galbidearen erdian aurkitzen baitira, lanik ez bazeie berehala emaiten.

Aithor dugu zenbeit Eskualdun zuhurrek arak hartuak dituztela beren herritarren horrela bakartasunean ez uzteko. Badakizkigu, bizpahiru Argentinan, biga bederen Californian, biderat joaiten baitzeiezte, handik

zenbeiten beren etxerat sehi eremaiteko, ahal dituztenen bertzalde ezagunen artean kokatzeko, garaitikoer hirian atherbe ona nun duketen erakusteko. Damurik dabilta bakotxa bere alde. Elgarretarat bil balite eta elgar adituz berma, batek bertzearen berri jakinez, zer gibelondoa ez liote egin eskualdun gazteriar!

Lana eskaini edo bilhatu ondoan, aitamen lekuko bezala begia atxik lezokete, nahigabetan lagunduz, makurretik xuxenera bidatuz, esku emanez erortzera doazilarik, sor-herrirat helduz hangotzat ez-on jar litazkenak.

Ez da gizalderik, urrungo leihorretan, horrela bere buruzagiak ez dituenik. Italianoek badituzte beren artzainak. Alemanek bat egiten dute, joan zaharrak jin berrier bidearen zilatzeke han dagozilarik erne, sare handi batez bezala hartzen ari baitituzte zoko guziak eta, beren umeez bezala, beren gauzez estaltzen. Frantses, Español, Ruso, oro eskualdeka badagode, zoin-gehiago izigarri batean.

Anglesak dener nausitzen zeiztelarik. Ikustekoa da heien aneiatasuna, hala nola Canadan. Ez du zeren harat doan anglesak buruari eman nola iraganen dituen lehen egunak, gaizki eroriko den ala ez, laketuko denez berehala, ala sor-herriaz orhoituz zizpilduko.

Ostatu handi batzu idekirik badauzkote, su, ohe on, jateko garbi, soinekorik beharrenak han ediren baititzazke merkeenik. Atherbean badagoke zenbeit egun, laneko galdearen beha. Egon saririk ez balin badu, urririk uzten diote, lehen irabazitik errexki bil dezoketelakoan, hala baitira etxe heien jabeak langile nausiekin hitzhartuak.

Bada gehiago: laborantzari lothu gogo balin bada berehala jin berria eta bere gain, nola lurra errexki ukan baititzazke hortako, emaiten daizkote (gero hunkitzekotan hauien saria) kabala buru zenbeit eta tresnarik baitezpadakoenak. Laguntza hek badituzke intres xume, ikustate izpi bat baduela erakusteko doi batean truk.

Agian emeki emeki holako zerbeit laguntzabide ikusiko dugu, urte laburrik barnean, Argentinan bederen, Eskual-herriaren alde!

Atseginekin jakinik gaude badirela abiadura handiak. gogoan dut hemen *Eskual-etxea*.

Gehienek badakizue engoitik zer bururatu zeien Buenos-Ayresetako Eskualdun eta Biarnes seme aberatser (aberastasunez, artetik erran dezadan, nausi omen baitira bertze tokietarik jin eta han finkatu aberatsener). Hiritik oren batez burdinbidean hel ditaken gune batean egin gogo dute, beren herritarrentzat bakarrik, etxe andana gaitza, eliza bati inguruan datxikitela. Eritegi eta eskoletxe, gehienik, guziz jende zurtz eta beharrentzat. Ja bortzypasei eraikirik dagozi.

Erlisioea, jakitatea, osasunari doazkon laguntzak han bilduak izan ditezen ontsa zauku, bortuen bi aldetako umeentzat. Batasun ederragorik ez daiteke. Ordu zen osa zadien. Lehenxago egin izan balitz, grina, nakaizgo, goihendura, pairamen, atsegabe gutiago zuketen jasan, Argentinan, hemendik harat joanek.

Bainan ez dugu uste gure herrialdeaz bezenbatean ozka hortan baratuko diren aipatu bilkurako buruzagiak. Agian, erlisionearen atxikimenduari, jakitatearentzat duketen ixuriari, osagarriak galdegiten duen arthari laguntzat emanen deiete, gogorgailutzat, eskuararen amodioa, eskualdun ohitzak gei diren ospea. ¡Buenos-Ayresetako lur gorian izan bedi gure gizaldearentzat *Eskual-etxea* bigarren ohantze bat, zointan amaren menetik urrundu gazteek haren mintzoa baitute entzunen, harek irakatsi urhatsen beren aneia arrebak ikusiko jarraikiak...

Izan bedi guziz hau: gure odolekoen erro, auzoen eta etsaien janizak ahulduko ez duena. Harat bil hemendik joanak; han galda zoin eskualdetan duketen lan, irabazi, zorion; handik har, behar orduan, laguntza; hangoekin *bat* egin eskuz, bihotzez eta buruz: ez dezoketegu, gure haurrer, etxetik abiatzean, bide hoberik eman. Horrela baizik ez dezake Eskualdunak iraun bertze gizaldeen artean.

Argentinaren ondotik xede beretar hel bedi California, hainbertze eta hainbertze hemengo umetarik baitauka, elgarren artean lokaririk gabe, bere zoko guzietan barreatuak.

Californiaren ondotik Canadaren aldi, multzoan eta tinki egon ditezen han ere Eskualdunak. Eta horrela bethi elgarretara ditezela, lurraren bazter guzietan, hotan andana kokatu izanen den bezain sarri.

Urrungo bilku horiek baluketelarik bizkitartean hemen, sor-herrian, ahalaz sor-herriaren erdian, bilku nausi bat, beren ama eta buruzagitzat ezagut lezaketena, itsasoaz haindirareteko ur xirripa guzien ithurria.

Zendako ez litake halako bat jar Espainia eta Frantziaren artean, hala nola Irunen edo Ondarrabiako hiri zaharrean, Eskual-herri *guzia* hari bailagoke?